

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Obraz nepřítele na státní hranici

v letech 1945 až 1989

Jan Straka

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Obraz nepřítele na státní hranici

v letech 1945 až 1989

Jan Straka

Vedoucí práce:

Mgr. Eduard Neupauer, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

Na tomto místě bych chtěl poděkovat vedoucímu práce Mgr. Eduardu Neupauerovi, Ph.D., za jeho vstřícný přístup. Je mou milou povinností poděkovat také všem pamětníkům, kteří mi byli ochotni poskytnout rozhovory a podělit se tak o své vzpomínky.

V neposlední řadě chci poděkovat i mým rodičům, za zajištění ideálních podmínek pro studium, ale také sestřám – Lence a Elišce, které mi svými studijními úspěchy byly vždy velkou inspirací. Nemohu však zapomenout poděkovat také své přítelkyni a přátelům, kteří mi byli nablízku v době psaní této práce.

Seznam použitých zkratk

- bps - brigáda Pohraniční stráže
- ČSFD - Československá filmová databáze
- ČSSR - Československá socialistická republika
- DZ - drátěný zátaras
- FAMU - Filmová a televizní fakulta Akademie múzických umění
- FS - Finanční stráž
- HP - hraniční přechod
- HS - hlavní správa
- KOP - kontrolní orný pás
- KSČ - Komunistická strana Československa
- MSH - Mladí strážci hranic
- MV - Ministerstvo vnitra
- NB - národní bezpečnost
- NDR - Německá demokratická republika
- NS - Národní shromáždění
- OSH - ochrana státní hranice
- PP - pohotovostní pluk
- PPS - Pomocníci Pohraniční stráže
- PS - Pohraniční stráž
- SH - státní hranice
- SNB - Sbor národní bezpečnosti
- SRN - Spolková republika Německo
- StB - Státní bezpečnost
- ÚV - Ústřední výbor
- ZVS - základní vojenská služba

Obsah

1 ÚVOD	1
1.1 Výzkumné otázky.....	4
2 HISTORIE POHRANIČNÍ STRÁŽE	5
2.1 Období 1945 - 1951.....	5
2.2 Období po roce 1951	10
3 ODRAZ OCHRANY STÁTNÍ HRANICE V KULTUŘE	17
3.1 Filmy	18
3.1.1 Akce B (1951)	19
3.1.2 Ztracená stopa (1953).....	20
3.1.3 Král Šumavy (1959).....	21
3.1.4 Vstup zakázán (1959)	22
3.1.5 Černý vlk (1971).....	23
3.1.6 Vysoká modrá zeď (1973).....	23
3.1.7 Na konci světa (1975)	24
3.1.8 Boty plné vody (1976)	25
3.1.9 Drsná Planina (1979)	26
3.1.10 Seriálová tvorba	27
3.2 Písně.....	27
3.3 Básně.....	34
3.4 Muzeum Pohraniční stráže	35
3.5 Dny Pohraniční stráže.....	37
3.6 Fotografie.....	39
3.7 Zahraniční tisk	40
3.8 Kulturní život na útvarech PS a místní obyvatelstvo.....	41
3.9 Neoficiální tvorba pohraničníků	43

3.10 Vliv OSH na krajinu	44
4 PRVKY SYSTÉMU OCHRANY STÁTNÍ HRANICE.....	46
4.1 Ozbrojené hlídky PS.....	46
4.1.1 Pátrači	49
4.2 Pomocníci Pohraniční stráže	50
4.3 Mladí strážci hranic	53
4.4 Drátěný zátaras	56
4.5 Minové pásy.....	59
4.6 Samostatně útočící psi	60
4.7 Obrana vzdušné hranice.....	61
4.8 Hraniční a zakázané pásmo.....	62
5 OBRAZ NEPŘÍTELE	65
6 ZÁVĚR	71
7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	75
7.1 Použitá literatura	75
7.2 Prameny	77
7.3 Internetové zdroje.....	78
7.4 Filmy	81
8 RESÜMEE.....	82
9 PŘÍLOHY.....	84

1 ÚVOD

Ve své diplomové práci se zabývám systémem ochrany československých hranic v letech 1945 až 1989. Zaměřil jsem se zejména na činnost jednotek Pohraniční stráže (dále také jen PS) a obraz nepřítel budovaný nejen mezi pohraničníky, ale také v řadách civilního obyvatelstva. Mou snahou je také zachycení postavení PS jako součásti kulturní identity pohraničí, a to se zaměřením na prostor západních Čech. Metodou mé práce je komparace primární a sekundární literatury doplněná o informace získané od pamětníků za použití metod orální historie. Jelikož jsou všichni oslovení pamětníci z Tachovska, budou se konkrétní vzpomínky a osobní svědectví týkat převážně této části hranice.

Téma československé Pohraniční stráže se po roce 1989 dočkalo řady zpracování. Někteří autoři prací o PS si brali za cíl postihnout vývoj pohraničních jednotek od založení až do jejich zániku, jiní usilovali pouze o zpracování úzce vymezeného časového nebo geografického úseku. Další autoři se pak ve svých publikacích snažili přiblížit pouze jednotlivé příběhy osob, které se pokusily o překonání státní hranice. Předmětem zájmu publikujících odborníků se však doposud nestalo téma obrazu nepřítel budovaného nejen v očích pohraničníků, ale také všech obyvatel státu. Nezpracovaným tématem je také odraz ochrany státní hranice v československé kultuře. V případě těchto dvou témat se tedy nemohu opřít o strukturu žádné ze stávajících prací. Více než v kterékoli jiné doposud publikované práci se zde zabývám také tématem Pomocníků Pohraniční stráže a Mladých strážců hranic, které vnímám jako pozoruhodný příklad prorůstání systému ochrany státní hranice společností v rozsáhlých pohraničních oblastech.

Uspokojivá interpretace postavení jednotek Pohraniční stráže v tehdejší společnosti a kultuře, stejně jako zpracování tématu obrazu nepřítel, dosud chybí. Cílem mé práce je tedy právě představení uceleného pohledu na podobu obrazu nepřítel a jeho proměny ve sledovaném období, dále objasnění role strážců hranic ve společnosti – zvláště v pohraničních oblastech, ale také zhodnocení vybraných odrazů činnosti obránců hranice v československé kultuře. Vedle toho se v závěru práce pokusím o zodpovězení výzkumných otázek stanovených na konci kapitoly.

Vytyčených cílů se snažím dosáhnout prostřednictvím práce s dostupnou literaturou, jejíž závěry doplňuji svědectvími pamětníků.

Většina informací, se kterými ve své diplomové práci pracuji, pochází ze sekundární literatury. Za nejpřínosnější a informačně nejbohatší považuji knihu Martina Pulce *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek* z roku 2006, která je úvodní studií k seznamu osob usmrčených na státní hranici. V této studii Pulec velmi přehledně zpracoval rozsáhlé archivní materiály Archivu ministerstva vnitra. Díky této Pulcově publikaci tak mohu ve své práci vycházet z informací uvedených v historických dokumentech bez nutnosti vlastní badatelské činnosti ve stovkách metrů archiválií umístěných ve fondu Archivu ministerstva vnitra.

Další kvalitně zpracovanou knihou je podle mého názoru *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–55* autora Pavla Vaňka, vydaná v roce 2008. Avšak, jak již z názvu vyplývá, je publikace zaměřena na velmi krátký časový úsek. Jedná se nicméně o léta největších změn v systému ochrany státní hranice, a proto má i tato publikace mezi zdroji mé práce své místo. Pozornost si jistě zasluhují také publikace Iva Pejčocha *Hrdinové železné opony, Útěky za železnou oponu a Přechody přes železnou oponu*. Řada zajímavých informací je též součástí pamětí bývalého příslušníka Pohraniční stráže Jana Krátkého vydaných roku 2008 pod názvem *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. V případě těchto memoárů je jistě na místě určitá obezřetnost. Citace a informace, které jsem se v této práci rozhodl použít, však považuji za důvěryhodné.

V souvislosti s přípravou této práce jsem uskutečnil také rozhovory s několika pamětníky. Čtyři z těchto rozhovorů jsem se rozhodl v textu své práce použít. První z použitých rozhovorů proběhl s bývalým důstojníkem PS a týkal se obecných témat souvisejících se službou na hranici. Druhý rozhovor jsem uskutečnil s bývalým zástupcem velitele útvaru PS pro věci politické. Toho jsem se ptal především na otázky související s budováním obrazu nepřítele, atmosférou služby u PS a otázkou výběru branců. Oba tyto rozhovory jsou na přání dotazovaných anonymní. O třetí z rozhovorů jsem požádal Jana Plášila – obyvatele jedné z pohraničních obcí na Tachovsku, který byl v dětství členem pionýrského oddílu Mladých strážců hranic. S ním jsem mluvil zejména o spolupráci PS s civilním obyvatelstvem pohraničí,

vzpomínkách na MSH, ale také o pozůstatcích činnosti pohraničnicků v krajině. Pro doplnění o téma ochrany vzdušné hranice jsem použil rozhovor s odborníkem na letectví Petrem Winterem. V tomto rozhovoru jsem se ptal zejména na příběhy přeletů přes hranici a na zabezpečení civilních letadel před rokem 1989.

Pro jednotlivé kapitoly jsem informace čerpal také z literatury vydané před rokem 1989. Z těchto pro jejich přínos zmíním výslovně například *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže* z roku 1989 autorů Stanislava Šefraného a kolektivu a brožuru s názvem *Mladí strážci hranic* Václava Míky a Vladimíra Kolečkáře, která byla vydána v roce 1982. Informace jsem čerpal také z knih určených pro vnitřní potřebu PS jako například z *Příručky pro pohraničnický* z roku 1982 nebo souboru učebnic pro politickou přípravu pohraničnicků nesoucích název *Na stráži hranic socialismu a komunismu*, které byly vydány v roce 1983.

Kromě tohoto úvodu, závěru a německojazyčného resumé práce sestává ze čtyř kapitol. Cílem kapitoly Historie Pohraniční stráže je seznámení čtenářů s historií ochrany státní hranice od roku 1945 až do začátku devadesátých let, kdy došlo k definitivnímu zániku jednotek Pohraniční stráže. V rámci této kapitoly se zaměřuji také na proměny v organizační struktuře a legislativních opatřeních a nejvýznamnější mezníky související s výstavbou zejména technických prvků zabezpečení hranice. Historický vývoj jednotek Pohraniční stráže se po roce 1989 sice už dočkal hned několika zpracování, ale stejně jako u ostatních kapitol se i zde snažím prokládat chronologicky uspořádaná fakta informacemi z memoárů a rozhovorů s pamětníky a odlišit tak mé zpracování historie PS od zpracování v jiných odborných pracích.

Další z kapitol nese název Odras ochrany státní hranice v kultuře. V ní se na vybraných případech pokouším čtenářům ukázat, jak intenzivní a různorodé bylo uplatnění námětů ze života a služby pohraničnicků v československé kultuře. Zaměřuji se zejména na tvorbu filmovou, hudební, básnickou a fotografickou, neopomím však ani existenci Muzea PS a Dnů Pohraniční stráže. Do vybraných přesahů OSH do kultury jsem zařadil také kulturní život na útvarech PS a jejich spolupráci s místním obyvatelstvem, neoficiální tvorbu pohraničnicků a otázku vlivu činnosti spojené s ochranou hranice na krajinu v pohraničí.

V kapitole *Prvky ochrany státní hranice* se zabývám vybranými součástmi systému OSH. Při výběru jsem se zaměřil zejména na ozbrojené hlídky pohraničnicků, Pomocníky Pohraniční stráže a Mladé strážce hranic. Samostatnou část podkapitoly o hlídkách jsem věnoval takzvaným pátračům. Právě tyto prvky totiž vnímám jako základ systému spolupráce pohraničnicků s civilním obyvatelstvem, a proto jim věnuji mimořádnou pozornost. Dále se v této kapitole zaobírám těmi nejkontroverznějšími opatřeními - drátěným zátarasem včetně jeho vývojové fáze, kdy bylo používáno vodičů vysokého napětí, minovými pásy a samostatně útočícími psy. V závěru kapitoly se krátce věnuji také ochraně vzdušné hranice a zakázanému a pohraničnímu pásmu.

Poslední kapitola s názvem *Obraz nepřítele* obsahuje poznatky o formách obrazu nepřítele, tak jak byl v letech 1945 až 1989 pěstován v rámci politické přípravy v myslích pohraničnicků a prostřednictvím umělecké tvorby také v celé československé společnosti. Poznatky uvedené v kapitole *Obraz nepřítele* jsou bohatě prokládány výpověďmi pamětníků a kapitola je tak v podstatě vyvrcholením celé diplomové práce.

1.1 Výzkumné otázky

- 1) Jakým způsobem byl v očích pohraničnicků a obyvatel Československa budován obraz nepřítele na státní hranici?
- 2) Jakým způsobem se činnost Pohraniční stráže otiskla do identity pohraničí (zejména regionu západních Čech) a jaké formy nabývala spolupráce místního obyvatelstva s pohraničnickými?
- 3) Jakým způsobem se Pohraniční stráž a její činnost odrážela v československé kultuře?

2 HISTORIE POHRANIČNÍ STRÁŽE

Odborná veřejnost není zcela jednotná v názoru na to, od kterého roku začít při výkladu historie československé Pohraniční stráže. Vcelku oprávněně je možné za počátek pokládat až rok 1951, kdy došlo k zásadní proměně charakteru ochrany státní hranice Československa – k přechodu na vojenské střežení hranice a vzniku jednotek s názvem Pohraniční stráž. Již při zadávání tématu své diplomové práce jsem se ale rozhodl věnovat ochraně státní hranice od roku 1945. Uznávám však i argumenty obhajující jako začátek rok 1951 a proto jsem kapitolu Historie Pohraniční stráže rozdělil na dvě samostatné podkapitoly, z nichž první popisuje období od roku 1945 do roku 1951 a druhá léta 1951 až 1989.

2.1 Období 1945 - 1951

Začínám tedy v květnu roku 1945, kdy se rozsáhlá území připadající před zábořem pohraničí roku 1938 Československé republiky zásahem vítězných armád stávají znovu nedílnou součástí republiky. Pod československou správou se tak znovu dostává území, majetek a obyvatelstvo, které bylo téměř sedm let součástí nacistického Německa. Jednalo se tedy o prostředí velice nehostinné a v zájmu budoucí obnovy země ho bylo třeba zajistit bezpečnostními silami státu. O nestabilitě pohraničních oblastí svědčí nejen větší záškodnické akce, ale také řada drobných incidentů bez vážnějších následků, které však vypovídají mnohé o tehdejší atmosféře. Za všechny zmíním alespoň událost z 19. května 1945, kdy se do té doby klidné německé obyvatelstvo obce Labuť na Tachovsku vzbouřilo, když chtěl místní nový starosta v obci vyvěsit československou vlajku¹.

Jako první byli do osvobozeného pohraničí vysláni mobilizovaní záložníci a na přelomu měsíců května a června také jednotky československé armády. Tyto jednotky nahradily ve funkci okupační armády a celou škálu polovojenských skupin vzniklých na samém konci války. Po příchodu armády byly k 10. červnu 1945 rozpuštěny veškeré partyzánské skupiny. Jednotky

¹ Edl, Jan: 2010. Situace na okrese Tachov od skončení války do 12. července 1945. In: Nenutil, Jiří (ed.): 2010. *Druhá světová válka/ případ Tachovsko*. Vydavatelství Západočeské univerzity v Plzni: Plzeň. S. 115-116.

mobilizovaných záložníků, které měly do té doby statut odloučených praporů, byly postaveny pod jednotné velení.²

Na přelomu května a června byl na základě usnesení vlády zformován Pohotovostní pluk 1 Národní bezpečnosti. Jednalo se o jednotku Sboru národní bezpečnosti určenou pro službu v pohraničních oblastech. K 31. srpnu 1945 byl na základě dohody ministerstev vnitra, národní obrany a financí vytvořen nový systém ochrany pohraničních oblastí. Součástí tohoto systému byla Finanční stráž, Pohotovostní pluk 1 NB, příhraniční stanice SNB, armáda a rychlé zálohy. Cílem Finanční stráže bylo zejména zajišťování chodu hraničních přechodů a výkon pochůzkové činnosti za účelem odhalování trestných činů hospodářské povahy.³ Povaha činnosti FS zůstala nezměněna od dob předválečných. Již v prvorepublikové encyklopedii se dočítáme, že: „Československé hranice jsou střeženy ozbrojenou a uniformovanou finanční stráží, která vykonává dozor nad osobami a zbožím při přestupu celní čáry.“⁴ Ostatně byla to mimo jiné právě prvorepubliková tradice Finanční stráže, která přispěla k její nepřilíh dlouhé existenci po únorovém převratu.

Roty Pohotovostního pluku 1 NB byly rozmístěny po trase průběhu státní hranice od Tachova po severočeský Broumov⁵. Při pohledu na rozmístění jednotlivých rot je vidět, že byly umístěny zejména v oblastech s početným německým obyvatelstvem. Naopak na té části hranice s Bavorskem s tradičně převažujícím českým obyvatelstvem roty umístěny nebyly. Spíše než zajištění celé délky státní hranice tedy byly jednotky PP 1 NB rozmístěny za účelem ochrany průmyslových objektů a jiného důležitého majetku v pohraničí. Rozprostření po celé délce státní hranice je naopak zřetelné v případě nově vzniklých útvarů SNB 9600, které měly velitelství praporů také v Olomouci, Frýdku a Znojmě⁶.

² Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 15.

³ Tamtéž. S. 15.

⁴ Zástěra, A. Celnictví. In: *Encyklopedie pro školu a dům*. Pátý díl. Hlavní redaktor: Kepřta, Josef. S. 297-298. (rok vydání neuveden)

⁵ Roty PP1NB byly rozmístěny v těchto městech. Tachov, Cheb, Aš, Karlovy Vary, Jirkov, Ústí nad Labem, Jílové u Děčína, v osadě Na Tokáni, Varnsdorf, Liberec, Trutnov a Broumov. Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 15

⁶ Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studiu totalitních režimů: Praha. S. 23.

V souvislosti se zatížení bezpečnostní soustavy spojené s odsunem německého obyvatelstva a osídlováním pohraničí nebyly jednotky SNB ani PP1NB schopny vykonávat strážní službu na státní hranici. V reakci na tento stav bylo rozhodnuto o vyčlenění sil, jejichž cílem by byl pouze výkon strážní služby na hranici. V roce 1946 byl Pohotovostní pluk 1 NB zrušen. Došlo ale ke zřízení pohraničních pluků Sboru národní bezpečnosti s krycím názvem 9600. Jednalo se o tři pohotovostní pluky a to v Plzni, Liberci a Brně. Plzeňský pluk byl složen z praporů v Karlových Varech, Plzni a Českých Budějovicích. Všechny tři prapory velely pěti podřízeným rotám o třech až pěti četách. V rámci útvarů SNB 9600 fungovaly také jezdecké čety. Každý prapor disponoval jednou takovou četou. Hlavním úkolem jezdeckva byla kromě výkonu strážní služby také spojovací činnost.⁷

O alespoň částečné stabilizaci situace v pohraničí svědčí stažení jednotek armády z pohraničního pásma. Ochrana hranice byla od té doby zajišťována pouze Finanční stráží a Pohraničními útvary SNB. Vojenské jednotky ovšem nebyly z plánů zajištění pohraničního území vyloučeny zcela. Jejich úkolem při ochraně pohraničí však nadále byla jen připravenost k zásahu v případě potřeby.⁸

Zajímavou kapitolou historie jednotek bránících československé státní hranice je zformování pohraničního pluku SNB Slovensko. Tento pluk byl sestaven v červnu 1947 za účelem posílení ochrany slovenské hranice s Polskem a nasazení do pronásledování zbytků Ukrajinské povstalecké armády. Příslušníci těchto ukrajinských jednotek se na území Československa začali přesouvat pod tlakem akcí polské armády a páchaly trestnou činnost značného rozsahu⁹. Ve svých počátcích disponoval pluk SNB Slovensko 1000, později 1500 příslušníky převelenými zejména z pohraničních praporů v Liberci, Hradci Králové a Olomouci. Již od října 1947 začaly prapory pluku zajišťovat běžnou ostrahu slovensko-polských hranic. V dubnu 1948 byl pluk SNB

⁷ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 15-16.

⁸ Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studium totalitních režimů: Praha. S. 23.

⁹ Rozkaz pro organizaci Pohraničního pluku SNB Slovensko vydaný 25. června 1947. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 30-31.

Slovensko zrušen a nahradil ho prapor SNB Tygr. Ani působení praporu Tygr nebylo příliš dlouhé – rozpuštěn byl již v srpnu 1948.¹⁰

Významný mezník pro ochranu hranic Československa znamenal únor 1948. Již k 23. únoru 1948 byla zrušena platnost všech cestovních pasů, ke kterým nebylo vydáno zvláštní povolení. Po převratu, završeném 25. února 1948 došlo k velké vlně pokusů o nelegální přechod hranice. Pamětník Josef Sotona vzpomíná, na situaci vzniklou v důsledku odeslání části příslušníků pohraničních útvarů SNB k zajištění pořádku do Prahy: „V únorových dnech státní hranice prakticky střežena nebyla, neboť na pohraničních četách zůstaly tak malé počty příslušníků, že stačily jen na střežení vlastního objektu jednotky.“¹¹ První reakcí Ministerstva vnitra byla snaha o posílení ochrany prostřednictvím navýšení počtu mužů ve službě a centralizací ochrany státní hranice v rámci resortu¹².

K 1. lednu 1949 byla zrušena Finanční stráž¹³. Strážní činnosti v prvním sledu a odhalování případů kriminality na hranicích hospodářského charakteru se od té doby zhostila nově zřízená Pohraniční stráž SNB. Důvodem pro zrušení Finanční stráže byla mimo jiné její politická nespolehlivost¹⁴. V řadách jejích příslušníků bylo mnoho těch, kteří sloužili již za první republiky. Z původního počtu 5500 příslušníků Finanční stráže jich projevilo zájem o přechod k Pohraniční stráži SNB 3165 osob. Po prověrkách jich však nastoupilo jen 2150¹⁵. Od roku 1949 začaly být u rot a praporů zřizovány výbory KSČ. Na četách vznikaly základní organizace KSČ. Počínaje rokem 1954 byli předsedové útvarových organizací strany a předsedové praporek výborů Československého svazu mládeže uvolňováni ze svých funkcí¹⁶. Takový postup

¹⁰ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 17.

¹¹ Sotona, Josef: 1983. Šlo nám o klid a pořádek. In: Tachovsko očima pamětníků. Okresní výbor KSČ v Tachově: Tachov. S. 12

¹² Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studium totalitních režimů: Praha. S. 24.

¹³ Finanční stráž byla zrušena zákonem č. 275/1948 Sb. z 2.12.1948.

¹⁴ Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studium totalitních režimů: Praha. S. 25.

¹⁵ Vojenské dějiny Československa. V. díl. Praha 1989. s. 394. Cit.dle: Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 17

¹⁶ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 71.

znamenal nejen úbytek pohraničnicků ve službě, ale byl také projevem další politizace výkonu služby československých bezpečnostních sil.

V rámci snahy o kvalitnější ostrahu hranice se státy západního bloku bylo rozhodnuto o rozdělení hranic Československa na dvě části. Východní úsek byl střežen spíše policejním způsobem a charakter výkonu služby spočíval především v odhalování pašerácké činnosti. Západní hranice se začala střežit systémem vojenským se zaměřením na znemožnění ilegálních přechodů hranice v obou směrech a na vyhledávání agentů západních tajných služeb. Jednotky sloužící na západní části hranice tak měly v systému ochrany hranice prioritu a díky tomu disponovaly lepší výzbrojí i výstrojí.¹⁷

Veškeré dílčí reorganizační úsilí nepřineslo výrazné zlepšení v zabezpečení a bylo tedy rozhodnuto o přechodu k vojenskému zabezpečení československých hranic. Inspirací se mělo stát zabezpečení hranic Sovětského svazu. Tento způsob ochrany hranic však vyžadoval značné navýšení počtů vojáků ve službě. Již v říjnu 1949 tedy bylo k výcvikovým praporům PS převedeno 4000 vojáků základní služby. Ti po půlročním výcviku zaměřeném na výkon služby na hranici doplnili početní stavy PS¹⁸. V dubnu 1950 byl pro usnadnění hlídkové služby omezen pohyb osob v blízkosti hranice. Zavedeno bylo hraniční pásmo, do kterého mohli vstupovat pouze osoby s povolením. Po setmění bylo navíc zakázáno pohybovat se mimo cesty, silnice a železnice¹⁹. Tématu hraničního a zakázaného pásma se věnuji v samostatné části kapitoly Prvky systému ochrany státní hranice.

Dalším milníkem na cestě k vojenskému způsobu ochrany hranice byl přechod pohraničních jednotek pod Ministerstvo národní bezpečnosti v květnu 1950. Říjen téhož roku přinesl zásadní změny v organizační struktuře PS. Vytvořena byla velitelství brigád, jimž byly podřízeny prapory. Ministerstvo národní obrany pro navýšení početních stavů poskytlo 13. pěší divizi a 64. samostatný prapor včetně velitelského sboru. Tato výrazná posila čítající 4000 nováčků a 4000 vojáků druhého ročníku byla po dokončení výcviku

¹⁷ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 17-18.

¹⁸ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křídél: Cheb. S. 10.

¹⁹ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 102.

zařazena do služby.²⁰ S navýšením početních stavů se bezpečnostní složky zabezpečující západní část hranice přiblížily k přechodu k takzvané nové sestavě. Na přípravě této výrazné kvalitativní změny ochrany státní hranice pracovalo Ministerstvo národní bezpečnosti celou třetí třetinu roku 1950²¹.

2.2 Období po roce 1951

K 1. lednu 1951 došlo sloučením jednotek převzatých od armády se stávajícími jednotkami Pohraniční stráže k přechodu na takzvanou novou sestavu. Nová stanoviště vybraná po předchozím materiálním a technickém průzkumu pohraničních oblastí byla obsazena k 26. lednu 1951 a doplněna 1. února téhož roku nováčky vykonávajícími základní vojenskou službu²². Přechod na novou sestavu byl zásadním zlomem. Svědčí o tom srovnání počtu příslušníků před reorganizací a po jejím uskutečnění. Zatímco před rokem 1951 sloužilo u pohraničních jednotek 6 124 mužů, po zavedení změn jich bylo více než 17 000²³.

Důvodem pro zavedení vojenského způsobu zajištění hranice podle sovětského vzoru až tři roky po únorovém převzetí moci komunistickou stranou byl podle Pavla Vaňka dlouho trvající vývoj představ komunistického vedení o volbě konkrétních prostředků k zamezení ilegálních přechodů hranice. Snadné však nebylo ani uskutečnění záměrů podle plánů zpracovaných prostřednictvím Ministerstva národní bezpečnosti. Začátek přímé cesty vedoucí ke způsobu ochrany hranice, který přetrvával až do roku 1989, tedy Vaněk vidí právě až v roce 1951.²⁴

Navýšení počtů a změny v organizační struktuře PS následovala také nová legislativní opatření. Dne 11. července 1951 byl přijat zákon číslo 69/1951 Sb. o ochraně státní hranice. Tento zákon vyšel ve sbírce zákonů společně s nařízením ministra národní bezpečnosti ze dne 14. července 1951

²⁰ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 18.

²¹ Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studiu totalitních režimů: Praha. S. 30.

²² Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 18.

²³ Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studiu totalitních režimů: Praha. S. 30.

o právu příslušníka Pohraniční stráže použít zbraně.²⁵ Již předtím, konkrétně 28. dubna 1951 bylo ministrem národní bezpečnosti vydáno nové ustanovení o pohraničním území, které zavedlo dvě kategorie území s omezeným přístupem. Jednalo se o již zmíněné hraniční a zakázané pásmo.²⁶

V § 1 zákona číslo 69/1951 Sb. bylo přímo uvedeno, že obrana státní hranice je povinností všech občanů republiky²⁷. A skutečně to nebyli pouze pohraničníci, kteří se podíleli na ochraně státní hranice. Rozkazem velitele PS z 24. července 1954 začaly být u útvarů zřizovány jednotky Pomocníků Pohraniční stráže, jejichž účelem byla spolupráce s pohraničníky při odhalování a zadržování osob, které se pokoušely o přechod státní hranice²⁸. Tato spolupráce se v dalších letech rozvinula natolik, že již v roce 1960 byla více než čtvrtina takzvaných narušitelů hranice zadržena právě s přispěním Pomocníků Pohraniční stráže²⁹. Tématu PPS se blíže věnuji v kapitole Prvky systému ochrany státní hranice.

Velitelství Pohraniční stráže se i po roce 1951 nacházelo v Praze. Od roku 1952 bylo společné také pro nově vzniklé jednotky Vnitřní stráže, jejichž úkolem bylo střežení okolí objektů věznic a pracovních táborů a objektů významných pro chod státu a jeho hospodářství. Společné velitelství obou jednotek neslo název Hlavní správa Pohraniční a vnitřní stráže. Zřízena byla následující sestava brigád PS (bps): 3. bps Karlovy Vary, 4. bps Znojmo, 5. bps Cheb, 7. bps Sušice, 9. bps Poběžovice, 10. bps Volary, 11. bps Bratislava, 12. bps Planá u Mariánských Lázní, 15. bps České Budějovice a 19. bps Děčín³⁰. Již v roce 1952 byla u PS ustanovena oddělení Vojenské kontrarozvědky, jejichž cílem byla jak ochrana útvarů PS před

²⁴ Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studiu totalitních režimů: Praha. S. 29.

²⁵ Sběrka zákonů republiky Československé. Ročník 1951. Částka 35. Vydána dne 31. července 1951.

²⁶ Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studiu totalitních režimů: Praha. S. 31.

²⁷ Zákon č 69/1951 Sb., o ochraně státních hranic. Sběrka zákonů republiky Československé. Ročník 1951. Částka 35. Vydána dne 31. července 1951.

²⁸ Nařízení náčelníka politické správy Pohraniční stráže MV číslo 039 o politické výchově pomocníků Pohraniční stráže min. vnitř. Prosinec 1954. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže. Naše vojsko: Praha. S. 85-87.

²⁹ *Listy z kronik Pohraniční stráže* [dokumentární film]. Režie Karel Forst. Československo. Rok natočení nezjištěn. Dostupná nahrávka nekompletní.

³⁰ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křidel: Cheb. S. 10.

výzvědnou činností, tak i zjišťování nálady mezi vojáky a předcházení pokusům o přechod hranice vojenských osob³¹.

Období po roce 1951 bylo dobou zavádění celé řady ženijně technických prvků ochrany hranice, včetně těch nejkontroverznějších. Hned v letech 1951 - 1952 byl po celé délce hranice vybudován systém drátěných zátarasů doplněných směrem do vnitrozemí pásem zorané půdy³². Smyslem tohoto opatření bylo vytvoření plochy, v níž by osoba přecházející hranice zanechala stopy. Před použitím drátěného zátarasu doplněného kontrolním pásem bylo totiž takřka nemožné zjistit, zda a v jakých místech k přechodu hranice dochází. Tedy v případě, že osoba přecházející hranici nebyla zpozorována hlídkou.

Od roku 1952 byla prostřední stěna drátěného zátarasu doplněna vodičem vysokého napětí. Zátarasy byly vybaveny vrátky umožňujícími průchod hlídek PS i vraty pro průjezd automobilů. V letech 1953 - 1956 byl prostor průběhu drátěných zátarasů dále upravován tak, aby umožnil lepší zajištění neprostupnosti. Od roku 1953 do roku 1957 také docházelo k vytváření minových polí z protipěchotních min různého druhu. Minových polí se na státní hranici přestalo používat již na konci padesátých let, vysoké napětí bylo odstraněno v roce 1965.³³ Tématu ženijně-technických opatření včetně drátěných zátarasů a minových polí se budu dále věnovat v kapitole Prvky systému ochrany státní hranice.

Na vývoj situace na československé hranici měly pochopitelně vliv také změny v mezinárodní politice. Nejprve byly již v roce 1954 navýšeny početní stavy u znojenské a českobudějovické brigády, tedy u brigád na rakouských hranicích. Stalo se tak v rámci příprav na odchod sovětských okupačních vojsk z Rakouska roku 1955. V roce 1956 přešla pod pravomoc Hlavní správy PS ochrana hranice s Maďarskem a pohraniční jednotky byly navíc posíleny armádou³⁴. Stalo se tak v souvislosti s maďarským protisovětským povstáním³⁵. Zajímavé je svědectví Jana Krátkého. Ten popisuje, jak zesílení ochrany

³¹ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 23.

³² Pejčoch, Ivo: 2008. *Hrdinové železné opony*. Svět křídél: Cheb. S. 12.

³³ Tamtéž. S. 12-13.

³⁴ Převzetí ochrany celé státní hranice Československé republiky proti Maďarsku velitelem Pohraniční stráže (výpis dálnopisu). In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 102

státní hranice a prodloužení základní vojenské služby přijaté v reakci na takzvané maďarské události bylo příčinou rozšíření nálad mezi mužstvem jak protimaďarských, tak i zaměřených proti představitelům našeho státu³⁶.

Byla to však i takzvaná berlínská krize roku 1961, která měla vliv na výkon ochrany československé hranice. Tehdy byly posíleny jednotky na česko-bavorské hranici vojáky základní služby odcházejícími do zálohy, kterým bylo nařízeno mimořádné cvičení. PS navíc pro zesílení bojeschopnosti dočasně obdržela také dělostřelecké jednotky³⁷. Po opadnutí napětí však následovalo opětovné uvolnění ochrany hranice. Příkladem postupného uvolňování může být zrušení zakázaného pásma a zúžení pásma hraničního. K tomuto kroku došlo zejména z hospodářských důvodů v roce 1964³⁸.

Roku 1962 byla zrušena 10. bps Volary. Úseky, které do té doby střežila, převzaly brigády v Sušici a Českých Budějovicích. Sídlo velitelství 9. bps bylo přesunuto z Poběžovic do Domažlic. Zajímavý je vývoj 12. bps Planá u Mariánských Lázní. Ta se 1. dubna 1964 přetvořila v brigádu poddůstojnických škol PS a jí střežené úseky byly rozděleny mezi brigády v Chebu a Domažlicích. Od roku 1966 začala plánská brigáda znovu vykonávat ostrahu úseků státní hranice, aby se následně v roce 1973 opět stala pouze brigádou školní. Pod velením 12. bps byly školní prapory v Chodové Plané, Zadním Chodově, ve Volarech, Tisové (okres Sokolov) a Libějovicích. V souvislosti se vznikem samostatné školní brigády byly zrušeny výcvikové prapory jednotlivých brigád.³⁹

K 1. lednu 1966 byla Pohraniční stráž převedena pod Ministerstvo národní obrany a později se dokonce stala součástí pozemního vojska Československé lidové armády. Oddělení pasové kontroly ale zůstala pod resortem vnitra, konkrétně v kompetenci krajských správ MV. V dubnu 1966 bylo odstoupeno od vojskové ochrany hranice s Německou demokratickou republikou. Ta byla nadále zajišťována jen Veřejnou bezpečností. Došlo také k odstranění ženíjních opatření. Je však třeba

³⁵ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 20.

³⁶ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 121.

³⁷ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 21.

³⁸ Tamtéž. S. 103-104.

³⁹ Tamtéž. S. 21.

upozornit, že i po tomto uvolnění bylo na hranici s NDR nadále využíváno Pomocníků Pohraniční stráže.⁴⁰

V červnu 1966 došlo ke zrušení Vnitřní stráže. Změny organizační struktury PS z roku 1966 zahrnovaly také zrušení praporů a zavedení dvoustupňového systému spočívajícího pouze na brigádách a podřízených rotách. Navíc bylo zrušeno 25 rot a o 4 500 mužů zredukovány početní stavy. Mezi lety 1967 - 1969 byly jednotkám PS dodány obrněné transportéry a bezzákluzové kanóny, což svědčí o snaze zvýšit bojeschopnost pohraničních útvarů a přiblížení jejich výzbroje armádním jednotkám. Roku 1969 došlo ke změně v oblasti výkonu základní vojenské služby u PS. Nově se rukovalo vždy dvakrát ročně a to na 24 měsíců. Do této změny to bylo vždy jednou ročně a to na 26 měsíců.⁴¹

Pozornost si zasluhují také reakce jednotek Pohraniční stráže na invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu roku 1968. Podle článku Pavla Vaňka jednotky PS jednaly ve shodě s celospolečenskou situací a jejich postoje nebyly prosovětské. Projev nesouhlasu s okupací se objevoval v různých formách – od likvidace směrových označků a využití brigádních rozhlasových vysílačů k šíření rezolucí proti vstupu vojsk až po odposlech a rušení sovětských sítí a rozmístění bojové techniky připravené k boji. Není tedy divu, že hned v prvních letech normalizace došlo k personálním čistkám ve velitelském sboru PS⁴². Zmíním alespoň případ velitele PS generálmajora Karla Peprného, který vyjádřil nesouhlas s invazí armád Varšavské smlouvy a po prověrkách a zamítnutém odvolání byl roku 1971 propuštěn z armády a nastoupil na pozici zámečníka v dole Nosek⁴³.

O nestandardním postupu v souvislosti s událostmi srpna 1968 svědčí výpověď jednoho z tachovských pamětníků, který popisuje praxi pouštění občanů do SRN po zanechání vkladní knížky s libovolně vysokým vkladem na celnici: „*Hlavně v tom šedesátým osmém to bylo volnější, to se vyjíždělo na vkladní knížku do západního Německa. Já tam byl 26. srpna 1968*

⁴⁰ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 21-22.

⁴¹ Tamtéž. S. 22.

⁴² Vaněk, Pavel: 2008. Brigády Pohraniční stráže po 21. srpnu 1968. In: *Sborník archivu bezpečnostních složek 6/2008*. Archiv bezpečnostních složek: Praha. S. 182-184.

⁴³ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křídél: Cheb. S. 23.

na vkladní knížku. Tehdy jsem neměl ani výjezdní doložku ani pas. Jen jsem nechal tu vkladní knížku u celníků na české straně, jel jsem do Německa a potom zas na motorce zpátky.“⁴⁴ Je tedy zřejmé, že ochránci hranice ve dnech následujících po příchodu okupačních vojsk států Varšavské smlouvy jednali v rozporu s předpisy a to přinejmenším v části úseku střeženého 12. brigádou PS.

Od resortu obrany zpět do působnosti Federálního ministerstva vnitra byla PS převedena k 1. lednu 1972. V červnu 1973 bylo dosavadní Velitelství PS přetransformováno na Hlavní správu Pohraniční stráže a ochrany státních hranic (HS PS OSH), která opět zajišťovala ochranu hranice Československa v její plné délce. Pod HS PS OSH kromě Pohraniční stráže patřilo oddělení pasové kontroly, zajišťující přeshraniční provoz a pohraniční oddělení ochrany státních hranic, v jehož gesci byla ostraha hranic se socialistickými státy. Dále oddělení správy státních hranic, které vytyčovalo hranice a udržovalo hraniční znaky a také sekretariát hlavního hraničního zmocněnce, jehož prostřednictvím se vedla jednání s úřady sousedních států.⁴⁵

V 70. letech se pokračovalo v dalším zdokonalování postupů, jejichž cílem bylo znemožnění narušení hranice. Zaváděny byly skupiny překrytí, jejichž cílem bylo zastavení osoby přecházející hranici co nejdříve po oznámení její přítomnosti signalizačním zařízením, pokračovalo se také ve výstavbě účelových komunikací určených pro zkrácení dojezdového času motorizovaných hlídek. Od roku 1977 začalo být využíváno také pátračů, tedy vojáků základní služby v civilním oblečení. V polovině 80. let došlo k přehodnocení taktiky a soustředění hlídek PS výhradně do oblasti před signální stěnou. Cílem bylo zamezení případů, kdy by byla osoba přecházející hranici pronásledována až na území cizího státu⁴⁶, ale také útěkům pohraničnicků pohybujících se za vnější stěnou zátarasu. S ohledem na tuto taktiku se dokonce upustilo od dosavadní praxe střežení pracovníků, vykonávajících svou činnost v prostoru mezi zátarasem a hraniční čarou.⁴⁷

⁴⁴ Rozhovor s Petrem Winterem. Vedl Jan Straka, Tachov 12. 1. 2013. Archiv autora.

⁴⁵ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 22-23.

⁴⁶ Jednalo se o reakci na případ zastřelení Johanna Dicka příslušníky PS na německém území.

⁴⁷ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 64-65 a 105.

Pád komunistického režimu v listopadu 1989 přinesl konec Pohraniční stráže a vojskovému střežení hranice. V roce 1990 se vojáci vykonávající základní vojenskou službu u PS podíleli na odstraňování veškerých ženijně-technických prvků zabezpečení na hranicích se SRN a Rakouskem. K 1. lednu 1991 byly rozpuštěny všechny brigády Pohraniční stráže⁴⁸. Na konec své kariéry u Pohraniční stráže vzpomíná bývalý důstojník PS: *„U Pohraniční stráže jsem sloužil jen do revoluce, pak už jsem musel do kotelny a spol. Většinu vojáků z povolání, které hned po listopadu nevyhodili, postupně našibovali na hraniční přechody a byli z nich pasováci.“*⁴⁹ Další z pamětníků k tomuto tématu dodává: *„To, k čemu došlo po revoluci, by se dalo přirovnat k personálním čistkám po únoru 1948. Taky se na základě nějakých pravidel bezpečnostní sbory očistily o potenciálně nespolehlivé kádry. Myslím, že museli odejít všichni, kteří spolupracovali s StB nebo kontrarozvědkou. Spousta z nich to mohla vnímat jako křivdu, některým to ale nevadilo, protože dostali odchodné a renty.“*⁵⁰

⁴⁸ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křídel: Cheb. S. 17.

⁴⁹ Rozhovor s bývalým důstojníkem Pohraniční stráže. Vedl Jan Straka, Tachov 30. 12. 2012. Archiv autora.

⁵⁰ Rozhovor s bývalým zástupcem velitele pro věci politické útvaru PS. Vedl Jan Straka, Tachov 24. 3. 2013. Archiv autora.

3 ODRAZ OCHRANY STÁTNÍ HRANICE V KULTUŘE

Uzavřená a neprostupná hranice se stala pro obyvatele Československa v letech 1948 až 1989 součástí reality. Potřeba chránit hranici a budovat dobré jméno jejích obránců se projevila v široké škále součástí tehdejšího kulturního života. V této kapitole se budu věnovat zejména filmové, hudební, básnické a fotografické tvorbě, oslavám Dne Pohraniční stráže, Muzeu Pohraniční stráže, kulturnímu životu na pohraničních útvarech a napojení útvarů PS na obyvatelstvo pohraničních oblastí. Pozastavím se také u tématu otisku strážení státní hranice do krajiny v pohraničí. Jako důkaz přesahu informací o činech příslušníků PS na druhou stranu železné opony věnuji jednu z podkapitol tématu zahraničního tisku. Okrajově se budu zabývat také domácí literární tvorbou, odrazem do známkové tvorby a neoficiální kulturní činností pohraničnicků základní vojenské služby. Obecně lze říci, že ústředním motivem neoficiální tvorby pohraničnicků jsou zejména básně, písně a fotografie. Nejčastějšími motivy této tvorby jsou vedle zábavy ve volném čase a různých forem parodií také stesk po ženách a rodinách, očekávání konce vojenské služby, nebezpečnost služby, vztahy nováčků s takzvanými mazáky a konzumace alkoholu.

Oficiální tvorba je prezentovaná zejména filmovou tvorbou, literaturou, knihami fotografií, známkovou tvorbou a informování o činnosti příslušníků PS v celostátních médiích. Lze však říci, že přední úlohu hraje filmová tvorba, která se navíc dodnes pravidelně objevuje na televizních obrazovkách a slouží tak jako připomínka zaniklého systému střežení hranic před rokem 1989. Účelem oficiální části tvorby bylo také utváření dobrého jména Pohraniční stráže a vytváření obrazu nepřítele v myslích obyvatel státu. Filmy i jiná oficiální tvorba jsou tedy prostoupeny tématy osobní statečnosti pohraničnicků a jejich schopnosti čelit hrozbám spojených s činností nepřátel. Nepřátelé jsou různého druhu – od převaděčů, agentů a pašeráků, až po akce západních tajných služeb různého druhu. Objevují se také témata osobních selhání jednotlivých pohraničnicků – například úvahy nad útekem přes hranice, nekázeň,

problémy s alkoholem, podílení se na převaděčství⁵¹. Veškeré tyto problémy jsou však buď vyřešeny zásahem důstojníků, vlastním uvědoměním a nápravou problémového pohraničnicka, nebo jeho odhalením a potrestáním.

V rámci této kapitoly nemohu postihnout veškeré případy prostoupení tématu ochrany hranice do kulturního života. O jak různorodý a intenzivní průnik tohoto tématu do československé kultury let 1945 až 1989 se jednalo, se tedy pokusím ukázat na vybraných tématech.

3.1 Filmy

Činnost jednotek bránících hranice Československa se stala tématem celé řady filmů. V rámci této podkapitoly se pokusím předložit ucelený přehled filmů, ve kterých se ochrana státní hranice objevuje jako ústřední téma. U každého z filmů budu vycházet jak z informací dostupných v odborné literatuře, tak i z vlastního diváckého zhodnocení obsahu filmu se zaměřením na sledování obrazu nepřítelů, který je v daném snímku prezentován. Jako zdroj v případě potřeby využívám také relevantní komentáře uživatelů Československé filmové databáze (dále také jen ČSFD).

Při pohledu na data natočení filmů s tématem ochrany státní hranice lze vidět, že vznikly ve dvou pomyslných vlnách. V padesátých letech se tak objevily filmy *Akce B* (1951), *Ztracená stopa* (1953), *Král Šumavy* (1959) a *Vstup zakázán* (1959). V sedmdesátých letech byly natočeny filmy *Černý vlk* (1971), *Vysoká modrá zeď* (1973), *Na konci světa* (1975), *Boty plné vody* (1976) a *Drsná Planina* (1979).

Filmy, které se podílely na utváření obrazu nepřátel státu, začaly být natáčeny již na konci čtyřicátých let. Propagandistické tendence se projevovaly zejména v dobrodružných filmech, přítomny však byly také v komediích. Jako nepřátelé státu se ve filmech z této doby nejčastěji objevují špioni, politicky

⁵¹ Případ kriminální činnosti důstojníka pohraničního sboru se objevuje ve filmu *Drsná Planina*. Zde se však jedná spíše o snahu ospravedlnit dobu propouštění členů jednotek sloužících na hranici před rokem

aktivní osoby s nekomunistickými názory, nábožensky smýšlející osoby nebo kulaci. Do takzvaného honu na nepřítele⁵² se v padesátých letech zapojila také řada později úspěšných režisérů. Zmíním například tandem Ján Kadár - Elmar Klos, Otakara Vávru nebo Vladimíra Čecha. Přílišná snaha zavděčit se komunistickému režimu, která byla znatelná v dílech některých filmových tvůrců ve druhé polovině čtyřicátých let, donutila roku 1950 Ústřední výbor KSČ přijmout takzvanou rezoluci o filmu. Od této doby měly být filmy nejen ideologicky výchovné, ale také divácky přitažlivé. Podmínku divácké přitažlivosti splňovaly například Kachyňovi filmy *Ztracená stopa* (1953) a *Král Šumavy* (1959)⁵³.

S filmovou tvorbou jsou spojeny také filmové plakáty. Kromě toho, že jsou samy o sobě uměleckými díly, na nich nacházíme stručnou informaci o námětu filmu v jeho dobové podobě. Na plakátu filmu *Ztracená stopa* nacházíme větu: „Dobrodružný příběh ze života pohraničníků a jejich věrných přátel - psů.“⁵⁴, v případě filmu *Král Šumavy* zase: „Dramatické kapitoly z deníku pohraničního útvaru.“⁵⁵ Plakát filmu *Drsná Planina* snímek popisuje jako: „Napínavý příběh z historie, která je stále živá.“⁵⁶

3.1.1 Akce B (1951)

Film *Akce B* režiséra Josefa Macha z roku 1951 je nejstarším z filmů, jejichž tématem je ochrana státní hranice. Děj filmu se odehrává na Slovensku v době náporu skupin banderovců, proti kterým byl zformován pluk SNB Slovensko. Spolu s jednoznačně negativním obrazem banderovců je v *Akci B* budován také obraz nepřítele jako katolických duchovních, kteří s těmito kriminálními vojenskými skupinami spolupracují. Ve značně schematickém ději je poukazováno na hrdinství příslušníků československých sil, kteří obstáli v boji

1948. Je však dlužno podotknout, že se případy spolupráce pohraničníků s uprchlíky skutečně objevovaly.

⁵² Název podkapitoly použitý v knize *Panorama českého filmu*.

⁵³ Bilík, Petr: 2000. Kinematografie po druhé světové válce (1945-1970). In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. *Panorama českého filmu*. Rubico: Olomouc. S. 98-99.

⁵⁴ Obr. 1 – Plakát filmu *Ztracená stopa*

⁵⁵ Obr. 2 – Plakát filmu *Král Šumavy*

s nepřitelem a zamezili přesunu zbytků fašistické armády na západ a případně také novému zformování k boji. Film má mezi uživateli ČSFD velmi nízké hodnocení – pouhých 38 %⁵⁷. Spolu s filmem *Černý vlk* z roku 1971 je jedním z nejméně kvalitní filmů s tematikou OSH.

3.1.2 Ztracená stopa (1953)

Film *Ztracená stopa* z roku 1953, uvedený roku 1956, byl prvním hraným filmem čerstvého absolventa FAMU Karla Kachyni⁵⁸. Hlavní postavou tohoto barevného snímku je voják Pavel Kříž, který je jako jediný z psodů schopen pracovat s problematičtým, ale mimořádně kvalitním služebním psem Bojarem. Zápornou postavou je zde bača Janura. Ten spolupracuje s blíže nespecifikovanými osobami, jejichž cílem je vyřadit z činnosti ochranu státní hranice. Tato skupina prostřednictvím Janury otráví téměř všechny psy u jednotky. V jedné ze scén filmu někdo předává Janurovi další jed, přikazuje mu otrávit i všechny ostatní psy a vyhrožuje mu, že to musí provést tak, aby žádný pes nemohl na hranici. Když je Janura odhalen, doznává se a říká, že půjde raději do kriminálu, než aby musel dále sloužit oněm osobám, které mu hrozily a vydíraly ho. Následně se ale situace otáčí a vzrůstá napětí, po dalším úniku je travič zadržen a zneškodněn právě psem Bojarem. Při přestřelce při zatýkání je postřelen pohraničník. Film končí vyslovením pochvaly hlavnímu hrdinovi a jeho psovi před nastoupenou jednotkou. Za vzornou práci při výcviku dostávají dovolenou⁵⁹.

Nepřitelem ve filmu *Ztracená stopa* je tedy ozbrojený travič psů ve službách blíže nespecifikované organizované skupiny, jejímž cílem je znemožnění ostrahy státní hranice. Jedná se tedy o nepřitele skrytého – jednoho z místních obyvatel. Jako další problém se ve filmu objevují těžkosti,

⁵⁶ Obr. 3 – Plakát filmu *Drsná Planina*.

⁵⁷ Akce B [online]. Československá filmová databáze. [cit. 13.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/6287-akce-b/>.

⁵⁸ Bilík, Petr: 2000. Kinematografie po druhé světové válce (1945-1970). In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. Panorama českého filmu. Rubico: Olomouc. S. 116.

⁵⁹ *Ztracená stopa* [film]. Režie Karel Kachyňa. Československo. 1953.

kteřé prožívají vojáci odloučení od svých partnerek. Naopak pozitivními hrdiny jsou zde služební psi a jejich psovodi, kteří svědomitě plní své povinnosti. Pozitivně jsou ve filmu vykreslováni také přísní, ale zároveň spravedliví velitelé jednotky. Dle mého názoru ve filmu není příliš znatelná ideologická zaujatost. Dokonce ani v případě organizované skupiny není uvedeno, o koho se jedná. Ve Ztracené stopě tedy není budován obraz konkrétního nepřítele státu, ať vnějšího nebo vnitřního. Akcentována je role služebních psů jako symbolu Pohraniční stráže.⁶⁰

3.1.3 Král Šumavy (1959)

Dalším režisérským počinem režiséra Kachyni je film *Král Šumavy* z roku 1959. Scénář je inspirován skutečnou osobou pašeráka a děj je situován na Šumavu roku 1948, tedy do doby před přechodem k vojenské ochraně státní hranice, kdy byla hranice přecházena poměrně často. Film byl divácky velmi úspěšný. Do kina se na něj přišly podívat čtyři miliony diváků⁶¹. Ze všech filmů na téma ochrany státní hranice vzniklých před rokem 1989, které v této práci uvádím, má právě *Král Šumavy* nejvyšší hodnocení uživatelů Česko-Slovenské filmové databáze – 72 % při více než třech tisících hodnoceních⁶².

Velmi kvalitní hodnocení atmosféry, ale také skryté ideologičnosti filmu nacházíme v komentáři Víta Schmarce, který pod uživatelským jménem Marigold uveřejnil na ČSFD: „*V Králi Šumavy se střetávají dvě etapy ve vývoji české kultury (kinematografie). Etapa "umění" prodchnuté ideologií, onoho až mýtický/metafyzický černobílého světa, v němž je jasná hranice světla/stínu – dobra/zla a pozvolna se rodící nová vlna českého filmu. Povšimněme si, jak smrt krále Šumavy mysteriózně změní klimatickou situaci. Lze právem předpokládat, že inkriminovaný živel ve službách imperialismu nejen že pomáhá*

⁶⁰ Ztracená stopa [film]. Režie Karel Kachyňa. Československo. 1953.

⁶¹ Bilík, Petr: 2000. Kinematografie po druhé světové válce (1945-1970). In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. Panorama českého filmu. Rubico: Olomouc. S. 117.

převádět nepřítele lidu do bašty západu (odporné mlhavé nicoty na obzoru jménem Bavorsko), ale zároveň je zodpovědný za nelidsky hnusné počasí. Jeho zabitím dojde k hydrometeorologickému zázraku... Dokonce i sloupy elektrického vedení hučí jinak. To je ideologie ve filmu... plíživá, nenápadná, odporně sugestivní. Dokonale podprahová. Patří k ní i kresba atmosféry pohraniční stráže, místa čirého kamarádství, správného chlapáctví...⁶³

3.1.4 Vstup zakázán (1959)

Povídkový film *Vstup zakázán* se skládá za dvou částí. První povídka nese název *Pronásledování* a je dílem režiséra Františka Vláčila. Pro mladého režiséra znamenala spolu s filmem *Skleněná oblaka* z roku 1958 vstup do světa československé kinematografie⁶⁴. Režisérem povídky *Bloudění* je Milan Vošmik, který do té doby natáčel především filmy pro děti⁶⁵. Motivem povídky *Pronásledování* je snaha dosáhnout zločince, který se pohybuje v blízkosti hranice. Výrazný je zde kontrast mezi romantickou krásou pohraničních oblastí a nebezpečím, které pohraničnickům ve službě hrozí. Protivník pohraničnicků v tomto Vláčilově snímku je velmi inteligentní. V jedné ze závěrečných scén, kdy je již dostižen, probíhá poměrně dlouhý dialog, v jehož průběhu není jasné, zda je narušitelem právě on. Pohraničnick je však zkušený a taktéž velmi inteligentní, a proto kriminálního odhalí⁶⁶.

Povídka *Bloudění* režiséra Vošmika ukazuje zcela jiný pohled na službu strážců hranice. Tématem je zde vztah, který si důstojník PS vytvořil ke své práci, a z něj vyplývající problémy, které časově náročná služba na hranici vnáší do jeho vztahu s manželkou. Oním pomyslným nepřítelem

⁶² Král Šumavy [online]. Československá filmová databáze. [cit. 23.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/4955-kral-sumavy/>

⁶³ Schmarc, Vít: 2004. Komentář k filmu *Král Šumavy* [online]. Československá filmová databáze. [cit. 23.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/4955-kral-sumavy/>

⁶⁴ Bilík, Petr: 2000. Kinematografie po druhé světové válce (1945-1970). In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. *Panorama českého filmu*. Rubico: Olomouc. S. 125.

⁶⁵ Kovaříková, Radana: 2000. Dětský film. In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. *Panorama českého filmu*. Rubico: Olomouc. S. 361

⁶⁶ *Pronásledování* [film]. Režie František Vlácil. In: *Vstup zakázán* [povídkový film]. Československo. 1959.

v tomto filmu je tedy v jistém pohledu manželka, která nemá pochopení pro náročnost práce svého muže. Situace se změní v momentě, kdy se manželům ztratí jejich syn a ten je po rozsáhlé pátrací akci pohraničnicků nalezen.⁶⁷

3.1.5 Černý vlk (1971)

Ústředním tématem kriminálního dramatu *Černý vlk* režiséra Stanislava Černého jsou služební psi u jednotky PS. Hned v začátku se na hranici odehraje přestřelka, při které se hlídka pohraničnicků dostane pod palbu nepřítele – půvabné blondýnky s koltem, zřejmě agentky. Tato žena je při přestřelce zabita. Za úspěšný zásah je střelející voják navržen na vyznamenání. Film je prostoupen romantickými záběry psů v krajině. Pes je zde prezentován jako přítel pohraničnicka ve službě a ochránce jejich životů. Vojáky z hlídky, která ženu zastřelila, se následně někdo různými způsoby snaží zabít⁶⁸. Později se zjistí, že o jejich životy usiluje lesní dělník Franěk ztvárněný hercem Františkem Peterkou. Nepřítel je v tomto filmu tedy skrytý, jedná se o jednoho z místních obyvatel, který je navíc s pohraničnickými v kontaktu. Agentka zastřelená na začátku filmu byla totiž Fraňkovou známostí z dřívějších let⁶⁹. Tento film osobně hodnotím jako nejméně kvalitní ze všech filmů, o kterých v této práci hovořím.

3.1.6 Vysoká modrá zeď (1973)

Film *Vysoká modrá zeď* režiséra Vladimíra Čecha se značně schematickým dějem pojednává o stíhacích letcích střežících naši vzdušnou hranici⁷⁰. Třebaže se ve filmu neobjevuje téma Pohraniční stráž, je film jistě v kontextu ochrany státní hranice a je na něm dobře čitelný obraz nepřítele. Hlavním hrdinou filmu je v něm mladý politruk, který přichází na leteckou základnu. Úloha politických pracovníků je ve snímku značně zdůrazňována.

⁶⁷ Bloudění [film]. Režie Milan Vošmik. In: Vstup zakázán [povídkový film]. Československo. 1959.

⁶⁸ Nastražení železné pasti, postřelení malorážkou.

⁶⁹ Černý vlk [film]. Režie Stanislav Černý. Československo. 1971.

Nepřítele zde představují západní piloti, kteří létají nad území Československa a pro zastaralost našich letounů nejsou nijak postižitelní. Přítelem je naopak Sovětský svaz, který našim jednotkám poskytne moderní proudové letouny MiG-15. Záběry těchto stíhacích letounů jsou doplněny písní Kalinka. Nepřítelem jsou ale také západní tajné služby, které se snaží přimět některého z pilotů, aby s novou stíhačkou uletěl. Za tento počín československých pilotům nabízejí vysokou hodnost u leteckých sil USA a odměnu 50 tisíc dolarů. Právě v této situaci se ukazuje naléhavá potřeba kvalitní politické přípravy pilotů a jejich dobrého výběru. Pozornost si zasluhuje také scéna, ve které útvarová organizace KSČ požaduje ve svém usnesení zásah proti západním letákovým balónům. Toto usnesení se setkává s nelibostí generála, kterému se nelíbí, že mu rozkazuje stranický orgán.⁷¹

3.1.7 Na konci světa (1975)

Film *Na konci světa* z roku 1975 režiséra Ivo Nováka nebyl jeho prvním filmem s vojenskou tematikou. Již roku 1972 totiž natočil film *Půlnoční kolona*. Do povědomí široké divácké veřejnosti se však nejviditelněji zapsal svou komedií *Léto s kovbojem* z roku 1976⁷². Ve filmu *Na konci světa* nacházíme několik dějových linií. Ústředním tématem je činnost hospodského, který přišel do pohraničí s úmyslem pomáhat za úplatu přecházet lidem přes hranici. Není však převaděčem v pravém slova smyslu, je totiž součástí organizované skupiny, která má kontakty také v Německu. S ohledem na fakt, že smluvený signál z německé strany je dáván výstřely několika dávek těžkého kulometu, je v divákovi vytvářen dojem spolupráce například s vojenskými osobami nebo tamní tajnou službou⁷³.

⁷⁰ Ptáčková, Brigita: 2000. Hraný film v období normalizace (1970-1989). In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. Panorama českého filmu. Rubico: Olomouc. S. 184.

⁷¹ Vysoká modrá zeď [film]. Režie Vladimír Čech. Československo. 1973.

⁷² Ptáčková, Brigita: 2000. Hraný film v období normalizace (1970-1989). In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. Panorama českého filmu. Rubico: Olomouc. S. 183.

⁷³ Na konci světa [film]. Režie Ivo Novák. Československo. 1975.

Pohraničníci jsou zde prezentováni jako mladí lidé toužící po zábavě, kteří se ve volném čase věnují různým kulturním aktivitám. Jednou z hlavních postav je pohraničník základní vojenské služby, vzděláním doktor filosofie. Tomu se zpočátku jeho kolegové vysmívají, ale nakonec díky svým znalostem antické filosofie dopomůže k odhalení převaděčů. Dalším výrazným tématem jsou nahlas vyslovované úvahy jednoho z řadových pohraničníků o útěku. Když se tento voják ke svému plánu později dobrovolně přizná veliteli, je mu odpuštěno a zůstává bez trestu. Velitel se projeví jako člověk, který má pochopení pro druhé také tehdy, když za ním přijde ředitel statku, který očekává, že bude velitel požádán, aby na něj napsal hodnotící posudek.⁷⁴

Nepřítel je v tomto filmu chamtivý a lstivý člen skupiny převaděčů, který žije v kontaktu s pohraničníky, ale svou kriminální činnost dobře skrývá. I v momentě odhalení se stále chová arogantně. Překvapivým hrdinou je mladý pohraničník – intelektuál, který ve vyhrocené situaci prokáže rozhodnost a osobní statečnost.

3.1.8 Boty plné vody (1976)

Černobílé povídkové drama *Boty plné vody* sestává ze tří poměrně nesourodých částí. Jejich spojovníkem je pouze téma ochrany hranice v rozmezí let 1945 až 1951⁷⁵. Film tedy ukazuje různé aspekty života pohraničníků před přechodem k vojskovému střežení hranice roku 1951. Autorem povídek nazvaných *Zelenáči 1945*, *Silvestr 1948* a *Zimní vítr 1951* jsou režiséři Ivo Toman, Karel Kovář a Jaroslav Soukup. Jako námět filmařům posloužily, stejně jako u později vzniklého filmu *Drsná Planina*, povídky Rudolfa Kalčíka. Je zde tedy patrné propojení filmové a literární tvorby. Námět povídky

⁷⁴ Na konci světa [film]. Režie Ivo Novák. Československo. 1975.

⁷⁵ Boty plné vody [povídkový film]. Režie Ivo Toman, Karel Kovář a Jaroslav Soukup. Československo. 1976.

Zimní vítr byl již v roce 1959 zfilmován Františkem Vláčilem – tehdy byl jako povídka s názvem *Pronásledování* součástí filmu *Vstup zakázán*⁷⁶.

3.1.9 Drsná Planina (1979)

Drsná Planina je první celovečerní film režiséra Jaroslava Soukupa, který má velmi kvalitní herecké obsazení. Předlohou filmu byla kniha Rudolfa Kalčíka *V ruce samopař*⁷⁷. Příběh odehrávající se na Tachovsku je zajímavým svědectvím o ochraně státní hranice v letech 1946 až 1949. Děj se začíná odehrávat v červenci roku 1946, kdy do obce Planina přichází skupina příslušníků Pohotovostního pluku 1 Národní bezpečnosti. Právě dosídlované pohraničí je v této době pod teroristickými útoky jednotek Werwolf, které se snaží mezi dosídlenci vraždami šířit atmosféru strachu. V říjnu 1946 již mají hlavní hrdinové nové uniformy. Z příslušníků PP 1 NB se totiž stali příslušníci útvaru SNB 9600. Toho měsíce dostane hlavní hrdina ztvárněný Jiřím Bartoškou úkol vyzvednout zpravodajce na hranici. V květnu 1947 předchází zatknutí velké skupiny členů Werwolfu zabití jednoho z pohraničnicků. V únoru 1948 jsou někteří pohraničníci z Planiny odvedeni z plesu a posláni zajistit bezpečnost do Prahy. Zpravodajec, který se ve filmu objevil již dříve, se poté objevuje znovu a ve snaze utéct za hranice zastřelí pohraničnicka na hlídce.

Za zmínku jistě stojí také příběh velitele jednotky, který je zatčen za napomáhání při přechodu hranice. Film *Drsná Planina* je jedinečným filmovým zpracováním tématu ochrany státní hranice ve druhé polovině 40. let. Soukupovi se podařilo v rámci mantinelů daných politickým režimem postihnout s dokumentární hodnověrností podmínky služby na hranici v prvních letech po skončení druhé světové války⁷⁸. Poměrně dobře zachycuje také vývoj

⁷⁶ Boty plné vody [online]. Československá filmová databáze. [cit. 23.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/5299-boty-plne-vody/>

⁷⁷ Ptáčková, Brigita: 2000. Hraný film v období normalizace (1970-1989). In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. Panorama českého filmu. Rubico: Olomouc. S. 188.

⁷⁸ Drsná planina [online]. Československá filmová databáze. [cit. 19.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/8595-drsna-planina/>

obrazu nepřítele v daném období. Zpočátku se jednalo o bývalé nacisty, příslušníky záškodnické organizace Werwolf, po roce 1948 pak o lidi, kteří násilně opouštěli republiku, a také nespolehlivé příslušníky SNB, kteří byli za úplatu ochotni pomáhat nelegálně přecházet hranice⁷⁹.

3.1.10 Seriálová tvorba

Tématu únosu letadla za účelem útěku do zahraničí se věnuje epizoda *Mimikry* seriálu Jiřího Sequense *30 případů majora Zemana*. Tento díl byl natočen podle případu únosu malého dopravního letadla skupinou mladých lidí, při které zahynul pilot Ján Mičica. Tématu tohoto únosu se ve své knize *Přechody přes železnou oponu* podrobně zabývá Ivo Pejčoch. Při zhlédnutí epizody *Mimikry* je zřejmé, že cílem tvůrců bylo vytvořit jednoznačně negativní obraz skupiny únosců a dopomoci vytvoření názoru na obyvatele určitého vzhledu jako zdroje problémů s kriminálním potenciálem⁸⁰. Ostatně i Pejčoch označuje tento případ únosu za mimořádně vhodný pro využití v kampani proti exilu jako celku⁸¹. I seriálová tvorba tak sloužila jako nástroj k utváření obrazu nepřítele státních hranic.

3.2 Písně

Jak intenzivní byl odraz ochrany státní hranice v kultuře, vidíme také na velkém množství písní s tímto tématem. Písně byly součástí kulturního života jednotek PS a jejich příslušníků. Kromě kulturního rozměru však písně měly také praktický význam. Jak uvádí pamětník Jan Krátký, za zpěvu písní se lépe pochodovalo i při velké únavě. Značné odlišnosti lze nalézt mezi písněmi zpívanými vojáky při výcviku a těmi popěvovanými ve volném čase. Písně zpívané pohraničníky v soukromí byly méně veselé, spíše sentimentální. Repertoár písní byl na pohraničních útvarech udržován předáváním písní od starších ročníků k mladším, což mělo mimo jiné za následek rozšíření

⁷⁹ Drsná Planina [film]. Režie Jaroslav Soukup. Československo. 1979.

⁸⁰ *Mimikry* [díle seriálu *30 případů majora Zemana*]. Režie Jiří Sequens. Československo. 1978.

různých verzí textu.⁸² Hudba byla součástí života pohraničníků – brance přijíždějící sloužit na hranici vítala na nádraží vojenská dechovka⁸³, vojenská hudba byla též součástí přísah a vojenských přehlídek.

Poměrně známa je píseň, která vznikla v druhé polovině 40. let na Slovensku u pohraničních jednotek SNB, jejichž příslušníci se podíleli na bojích s banderovci. Krátký ji označuje za písničku, kterou po pluku SNB Slovensko pohraničníci podělili⁸⁴. Její text zní⁸⁵:

*My jsme hoši od útvaru, milujeme svoji vlast,
dovedeme na hranici⁸⁶ své životy za ni klást.
Chceme bránit svoji zem, každý z nás je připraven.
S písničkou do boje jdeme, nikdo není unaven.*

Refrén:

*Jak krásná, krásná je naše rodná zem,
v našich řadách síla aby provždy byla, boj vyhrajem!⁸⁷*

*Vedem život po vojensku daleko od domova,
hlídkujeme na hranicích⁸⁸, domovem je příroda.
Každý z nás je z ocele, do boje jdeme nesměle⁸⁹,
Že jsme hoši od útvaru, zpíváme si vesele.*

Refrén

⁸¹ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křídél: Cheb. S. 69-79.

⁸² Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 16-17.

⁸³ Tamtéž. S. 10.

⁸⁴ Tamtéž. S. 18.

⁸⁵ Tamtéž. S. 18-19. Srov. Pochod SNB [online]. Kampflieder.de. [cit. 9.3.2013]. Dostupné z: <http://www.kampflieder.de/tschechisches-lied.php?id=16138>

⁸⁶ alternativně „na Slovensku“

⁸⁷ alternativní refrén „*Krásná, krásná je naše rodná zem, v našich řadách síla aby stále byla, boj vyhrajem!*“

⁸⁸ alternativně „*putujeme po Slovensku*“

⁸⁹ Na serveru Kampflieder.de se uvádí „směle“. Možná se jedná o chybu, možná o reflexi změny v charakteru služby, kde zatímco pluk SNB Slovensko skutečně bojoval, cílem pohraničníků v pozdějších letech již boj nebyl a použití střelné zbraně proti nepříteli bylo spíše výjimečné.

*Pokoj bude v rodné zemi v klínu pohraničních hor,
dokud stojí na hranicích mladý bezpečnostní sbor.*

Děvčata nás čekají, bílým šátkem mávají.

Jsou tu hoši od útvaru, bojují a milují.

Refrén

*Naši padlí kamarádi v zemi spí svůj věčný sen,
padli jako hrdinové, chráníce svou rodnou zem.*

*Vám padlí přísaháme, že se nikdy nevzdáme,
že svou drahou republiku nepříteli nedáme.*

Refrén

Na této písni lze snadno nalézt známky převzetí původní písně pluku SNB Slovensko všemi pohraničními jednotkami. Změny textu písně, které o této skutečnosti svědčí, uvádím pod čarou. Text pojednává o lásce k vlasti a odhodlání položit za ni život. Píseň je výrazem přesvědčení o vlastní jednotě a síle. Připomínání jsou v ní padlí příslušníci jednotky a opětovaný zájem dívek. Milostné téma je přítomno také v další písni, kterou Krátký uvádí ve svých vzpomínkách⁹⁰:

Tam kde Vltava

tok si prorává

mladý hraničář

na stráži stává

V ruce samopal

ostře hledí v dál

aby klid a mír

všem lidem uhlídal

⁹⁰ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Ofis: Ústí nad Orlicí. S. 17.

*V síti úkladů
zem jak zahradu
střeží hraničář
proti západu*

*Jeho tvrdá pěst
maří zrádcům lest
někdy musí též
druh druha k hrobu nést*

*Přesto ale však
mladý hraničář
nelká a nezdí
jenom zbystří svůj zrak*

*Ví, že přijde čas
kdy se vrátí zas
ke své dívence
prožít štěstí jas⁹¹*

Motivem této písně je vedle zběžného popisu místa výkonu služby také výzbroj a tvrdost, se kterou pohraničnický vykonává službu a chrání mír a svou zem před zrádci a západem. V poslední sloce se objevuje také motiv očekávání konce základní vojenské služby a návrat domů k dívce. Sám Krátký považuje píseň za sentimentální kýč, ale zároveň dodává, že právě ona svou náladou vystihovala tehdejší mladické myšlení pohraničnicků základní vojenské služby⁹².

Další písní, jejímž ústředním tématem je služba na státní hranici, je *Na staré Mohelně*. Tato píseň je patrně tou nejznámější z uvedených písní. Na serveru youtube.com nacházíme hned několik verzí nahrávky. Píseň se objevuje také ve filmu *Na konci světa*. Její text zní:

⁹¹ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Ofis: Ústí nad Orlicí. S. 17.

⁹² Tamtéž. S. 17.

/:Na staré Mohelně, na státní hranici:/

*/:je parta záložáků⁹³, je parta záložáků,
je parta záložáků své vlasti sloužící.:/*

/:Já⁹⁴ jsem tam sloužíval, samopal nosíval:/

*/:za jasných⁹⁵ za večerů, za jasných za večerů,
za jasných za večerů na milou vzpomínal.:/*

/:Na milou vzpomenu, cent'áček ustřihnu:/

*/:každý den v 16 hodin, každý den v 16 hodin,
každý den v 16 hodin cent'áček zahodím.:/*

/:Mazáci tady byli, lesa⁹⁶ se nebáli:/

*/:a když to měli za pár, a když to měli za pár,
a když to měli za pár průsery dělali⁹⁷.:/*

/:Vy mladí bažanti, kteří tu zůstanete:/

*/:střežte to tady bděle, střežte to tady bděle,
střežte to tady bděle my jdeme do civilu.:/*

Někdy se objevují také tyto sloky⁹⁸:

/:Vy mladí bažanti, kteří tu zůstanete, :/

*/:střežte to tady bděle, střežte to tady bděle,
střežte to tady bděle my jdeme do civilu. :/*

/:Přijelo sedm gázů⁹⁹, odvezlo starou mázu, :/

*/:přijelo sedm eren¹⁰⁰, přijelo sedm eren,
přijelo sedm eren, my vám na vojnu serem. :/*

⁹³ alternativně „sivičáků“. Na staré Mohelně [online]. Karaokearty.cz [cit. 3.3.2013]. Dostupné z: <http://www.karaokearty.cz/texty-pisni/lidove-pisne/na-stare-mohelne-182440>

⁹⁴ alternativně „když“

⁹⁵ alternativně „dlouhejšch“

⁹⁶ alternativně „basy“ nebo „vojny“

⁹⁷ alternativně „tak si zazpívali“

⁹⁸ Dudlajda – Na staré Mohelně [online]. Youtube.cz. [cit. 3.3.2013]. Dostupné z: <http://youtu.be/yg3gsW3hpB4>

Na příkladu písně *Na starém Mohelně* je patrný vliv zlidovění písně. Existuje několik variant textu a různé pořadí slok. Jde předpokládat, že mezi vojáky bylo současně známo více variant a volba textu se odvíjela podle okolností, za kterých byla píseň hrána. Příčina existence různých variant textu by se dala připsat také způsobu výcviku v PS. S písní se mohli vojáci seznámit na výcvikových útvarech a následně přenést písně ke svým rotám, kde byly různě upravovány. Ostatně o naučení písně od velitelů družstev hovoří ve svých pamětech Jan Krátký.¹⁰¹ Ten na jiném místě vzpomíná na další z písní, která se věnuje očekávanému konci základní vojenské služby na útvaru v Cetvinách:

*Do Cetvin na útvar jsem narukoval,
tam jsem já sedm let věrně harcoval.
Když se stovka blížila, panika se šířila,
proto mně má milá metr koupila.*

*Z kapsiček mazáků metry čouhají,
v kufříčkách mazáků nůžky čekají,
a jak tejdén uplyne, kus metru se ustříhne,
máme to má milá – za páááár!¹⁰²*

Na facebookových stránkách plánské pohraniční brigády je uveřejněna krátká píseň¹⁰³ ručně psaná na listu papíru. Její obsah je melancholický, pojednává o smutku dívky, jejíž partner zemřel při službě na hranici¹⁰⁴:

*Lesy šumí smutnou píseň,
bouře stromy vyvrací.
V srdce milé padá tíseň,*

⁹⁹ osobní automobil GAZ

¹⁰⁰ nákladní vozidlo Praga RN

¹⁰¹ Krátký, Jan: 2008. Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 17.

¹⁰² Tamtéž. S. 138

¹⁰³ Možná jen její část.

¹⁰⁴ Rukopis písně [online]. Fotky na profilu timeline stránky 12.BRIGÁDA POHRANIČNÍ STRÁŽE [cit. 11.3.2013]. Dostupné z:

*hraničář se nevrací.
Nevrátí se nikdy více,
aby zlíbal tvoji líc.
Ztratil život na hranicích,
nepřijde ti více říct.*

*refr: Milá na nebi hvězdy hasnou.
Milá ty jsi mou hvězdou jasnou.
Milá hvězdičky šly již spát.
Milá já tě mám tolik rád.*

Poslední uvedená píseň s tématem Pohraniční stráže má název *Neprojdou*. Podle publicisty Zdeňka Roučka je to slavná píseň ze sedmdesátých a osmdesátých let, která se zpívala při výcviku pohraničnicků. Text písně Roučka přečetl v úvodu pořadu *Historie.cs*¹⁰⁵. Text zní:

*Tam pod horami vysokými,
ve stínu lesa zeleném,
tiše po práci usíná,
šťastně a pokojně naše zem.*

*Refrén: Neprojdou, hej hola hola hej.
Heslo hraničářů.
Kupředu a zpátky ani krok,
z našich hranic míru.*

*Nás naše vlast zavolala,
do ruky dala chladnou zbraň, samopal.
Úkolem buď tobě věčným,
zemi svou statečně hrdě braň.*

<http://www.facebook.com/photo.php?fbid=532405383460500&set=pb.258260594208315.-2207520000.1365434512&type=3&theater>

¹⁰⁵ *Čára kde šlo o život* [díl televizního pořadu *Historie.cs*]. Režie Václav Křístek. Česká televize. Česká republika. 2009

3.3 Básně

Téma ochrany hranice bylo také námětem básnické tvorby. Vznikaly básně různé kvality a rozsahu. Různé bylo také jejich následné využití. Od funkce ozdoby v oficiálních dokumentech Pohraniční stráže, přes doplnění knih s fotografiemi ze života pohraničníků, až po použití v dětských říkankách. Text první z básní nacházíme v pamětech Jana Krátkého, a to v horní části dopisního papíru pro osobní korespondenci pohraničníků základní služby z roku 1951 vedle stylizovaného psa s lipovou ratolestí. Jde o báseň následujícího znění:

*Noc rosy korál sype na kapradí tichá.
Staletá píseň štíhlých borovic
s námi se spojila. Kraj s námi dýchá.
Ve jménu života – neprojdou od hranic.¹⁰⁶*

Autorem další vybrané básně je Miroslav Florian, představitel oficiální poezie doby před rokem 1989 patřící k takzvané vlně poezie všedního dne. Florian vykonával základní vojenskou službu v sedmdesátých letech v Mikulově¹⁰⁷ a je tedy možné, že sloužil u tamní roty Pohraniční stráže. Florianovu báseň nalezneme v publikaci *Dnem i nocí* s podtitulem *Život a služba lidí na hranicích*. Tato kniha fotografií je prokládána básněmi autorů, jako jsou Jaroslav Vrchlický, Eliška Krásnohorská nebo František Halas. Na konci knihy, na dvojstraně s černobílou fotografií dvou pohraničníků v zimních maskovacích převlečnicích a služebním psem je Florianova báseň *Hraniční hory*¹⁰⁸:

*Hory ve vojenské čapce,
v čapce lesů zelené
těžký polní batoh mraků
odepjaly z řemene.*

¹⁰⁶ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 31.

*Sedí v kruhu, pokuřují,
dobrodušná, klidná stráž.
Že jsou sopečného rodu,
s údivem se dočítáš.*

*Horká láva zasutá je
pod mlhou a pod klečí.
Tomu však, kdo smrt nám nese,
oheň na skrář vylije se,
bodák blýskne při zteči!*

*A pak celá česká zem,
rozehřmí se chorálem.*

Krátké říkanky s motivem ochrany státní hranice se objevovaly také v publikacích pro nejmenší. Tato byla podle jednoho z diskutujících na diskusním serveru Lidé.cz v dětské písance:

*Ať je horké léto, ať je vánice, voják musí hlídat naše hranice.*¹⁰⁷

3.4 Muzeum Pohraniční stráže

Dalším z odrazů systému ochrany státní hranice v československé kultuře byla existence Muzea Pohraniční stráže na pražském Karlově. Muzeum bylo slavnostně otevřeno dne 6. července 1965. Jeho expozice však bylo možné prohlédnout jen do konce března 1973, protože se již od roku 1971 začalo jednat o zřízení nového muzea, které bylo později přejmenováno na Muzeum SNB a vojsk MV. Složení exponátů bylo důkazem zaměření muzea na takzvanou soudobou dokumentaci. Muzeum bylo otevřeno dva dny v týdnu a převážnou část jeho návštěvníků tvořily organizované skupiny

¹⁰⁷ Miroslav Florian [online]. Osobnosti.cz [cit. 19.3.2013]. Dostupné z: <http://www.spisovatele.cz/miroslav-florian>

¹⁰⁸ Šefraný, Stanislav a kol.: 1982. *Dnem i nocí*. Naše vojsko: Praha. (nečíslováno)

¹⁰⁹ Diskuzní příspěvek uživatele 5.BPS v diskuzní skupině Pohraniční stráž, PS OSH [online]. Diskuzní server Lidé.cz [cit. 26.3.2013]. Dostupné z: http://forum.lide.cz/forum.fcgi/forum.fcgi?akce=forum_data&forum_ID=47832&ID_from=54182671&dir=1&auth=

pohraničnicků¹¹⁰. Je tedy zřejmé, že reálným přínosem muzea bylo zejména vzdělávání uvnitř bezpečnostních sborů, případně také pomoc při utváření obrazu nepřítele u pohraničnicků základní služby. Později však zřejmě dochází ke změně skladby návštěvníků, přesněji o doplnění o školní mládež.

Ivo Pejčoch v knize *Útěky za železnou oponu* totiž muzeum líčí jako instituci, která měla školákům zejména z Prahy a středních Čech v sedmdesátých a osmdesátých letech ve svých expozicích ukazovat: „... hrdinnou roli Pohraniční stráže, která srdnatě a neochvějně brání hranice socialistického světa před krvežíznivými žoldáky kapitalismu. Skleněné vitríny ukazovaly příklady toho, jak stateční hoši se svými psy překazili pikle imperialistických štváčů i domácí reakce.“¹¹¹ Tímto popisem uvádí kapitolu věnovanou příběhu amerického vojáka Andrew Bellricharda, který v roce 1958 pravděpodobně zabloudil a byl na území Československa zatčen příslušníky PS. Zajímavý je způsob, jakým tvůrci muzejní expozice prostřednictvím vitríny s kulometem a Bellrichardovými fotografiemi o incidentu informovali. Podle Pejčocha průvodci prováděnou mládež ohromovali historkou o Američanovi vyzbrojeném kulometem, o agresivním imperialistovi, který se snažil dostat na naše území a unést příslušníka PS. Z dochovaných dokumentů je však zřejmé, že se zadržený Američan vzdal bez odporu a jako nejpravděpodobnější se jeví verze o jeho zabloudění¹¹².

Expozice původního Muzea Pohraniční stráže měla podle koncepce obsahového zaměření šest expozic: Státní hranice ČSSR, Národní a demokratická revoluce a OSH v podmínkách boje za upevnění lidově demokratického zřízení a rozšíření moci dělnické třídy, Ochrana státních hranic v podmínkách budování základů socialismu a boje za dovršení socialistické výstavby, Síň hrdinů, Činnost nepřátelských rozvědek a OSH ČSSR a poslední

¹¹⁰ Muzeum PS[online]. Muzeum Policie ČR [cit. 24.2.2013]. Dostupné z: <http://www.muzeumpolicie.cz/sbirky/muzeum-ps>

¹¹¹ Pejčoch, Ivo: 2009. *Útěky za železnou oponu*. Svět křídel: Cheb. S.181.

¹¹² Tamtéž. S.181-184.

Bojové soudružství pohraničníků socialistických zemí¹¹³. Stránky Muzea Policie ČR hovoří o celkem sedmi částech expozice, ale kompletní seznam expozic nenabízejí, takže není možné ověřit, zda se jedná o chybu nebo o změnu počtu expozic v průběhu času.¹¹⁴

Ze statutu se také dočítáme, že posláním muzea bylo: „*Podávat vědecký obraz vývoje ochrany státních hranic Československé socialistické republiky a přispívat tak k výchově pohraničníků v duchu bojových tradic, vojenského soudružství, statečnosti a slávy k bezmezné oddanosti vlasti a Komunistické straně Československa; v duchu internacionalismu a přátelství s pracujícími všech zemí, věčného přátelství se Sovětským svazem a nenávisti k nepřítelům našeho socialistického státu.*“¹¹⁵ Z tohoto bodu statutu je tak zcela zřejmá jasná ideologická vyhraněnost této muzejní instituce. Velmi kontroverzně působí zejména pasáž o výchově návštěvníků muzea k nenávisti.

3.5 Dny Pohraniční stráže

Návrh na ustanovení 11. července jako Dne československé Pohraniční stráže podal 23. června 1956 ministr vnitra Rudolf Barák. Navrhoval, aby se vždy 11. července konaly u útvarů PS a mezi obyvatelstvem v pohraničí akce, které by propagovaly činnost PS a její spolupráci s obyvatelstvem. Finanční krytí akcí podle návrhu předloženého byro ÚV KSČ mělo být zajištěno z rozpočtu Ministerstva vnitra¹¹⁶. Návrh byl přijat a 2. července 1956 již byro ÚV KSČ vzalo na vědomí rozsah akcí plánovaných ke Dni Pohraniční stráže 1956¹¹⁷. Již v roce 1956 se oslava Dne Pohraniční stráže stala motivem dvou poštovních známek. Na známce s nominální hodnotou 30 haléřů je

¹¹³ Statut Muzea Pohraniční stráže MV. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 139-145

¹¹⁴ Muzeum PS[online]. Muzeum Policie ČR [cit. 24.2.2013]. Dostupné z: <http://www.muzeumpolicie.cz/sbirky/muzeum-ps>

¹¹⁵ Statut Muzea Pohraniční stráže MV. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 136

¹¹⁶ Návrh na zavedení dne čsl. Pohraniční stráže. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 96.

¹¹⁷ Schválení Dne čsl. Pohraniční stráže Politickým byrem ÚV KSČ. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 98.

příslušník Dunajské pohraniční stráže¹¹⁸, známku s nominální hodnotou 60 haléřů zase zdobí pohraničník při ostraze hranice se služebním psem. Autorem návrhu obou známek je Zdeněk Brdlík. Rytcem známky s nižším nominálem je Bohdan Roule, druhé pak Jan Mráček¹¹⁹.

První oslavy Dne Pohraniční stráže proběhly 8. července, tedy v neděli před 11. červencem. Ve svém rozkazu ministr vnitra Barák vyzdvihl zásluhy PS v boji proti nepříteli a pokračoval: „*Oslava Dne československé Pohraniční stráže je proto novým vysokým oceněním a uznáním úlohy, práce a úsilí Pohraniční stráže, je vyjádřením lásky a díky československého lidu všem pohraničníkům za jejich obětavou a bdělou službu.*“¹²⁰ a doplnil je přáním „*Ať sílí a upevňuje se nerozborná družba jednotek Pohraniční stráže s lidem.*“¹²¹ Pamětník Jan Plášil považuje Dny PS za jakousi náhradu náboženských poutí a popisuje, jak na tyto oslavy do pohraničních obcí v 70. a 80. letech přijížděly kolotoče a k vidění byla různá vojenská technika¹²².

Oslavy dnů PS tedy byly jedním z nástrojů toho, co dnes označujeme jako public relations. Jejich prostřednictvím Pohraniční stráž prezentovala svou činnost a techniku – podobně jako to dodnes činí například Policie ČR, při takzvaných dnech s policií konaných každoročně na řadě míst v zemi. Ve dnech oslav se ochráncům hranice věnovala také celostátní média. Tak například v roce 1983 byla k příležitosti oslav Dne PS spolu s blahopřáním moderátora vysílána dvouminutová reportáž informující o výkonu strážní služby, moderní technice, ale také s rozhovory s řadovými pohraničníky¹²³.

¹¹⁸ Znamka Den pohraniční stráže - příslušník Dunajské pohraniční stráže [online]. Online magazín o filatelii Infofila.cz. [cit. 5.4.2013]. Dostupné z:

<http://www.infofila.cz/den-pohranicni-straze-prislusnik-dunajske-pohranic-s-3-d-1-id-1647-cenik-znamek>

¹¹⁹ Znamka Den pohraniční stráže - pohraničník při ostraze [online]. Online magazín o filatelii Infofila.cz. [cit. 5.4.2013]. Dostupné z: <http://www.infofila.cz/den-pohranicni-straze-pohranicnik-pri-ostaze-s-3-d-1-id-1648-cenik-znamek>

¹²⁰ Rozkaz MV k prvním oslavám Dne československé Pohraniční stráže v r. 1956. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 100.

¹²¹ Tamtéž. S. 101.

¹²² Rozhovor s Janem Plášilem. Vedl Jan Straka, Tachov 23. 2. 2013. Archiv autora.

¹²³ Záznam Televizních novin Československé televize z 11.7.1983. Video s názvem Pohranicníci 2 uživatele proteus [online]. Youtube.cz [cit. 4.3.2013]. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=7esfoccpOxs>

3.6 Fotografie

Výkon služby na státní hranici a život jednotek Pohraniční stáže byl také předmětem zájmu fotografů. Za dobu působení Pohraniční stráže vznikly přinejmenším tři obrazové publikace, jejichž cílem bylo zaujmout čtenáře kvalitními snímky zachycujícími život a službu pohraničnicků. Jedná se o publikaci fotografa Jaroslava Zimy a spisovatele Rudolfa Kalčíka z roku 1962 *Stráže na pomezí*¹²⁴, knihu *Strážci hranic*¹²⁵ Stanislava Šusty vydanou v roce 1976, ale také publikaci Stanislava Šefraného a kolektivu *Dnem i nocí*¹²⁶ z roku 1982. Publikace z šedesátých let je uvedena krátkým textem a následně jsou mezi fotografiemi již jen stručné popisky. Kniha *Dnem i nocí* je kromě úvodní části představující historii ochrany naší hranice bohatě prokládána básněmi s tématy blízkými státní hranici, ale i citacemi výroků Klementa Gottwalda. Kromě fotografií z československých hranic je zde také dvoustrana fotografií příslušníků pohraničního vojska dalších států Varšavské smlouvy.

Obzvláště *Stráže na pomezí* prezentují prostřednictvím fotografií službu na hranici velmi idylicky. Fotografie bílých koní s pohraničnický stojícími na skalce nad údolím řeky, hlídek v zasněžené krajině, stíhacích letounů při západu slunce nebo člunů Dunajské Pohraniční stráže na průzračně čisté vodě Dunaje působí impozantně. Fotografie s motivy služby na státní hranici však nebyly prezentovány pouze ve výše uvedených obrazových publikacích. Na aukčních serverech dodnes nacházíme značné množství pohlednic, na kterých jsou fotografie pohraničnicků. S rozšířením fotoaparátů se začal zvyšovat počet neoficiálních fotografií. Tyto fotografie jsou dnes dostupné na stránkách sdružujících veterány státní hranice. Převažujícím motivem těchto soukromých fotografií jsou často například menší skupiny vojáků základní

¹²⁴ Zima, Jaroslav; Kalčík, Rudolf: 1962. *Stráže na pomezí*. Naše vojsko: Praha.

¹²⁵ Šusta, Stanislav: 1976. *Strážci hranic*. Albatros: Praha.

¹²⁶ Šefraný, Stanislav a kol.: 1982. *Dnem i nocí*. Naše vojsko: Praha.

služby pózující u vojenské techniky. Fotografování v prostoru hraničního pásma bylo bez zvláštního povolení útvaru PS zakázáno¹²⁷.

3.7 Zahraniční tisk

Činnost našich pohraničnicků měla přesah také za hranice. Zahraniční tisk věnoval pozornost zejména případům útěků přes hranici. Příběhy osob, které přešly hranici, byly mnohdy barvitě líčeny¹²⁸. Novinové články obsahovaly také konkrétní informace o způsobu, jakým k přechodu hranice došlo, a byly tak pro účely československé zpravodajské služby překládány. Články včetně překladu jsou dodnes archivovány a při tvorbě svých publikací o pokusech o přechod hranic je využívá například Ivo Pejčoch. Při informování o počinech Čechoslováků byli zahraniční novináři často kreativní. Tak například slovenský inženýr Vladimír Prislupský, který využil k přeletu přes hranici rogalu, aniž by měl jakékoliv předchozí zkušenosti s létáním, si v Německu vysloužil přezdívku Vogelmansch, tedy ptačí muž. Západoněmečtí novináři byli natolik uchvázeni jeho příběhem, že mu za opětovný vzlet na jeho rogalu, které by mohli nafilmovat a použít v reportáži, nabízeli vysokou sumu. Prislupský je ale resolutně odmítl¹²⁹. Je tedy zřejmé, že se příběhy osob, které překonaly hranici zajímavým způsobem, stávaly zajímavým zpestřením pro tisk v sousedních západních zemích.

S velkým zájmem médií se setkal také případ útěku osmičlenné rodiny Šindarových. Ta přijela v srpnu roku 1967 automobilem na celnici v Českých Velenicích a odtud její členové vyběhli směrem do Rakouska. Hlídka PS po nich začala střílet ze samopalu, což mělo za následek několik vážných zranění. Případ byl po několik měsíců pro rakouskou veřejnost důležitým tématem. Rakouský tisk o případu velmi podrobně informoval a novináři požadovali důkladné prošetření celého incidentu. Českoslovenští pohraničníci

¹²⁷ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 104.

¹²⁸ Pejčoch, Ivo: 2009. *Útěky za železnou oponu*. Svět křídél: Cheb. S. 45.

¹²⁹ Tamtéž. S. 141.

byli v člancích označováni za pochopy nebo biřice. Mimo jiné vznikla také karikatura vyobrazující střelecký výcvik příslušníků PS. Pohraničníci vyobrazení na karikatuře cvičí střelbu na terč, na němž je vyobrazena silueta dospělého člověka držícího za ruce dvě děti s popiskem *Nové terče pro české strážce hranic*^{130 131}.

3.8 Kulturní život na útvarech PS a místní obyvatelstvo

Poměrně složitým, současně však zajímavým tématem je kulturní život pohraničníků na jejich útvarech. Stejně jako systém ochrany hranice prošla i tato nedílná součást života příslušníků PS svým vývojem, který v zásadě zrcadlí vývoj ve všech ostatních směrech. Stejně tak, jako byla v prvních letech po konci druhé světové války komplikovaná a ne zcela dobře zvládaná ochrana hranic, bylo komplikované také volnočasové vyžití pohraničníků. I přesto však od prvních let začaly vznikat na rotách různá seskupení, jejichž členové ve volném čase provozovali různé kratochvíle, obvykle pak hru na hudební nástroje. Jan Krátký vzpomíná: *„Na Cetvinách jsme dali dohromady rotní soubor, který používal nástroje všeho druhu – tahací harmoniku, housle, křídlovku, buben i bubínek, činely, kytaru, bendžo, helikónku, foukací harmoniku a vozembouch.“*¹³²

Bývalý pohraničník sloužící u PS v osmdesátých letech považoval možnosti volnočasového vyžití na pohraničních útvarech za velmi dobré: *„Byly k dispozici například stoly na stolní tenis a spousta dalšího sportovního vybavení. A už tehdy jsme měli barevné televize. Atmosféra na útvarech Pohraniční stráže byla prostě jiná. Bylo tam třeba 80 lidí. To se nedá srovnávat s nějakými obrovskými armádními kasárnami, kde bylo tisíc vojáků a kde nikdo nikoho neznal.“*¹³³ Kulturní život pohraničníků na rotách byl oživován

¹³⁰ V originále Neue schießscheiben für tschechische Grenzwächter. Karikatura je dohledatelná na straně 124 Publikace Ivo Pejčocha *Přechody přes železnou oponu*.

¹³¹ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křidel: Cheb. S. 121-124.

¹³² Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 136-137

¹³³ Rozhovor s bývalým zástupcem velitele pro věci politické útvaru PS. Vedl Jan Straka, Tachov 24. 3. 2013. Archiv autora.

návštěvami osobností kulturního a společenského života. Jeden z pamětníků oslovený prostřednictvím dotazníku hovoří o návštěvách objednávaných Hlavní politickou správou OSH a zmiňuje jména zpěváků Pavla Bobka a Pavla Lišky, kytaristy Františka Mazla, spisovatele a propagátora kosmonautiky Pavla Toufara nebo Zdeny Rajske¹³⁴.

V rámci snah Pohraniční stráže o dobré vztahy s obyvateli pohraničních obcí se Pohraniční stráž snažila, mimo poskytování pocitu bezpečí a příležitostných brigádních a materiálních výpomocí, také o zajišťování kulturního vyžití pro obyvatele z obcí v okolí roty. Pro tyto účely byla v útvarových kinech pořádána promítání filmů pro veřejnost, případně nacvičována a prezentována různá estrádní vystoupení.¹³⁵ Mnohé roty byly umístěny daleko od sídel a na takových pak bylo poněkud obtížnější podobnou činnost provozovat. Od počátku šedesátých let se PS snažila o udržení dobrých vztahů také prostřednictvím soutěží o titul vzorná pohraniční obec, město, škola nebo závod¹³⁶. Název pohraničních jednotek se objevoval také na mapách v pohraničí. Zde uvedu například Důl Pohraniční stráž na Sokolovsku, základní školu Pohraniční stráže v Přimdě na Tachovsku nebo ulici Pohraniční stráže v Tachově¹³⁷. Opomenout nemohu ani pravidelně konané vojenské přehlídky a přísahy, které byly součástí života řady pohraničních měst.

Z hlediska volnočasových aktivit pohraničníků průřezově zmíním různé činnosti, které byly uvedeny v pamětech Jana Krátkého. Vedle rádia, návštěvy hospod, ale také konzumace alkoholu v budovách roty, které se sem dostávaly nelegálně, nacházíme také informace o vedení korespondence s rodinami nebo přítelkyněmi, četbě knih, práci na výzdobě nástěnek na útvaru, návštěvách bohoslužeb, ale také o péči o domácí mazlíčky v areálu roty a jejich výcviku. Zajímavé jsou i části memoárů, kde Krátký popisuje své pytlácké zážitky.

¹³⁴ Odpovědi na dotazník pro bývalé pohraničníky. Autor dotazníku Jan Straka. Duben 2013. Archiv autora.

¹³⁵ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 81.

¹³⁶ Tamtéž. S. 81

¹³⁷ Tyto názvy se nezachovaly. Například zmíněná tachovská ulice Pohraniční stráže změnila po roce 1989 název na ulici Americkou.

Ostatně oblasti neporušené přírody, kam nemělo obyvatelstvo volný přístup, byly jistě mimořádně kvalitním revírem jak pro lov ryb, tak i lesní zvěře. Úlovky se po úpravě v rotní kuchyni stávaly vítaným zpestřením jídelníčku pohraničnicků.¹³⁸

V padesátých letech se pohraničníci zapojovali také do tehdejšího kulturního čtenářského hitu organizovaného Československým svazem mládeže, který působil – stejně jako organizace KSČ – i při útvech PS. Po přečtení stanoveného rozsahu knih a absolvování několika besed a zkoušky, byl čtenářům udělován takzvaný Fučíkův odznak¹³⁹. Získání odznaku bylo pro jeho nositele příslibem dalšího postupu v rámci hierarchie Komunistické strany Československa a ČSM¹⁴⁰. Mimo to měli pohraničníci možnost zapojit se do soutěže tvořivosti mládeže v Pohraniční stráž, která byla udělována v různých oborech, například za předčítání¹⁴¹. Propagandisticky využívána byla také účast příslušníků PS při volbách do Národního shromáždění, tehdejšího zákonodárného sboru Československa¹⁴², na vysvětlovací kampani mezi nováčky se podíleli také zástupci velitelů pro věci politické¹⁴³.

3.9 Neoficiální tvorba pohraničnicků

Samostatnou kapitolou je neoficiální tvorba pohraničnicků základní vojenské služby. V rámci volného času vzniklo pro pobavení vlastní i kolegů jistě obrovské množství různých písní, básní, příběhů a předělaných verzí oficiálních textů. Některé produkty této tvorby, jejichž kvalitu ať posoudí sám čtenář, se dnes objevují například na sociální síti Facebook na fanouškovských stránkách věnovaných Pohraniční stráž. Za všechny uvedu například

¹³⁸ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Ofis: Ústí nad Orlicí. S. 32, 35, 37, 46-47, 57, 127, 129 a 136

¹³⁹ Tamtéž. S. 67

¹⁴⁰ Fučíkův odznak [online]. Ústav pro studium totalitních režimů [cit. 22.3.2013]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/fucikov-odznak>

¹⁴¹ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Ofis: Ústí nad Orlicí. S. 110

¹⁴² Zima, Jaroslav; Kalčík, Rudolf: 1962. *Stráž na pomezí*. Naše vojsko: Praha.

¹⁴³ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Ofis: Ústí nad Orlicí. S. 109

přepracovanou verzi vojenské přísahy, která svědčí o autorově lásce k alkoholu a ženám: „*Já voják Pohraniční stráže slavnostně přísahám před prázdnou lahví, že nebudu váhat nasadit svůj život proti jakémukoli množství alkoholu, že budu svědomitě rozeznávat alkohol od vody a nebudu se vyhýbat sebevětšímu množství alkoholu a žen a raději zemřu v jejich náručí, než abych je nepotěšil a dal jim košem. Slibuji, že budu pijanem statečným a ukázněným, že se budu svědomitě učit ovládat techniku pití a odstraňování spodního prádla, abych mohl s pudu hájit vymoženosti čs. průmyslu a těšit ženy a nedopustit jejich zneužití žádným furtákem. Jsem vždy připraven stát po boku všech pijanů a pijanů sprátcených zemí a jsem ochoten nasadit i svůj život k dosažení ženy a lahve. Jestliže poruším tuto přísahu, nechť mě žádná žena nemiluje a žádný hospodský nenaleje. Tak přísahám!*“¹⁴⁴

3.10 Vliv OSH na krajinu

Činnost jednotek Pohraniční stráže se na dlouhá desetiletí otiskla do podoby krajiny v pohraničních oblastech na hranicích s Bavorskem a Rakouskem. Díky minimálnímu počtu civilních osob pohybujících se volně v krajině a omezení hospodářské činnosti v několik kilometrů širokých pásech podél hranice došlo k zakonzervování rozsáhlých oblastí. Na druhou stranu byly v těchto oblastech vystavěny prostorově náročné ženíjní prvky jako drátěné zátarasy. Jan Krátký ve svých memoárech uvádí: „*Trasa DZ a KOP (drátěného zátarasu a kontrolního pásu zorané půdy; pozn. aut.) kopírovala státní hranici. Záhyby čáry byly vyrovnávány tupými úhly a na těch lomech se vybudovaly dřevěné dvou i třípatrové pozorovatelný. Všechno vedlo přes louky, pole, lesy, bažiny i vodní toky. Přes ty se budovaly mostky, na bažiny se pokládaly klády s posypem hlíny, v lesích se kácely průseky, silnice a cesty se přeoralý.*“¹⁴⁵

¹⁴⁴ Strana z deníku mazáka [online]. Fotky na profilu timeline stránky Pohraniční stráž ČSSR [cit. 25.3.2013]. Dostupné z:

<http://www.facebook.com/photo.php?fbid=413409918748827&set=pb.108314039258418.-2207520000.1364244464&type=3&theater>

¹⁴⁵ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S.54.

Pozůstatky ženině technických prvků zabezpečení jsou v krajině fyzicky dohledatelné dodnes¹⁴⁶, třebaže jsou postupně zanášeny náletovými dřevinami. Pamětník Jan Plášil hovoří o značně neekologickém přístupu stavitelů drátěných zátarasů a upozorňuje na fakt, že pro snazší údržbu bylo užíváno antiherbicidů nevalné kvality. Jednalo se podle něj o průmyslové odpady různého druhu.¹⁴⁷ Přinejmenším změny reliéfu dané srovnáváním terénu pro jeho lepší přehlednost zůstanou patrné ještě dlouho. V těsné blízkosti hranic docházelo také k výstavbě účelových komunikací, takzvaných signálků, které jsou dodnes na řadě míst až v překvapivě dobrém stavu.

Samostatnou kapitolou jsou budovy bývalých rot. Pro některé se sice našlo po zániku Pohraniční stráže využití, mnohé však chátrají bez větších nadějí na nalezení smysluplného využití. Krajinu ovlivnila také snaha o odstranění staveb v hraničním pásmu. Řada obcí byla určena takzvaně *na dožití*, a přestože se dočkala pádu železné opony, působí stále značně ospale a bez příslibu brzkého rozvoje. Jako památka činnosti ochránců hranice zůstaly v krajině rozesety také pomníčky padlých, o které dnes pečují různé lokální spolky sdružující bývalé příslušníky PS.

Zajímavostí je také existence místních názvů vycházejících z přítomnosti určitých ženině-technických prvků v daném místě. Na Tachovsku v okolí obce Branka tak jsou místa zvaná Na překrytí nebo Na pátém drátu. V prvním případě se jednalo o místo, kde se překrývaly dvě linie drátěných zátarasů, v případě druhém šlo o místo ležící v místě průběhu drátěného zátarasu. Stopy přítomnosti pohraničnicků základní vojenské služby jsou patrné na celé škále druhů dřevěných ploch. Kratochvílí vojáků na hlídce totiž bylo vyrývání nápisů do dřeva – zejména stromů nebo dřevěných staveb. Pokud v blízkosti hranice narazíme například na vyrytý nápis Trnava 250, setkali jsme se s výtvozem pohraničnicka z Trnavy, který odchází do civilu za 250 dní.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Nalézt se v blízkosti státní hranice dá také značné množství různých artefaktů. Viz například: Fotografie 1: Příklady artefaktů nalezených při povrchovém sběru v bývalém hraničním pásmu.

¹⁴⁷ Rozhovor s Janem Plášilem. Vedl Jan Straka, Tachov 23. 2. 2013. Archiv autora.

¹⁴⁸ Rozhovor s Janem Plášilem. Vedl Jan Straka, Tachov 23. 2. 2013. Archiv autora.

4 PRVKY SYSTÉMU OCHRANY STÁTNÍ HRANICE

V rámci této kapitoly se zaměřím na vybrané prvky systému ochrany československé státní hranice. Martin Pulec ve své publikaci *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek* prostředky OSH dělí na vojenskou ochranu, jejíž náplní bylo střežení hranice hlídkami a neustálá připravenost záloh k provedení zásahu. Dále na zpravodajskou nebo také agenturně operativní práci, jejímž cílem bylo získávání informací o chystaných přechodech hranice a iniciování kroků vedoucích k jejich znemožnění. Za účelem plnění tohoto úkolu byl udržován systém spolupráce s místním obyvatelstvem, armádou a SNB. Posledními z prostředků OSH uvedených v rámci Pulcova dělení jsou ženině technické zabezpečení a zakázané a hraniční pásmo a pohraniční režim¹⁴⁹.

Mezi vybrané prvky systému OSH jsem zařadil ozbrojené hlídky PS, přičemž jsem samostatnou část věnoval takzvaným pátračům. Zaměřil jsem se také na Pomocníky pohraniční stráže a Mladé strážce hranic, jelikož se v obou případech jedná o velmi zajímavý způsob zapojení civilních obyvatel pohraničí různých věkových kategorií do zabezpečení pohraničních oblastí. Dále jsem se zaměřil na nejkontroverznější z užitých prvků OSH, a to na drátěný zátaras – zvláště pak na vodiče vysokého napětí, minové pásy a samostatně útočící psy. Pro doplnění jsem přidal také podkapitulu věnovanou obraně vzdušné hranice se zaměřením na zabezpečení zemědělských strojů na Tachovsku. Poslední z podkapitol je věnována hraničnímu a zakázanému pásmu.

4.1 Ozbrojené hlídky PS

Hlídková činnost byla páteří ochrany státní hranice již od roku 1945. S postupným vývojem zejména ženině-technických prvků OSH se měnila role hlídek a způsob i místo výkonu hlídkové činnosti. Zatímco před přechodem k vojenskému střežení hranice roku 1951 byla hlídka jediným způsobem zabezpečení, po přechodu k nové sestavě byla již jen nedílnou součástí

¹⁴⁹ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 48

mnohem rozsáhlejšího systému. Před rokem 1951 byly hlídky obvykle pochůzkové, přičemž se pohybovaly zejména kolem vytipovaných objektů a příjezdových cest. Po roce 1951 se začal klást důraz zejména na činnost pozorovacích a skrytých hlídek, jejichž cílem bylo střežení stanoveného úseku.

150

Hlídky byly obvykle dvoučlenné, složené ze zkušenějšího velitele hlídky a služebně mladšího druhého člena.¹⁵¹ Toto pravidlo však nebylo dodržováno vždy. Krátký popisuje, jak byl již na své první hlídce jejím velitelem, přestože byl druhý člen hlídky vojákem druhého ročníku. Krátký byl totiž okamžitě po přidělení k útvaru jmenován zástupcem velitele roty pro věci politické a velení hlídce vyplývalo z jeho postavení v hierarchii roty¹⁵². Roku 1956 byl zaveden odznak Starší pohraniční hlídky, ten měl být starším hlídky nošen jak ve službě, tak i mimo službu. Podle rozkazu ministra vnitra byl odznak vyjádřením důvěry. V případě přestupku ve službě nebo hrubého porušení kázně měl být odznak jeho nositeli odebrán¹⁵³.

Důvodem pro minimálně dvoučlennou hlídku byly množící se případy dezercí pohraničnicků. Na hlavních směrech se po těchto případech začaly sestavovat dokonce hlídky tříčlenné. Naopak pouze zřídka a to jen na povolení velitele brigády bylo využíváno hlídkujících jednotlivců. Hlídkující pohraničníci mohli být dočasně vyčleněni také jako samostatná odloučená jednotka, takzvaný piket. Této možnosti bylo využíváno pro lepší zabezpečení úseků hranice ve větších vzdálenostech od budovy roty. Kvůli častým mimořádným událostem souvisejícím se službou na piketech se od 80. let přistoupilo k omezení této praxe. V normálním stavu ochrany hranice trvala hlídka 7-8 hodin. V 70. letech byla délka trvání hlídky do 10 hodin. Hlídky byly

¹⁵⁰ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 48-49

¹⁵¹ Tamtéž. S. 48-49

¹⁵² Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 28

¹⁵³ Rozkaz ministra vnitra Odznak „Starší pohraniční hlídky“ – zavedení v PS – MV ze dne 8. června 1956. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 94-95.

do úseků vysílány podle takzvaného pracovního plánu roty, který zpracovával velitel roty.¹⁵⁴

Do konce 50. let byly hlídky vyzbrojovány tak, aby jeden z pohraničnicků měl samopal a druhý pušku. Po vyřazení pušek byli pohraničníci na hlídce vyzbrojeni samopaly¹⁵⁵ vzor 58. Vojáci z povolání používali samopaly vzor 61, případně samonabíjecí pistole. Náboje do zbraní členům hlídky před odchodem vydával dozorčí roty¹⁵⁶. V pamětech Jana Krátkého nacházíme svědectví o neustálé vyzbrojenosti příslušníků PS: „*V hraničním pásmu jsme chodili i na vycházky ozbrojení, mimo jsme zbraně vybili a pokud byl někde okrsek SNB nebo náš útvar, uložili jsme je tam.*“¹⁵⁷ a „*Od zbraní jsme se tenkrát vlastně neodlučovali. Chodili jsme s nimi na vycházku, do lesa na dřevo, hráli jsme fotbal a měli je na dohled. Při výcviku či jakékoliv práci musely být v dosahu, připraveny ke střelbě.*“¹⁵⁸

Počínaje rokem 1962 se hlídky začaly dělit na čtyři kategorie: služby u pohraniční roty, pohyblivé hlídky, nepohyblivé hlídky a bojové skupiny. Do první kategorie patřil dozorčí důstojník roty, což byl vždy voják z povolání, dále dozorčí roty, pomocník dozorčího roty a stráž pohraniční roty. Mezi nepohyblivé hlídky byla řazena stráž hranice, kontrolní hlídka, poplachová hlídka, eskortní hlídka, technická hlídka a prověřková hlídka. Nepohyblivé hlídky byly buď skryté, nebo pozorovací. Poslední kategorií jsou bojové skupiny, zde se jednalo o pátrací skupinu nebo clonu. Od poloviny 70. let jsou mezi bojovými skupinami uváděny také skupiny překrytí.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 50-52.

¹⁵⁵ Přesněji útočnými puškami, jelikož samopal vzor 58 využívá puškový náboj 7,62 x 39 mm a nikoli náboj pistolový a není tak samopalem v pravém slova smyslu.

¹⁵⁶ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 51-52.

¹⁵⁷ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 39

¹⁵⁸ Tamtéž. S 43

¹⁵⁹ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 53-54.

4.1.1 Pátrači

Krátce se chci v samostatné části této kapitoly pozastavit u jednoho z druhů ozbrojených hlídek PS. Jedná se o takzvané pátrače – pohraničníky základní vojenské služby vybírané orgány politické, zpravodajské a vojenské kontrarozvědky. Takto vybraní pohraničníci procházeli čtrnáctidenním výcvikem, na němž se podíleli mimo jiné příslušníci zpravodajských složek PS. Po absolvování výcviku hlídkovali v civilním oblečení na přístupových cestách do hraničního pásma. Do systému ochrany státní hranice byli pátrači zavedeni v roce 1977. Pátrači byli vyzbrojeni střelnými zbraněmi, vybaveni kasem, pouty a vysílačkou. Hlídku vykonávali jednotlivě, někdy také ve větším počtu a příležitostně i ve spojení s pomocníkem PS.¹⁶⁰

Ve směrnici pro využití pátračů v systému OSH jsou shrnuty základní zásady výkonu jejich služby: *„Pohraniční hlídka-pátrač provádí službu získáváním poznatků od civilního obyvatelstva o výskytu neznámých a podezřelých osob, pozorováním, nasloucháním, průzkumem terénu a dopravních prostředků, prověrkou příslušných dokladů, pátráním, rychlým reagováním na získané signály, pronásledováním a zadržením narušitelů státních hranic.“*¹⁶¹ Již z první věty je tedy patrné, že jedním z úkolů pátračů byla přítomnost mezi civilním obyvatelstvem a osobní sběr jimi získaných poznatků a jednalo se tak o další způsob spolupráce PS s obyvateli pohraničních oblastí.

Vzpomínku na pátrače má také pamětník, obyvatel obce v pohraničí Jan Plášil: *„Říkali jsme jim šlapky, to proto, že neustále pěšky chodili na stejných místech. Byli oblečení v civilu, měli koženou brašnu a takovou sepranou džínovou bundu a kalhoty, aby vypadali šupácky. Připadalo mi tehdy, že mají snad jednu tu bundu nafasovanou a půjčují si jí, když jdou do služby. Postávali různě na autobusových zastávkách a nahlíželi do autobusů. Mezi cestujícími*

¹⁶⁰ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 82.

¹⁶¹ Archiv Ministerstva vnitra, f. 2357/ HS PS OSH, k. 239, Směrnice pro využití pohraniční hlídky-pátrač v systému OSH, 1977. Cit dle: Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 82-83.

*hledali neznámé tváře, protože už znali místní lidi, co jezdili pravidelně. A všichni místní znali je a věděli, že jsou to pohraničníci v civilu.*¹⁶²

4.2 Pomocníci Pohraniční stráže

Ke kontrole autobusů jedoucích směrem k hranici, ale docházelo nejen prostřednictvím pátračů. Publicista Zdeněk Roučka v pořadu *Historie.cs* vysílaném na České televizi popisuje domluvenou praxi ve Folmavě na Domažlicku: *„Řidič byl instruován, že vždycky na každý autobus vycházel dozorčí z roty, a když autobus přijížděl a blikal, tak bylo jasné, že v autobuse je někdo podezřelý. Buď nějaký východní Němec nebo někdo s batohem. Prostě dostat se do toho území s nějakým batohem na zádech, nebo se tam někde objevit a pokud to člověk neudělal skutečně v noci a měl to štěstí, že se mu to prostě všechno tou shodou náhod povedlo, tak to bylo prakticky nemožné, protože okamžitě někde na něj někdo poslal hlídku, a nebo naopak ti obyvatelé tam prostě volali na rotu. Tak to prostě bylo, ty lidi prostě dobrovolně spolupracovali, nedá se ani říct, že udávali, prostě to byl ten systém tak nastaven a informovat o tom, že tam je někdo, koho neznáme, to bylo prostě normální.*¹⁶³

Příběhů o aktivní spolupráci obyvatel s příslušníky PS nacházíme celou řadu. Z jejich množství je zcela zjevné, že se jednalo o spolupráci dobrovolnou a spontánní. Tak například pamětník, bývalý důstojník PS sloužící v západních Čechách hovořil o tom, že byl v uniformě PS ve svém volném čase v restauračním zařízení v jihomoravském Mikulově, kde za ním přišel místní hospodský a informoval ho o tom, že se po okolí pohybuje skupina Poláků, která se dle jeho názoru jistě chystá přejít přes hranici.¹⁶⁴ Vedle spontánně spolupracujících obyvatel tu však byli také institucionalizovaní Pomocníci Pohraniční stráže.

¹⁶² Rozhovor s Janem Plášílem. Vedl Jan Straka, Tachov 23. 2. 2013. Archiv autora.

¹⁶³ *Čára kde šlo o život* [díl televizního pořadu *Historie.cs*]. Režie Václav Křístek. Česká televize. Česká republika. 2009

¹⁶⁴ Rozhovor s bývalým zástupcem velitele pro věci politické útvaru PS. Vedl Jan Straka, Tachov 24. 3. 2013. Archiv autora.

Ke zřizování jednotek PPS začalo docházet od července roku 1954. Účelem bylo jak upevnění vazeb mezi PS a obyvateli pohraničních obcí, tak i zkvalitnění systému ochrany státní hranice. V nařízení náčelníka politické správy PS se dočteme, že: „*Pomocníci Pohraniční stráže musí být dovednými spolupracovníky Pohraniční stráže, nejuvědomělejšími občany v pohraničním území, zcela oddanými lidově demokratickému zřízení, aktivně podporující a uvádějící v život všechna usnesení strany a vlády.*“¹⁶⁵ Je zde tedy zřetelný ideologický aspekt spolupráce s místním obyvatelstvem, jehož byli PPS vyvrcholením. Za zmínku stojí také skutečnost, že jednotky Pomocníků PS působily také na hranici s Německou demokratickou republikou a to i po dubnu 1966, kdy bylo odstoupeno od vojenské ochrany této části hranice¹⁶⁶.

Na přijímacích prověrkách a školení nových členů PPS se podílely zpravodajské orgány PS. O přijetí do řad Pomocníků PS mohl velitele roty PS požádat občan starší 21 let. Členové jednotek PPS byli řízeni veliteli pohraničních rot, prostřednictvím vedoucích jednotek PPS. Vedoucí jednotek pomocníků sestavovali úkoly a rozpisy služeb příslušníků PPS s přihlédnutím k jejich zaměstnání. Materiální zabezpečení členů jednotek zajišťovala rota PS. Trvale jim byla přidělována pouze kapesní svítilna, rukávové označení a vydán průkaz¹⁶⁷. Člen PPS byl při plnění úkolů stanovených zákonem veřejným činitelem¹⁶⁸.

Základem služby Pomocníků PS byla pozorovatelská a obchůzková činnost, dále spolupráce při kontrolách pohraničního režimu a účasti při pohraničních operacích. V případě zjištění pohybu podezřelých osob bylo úkolem členů PPS neprodleně informovat Pohraniční stráž a podat maximum informací, případně danou osobu zkontrolovat a zadržet. Příslušník PPS byl v případě potřeby oprávněn vyžadovat pomoc od všech občanů a jako krajního prostředku při plnění úkolů mohl využít i střelné zbraně. Vojenské zbraně,

¹⁶⁵ Nařízení náčelníka politické správy Pohraniční stráže MV číslo 039 o politické výchově pomocníků Pohraniční stráže min. vnitra. Prosinec 1954. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 85-87.

¹⁶⁶ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 21-22.

¹⁶⁷ Tamtéž. S. 79-81.

¹⁶⁸ Průkaz Pomocníka Pohraniční stráže – rub [online]. Vojensko.cz. [cit. 24.3.2013]. Dostupné z: <http://www.vojensko.cz/pomocnici-pohranicni-straze?image=3>

avšak s omezenou dávkou ostrého střeliva byli příslušníkům PPS vydávány jen na základě rozhodnutí velitele útvaru PS v případě naléhavé potřeby.¹⁶⁹ Někteří PPS však disponovali svými soukromými zbraněmi, například loveckými v případě myslivců. Za dobrý výkon služby byli Pomocníci PS odměňováni čestnými odznaky a uznáními, případně věcnými nebo finančními dary¹⁷⁰.

Zajímavým způsobem líčí ve svých pamětech přínos Pomocníků PS Jan Krátký: „*Účinnost jejich služby byla rozdílná, záleželo na jejich inteligenci a znalosti prostředí. Pro chlapy z malých pohraničních vesnic to byl určitý druh zábavy, rádi hlídali večer a končili v hospodě. Pro mladší to bylo i dobrodružné rozptýlení. (...) Celá tato síť se vcelku osvědčila a bylo hodně případů, kdy byli z iniciativy PPS zadrženi narušitelé již v hraničním pásmu.*“¹⁷¹ Na jiném místě se Krátký zmiňuje o příliš horlivém hajném, který se ozbrojen loveckou zbraní zapojil do výslechu zadržného a následně do pronásledování muže, který tohoto muže při přechodu hranice doprovázel¹⁷².

PPS jsou dodnes vnímání částí společnosti značně negativně. Jeden z blogerů o nich například hovoří jako o přísluhovačích PS, kteří upozorňovali na podezřelý pohyb kolem státní hranice a za svou píli si mohli vysloužit placku¹⁷³. Při rozhovorech s některými obyvateli pohraničí jsem se ptal, zda znají někoho, kdo byl Pomocníkem PS. Měl jsem totiž zájem o začlenění jejich názorů do této práce. Dotázaní pamětníci mi nezávisle na sobě sdělili své pochybnosti o tom, že by mi nalezená nebo jim známá osoba byla ochotna rozhovor poskytnout. Je zřejmé, že je činnost PPS vnímána ještě kontroverzněji než samotná služba u PS. Co je však na jednu stranu kritizováno jako vytvoření sítě informátorů, to může být vnímáno také jako snaha o zastavení osob směřujících přes státní hranici ještě před tím, než se dostali k takovým prostředkům OSH, které by je mohli ohrozit na životě nebo zdraví.

¹⁶⁹ Směrnice o Pomocnících Pohraniční strážce. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční strážce*. Naše vojsko: Praha. S. 85-87.

¹⁷⁰ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 80-81.

¹⁷¹ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 133.

¹⁷² Tamtéž. S. 106.

¹⁷³ Kouzlo časů minulých: za drátěnými ploty[online]. Blog uživatele Old Boy. [cit. 2.4.2013]. Dostupné z: <http://nostalgiafilm.blog.cz/1101/kouzlo-casu-minulych-za-dratenymi-ploty>

Také o činnosti příslušníků PPS informovala celostátní média. Například v policejním televizním magazínu *Maják* byla odvysílána pětiminutová reportáž informující o zadržení dvou mladých cizinců po pohraniční akci spuštěné předáním informace o pohybu osob tajemníkem místního národního výboru, který byl Pomocníkem PS na útvar Pohraniční stráže. Do převzetí cizinců byla dvojice pronásledována předsedou místního národního výboru jedoucím na kole, který byl taktéž členem PPS¹⁷⁴. Zapojení obyvatel pohraničních obcí do systému ochrany státní hranice a jejich ochota podílet se na zadržování osob pokoušejících se o přechod hranice tedy nebyla nikterak skrývána.

S ohledem na fakt, že se příslušníkem PPS mohl stát až občan starší 21 let, byly zřizovány jednotky mladých PPS, ve kterých měli být mladí muži připravováni na výkon vojenské služby u Pohraniční stráže nebo členství v PPS¹⁷⁵. Jednotky mladých PPS tak v podstatě plnily roli mezistupně mezi pionýrskými skupinami Mladých strážců hranic a PPS nebo PS. Ostatně nebylo ničím neobvyklým, když mladí muži z pohraničí, kteří měli osobní zkušenost získanou například v rámci MSH, v dotazníku brance vyslovovali přání vykonávat službu právě u PS. Samozřejmě ne vždy bylo těmto požadavkům vyhověno¹⁷⁶.

4.3 Mladí strážci hranic

Mladí strážci hranic byl název jednoho z druhů oddílů Pionýrské organizace Socialistického svazu mládeže. Spolupráce Pohraniční stráže a pionýrů byla zahájena již na začátku padesátých let. Roku 1964 došlo na základě usnesení ústředního výboru Československého svazu mládeže k přijetí statutu a názvu Mladých strážců hranic. Až do počátku sedmdesátých let to byli MSH jedinými oddíly branného typu v Pionýrské organizaci. V roce 1971 byl předsednictvem ÚV KSČ přijat dokument *Jednotný systém*

¹⁷⁴ Epizoda *Neprošli* policejního televizního magazínu *Maják*. Nahrávka uživatele Gaston 1963 [online]. Youtube.cz [cit. 12.2.2013]. Dostupné z:

http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=Qpjyt8jxQaU#!

¹⁷⁵ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 82

¹⁷⁶ Rozhovor s Janem Plášilem. Vedl Jan Straka, Tachov 23. 2. 2013. Archiv autora.

branné výchovy obyvatelstva ČSSR, který dále rozpracovával systém branné výchovy a měl dopad i na činnost Mladých strážců hranic.¹⁷⁷

Oddíly Mladých strážců hranic byly zřizovány v pohraničních obcích a náplň jejich činnosti byla odlišná od běžných pionýrských organizací. V tomto směru je zajímavé svědectví pamětníka Jana Plášila, který byl členem MSH v obci Halže nedaleko Tachova. „*Tehdy jsem byl rád, že jsem narozdíl od spolužáků ze základní školy, co byli přímo z Tachova, nemusel zůstat ve středu ve škole a chodit na jejich schůze. Ty byly nudný, hodně se tam mluvilo a byly takový uvědomělejší. V Halži jsme měli schůze v sobotu. To byl taky důvod, proč jsme o pohraničnickovi, který nás vedl, mluvili jako o sobotákovi. Obzvlášť nás kluky to bavilo. Organizovaly se různé běhačky po lese, chodilo se na návštěvy do kasáren. Moc politiky nebo nějaké ideologie v tom nebylo. Nebo jsem to alespoň nevnímal. Na pionýrské košili jsme měli nášivku se psem¹⁷⁸. To bylo něco jako označení odbornosti. Podobně jako třeba Mladý technik.*“¹⁷⁹

Dětem v Československu byli pohraničníci předkládáni jako hrdinové doby. Prezentována byla jejich zásluha na udržení míru a ochrany hranic před agenty a negativy imperialismu a Západu. V příbězích o jejich činnosti se využívalo přirozené touhy dětí po dobrodružství a hrdinství¹⁸⁰. Vznik oddílů MSH v pohraničních obcích tak lze vnímat jako přirozené pokračování snahy o vytváření dobrého jména strážců hranic u dětí a mládeže, zde navíc rozšířené o teoretickou i praktickou přípravu potřebnou pro zapojení i těch nejmladších do systému spolupráce PS s civilním obyvatelstvem. K této přípravě docházelo jak na pionýrských schůzích, tak i při rozličných hrách, o kterých hovořím níže.

Za velmi zajímavý zdroj informací o tématu MSH považuji publikaci *Mladí strážci hranic*¹⁸¹ autorů Václava Míky a Vladimíra Kolečkáře z roku 1982.

¹⁷⁷ Míka, Václav; Kolečkář, Vladimír: 1982. *Mladí strážci hranic*. Naše vojsko: Praha. S. 32.

¹⁷⁸ Obr. 7: Nášivka člena oddílu Mladých strážců hranic.

¹⁷⁹ Rozhovor s Janem Plášilem. Vedl Jan Straka, Tachov 23. 2. 2013. Archiv autora.

¹⁸⁰ Formánková, Pavlína. *Propaganda pro nejmenší* [online]. Kulturně historická revue Dějiny a současnost [cit. 18.2.2013]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/1/propaganda-pro-nejmensi-/>

¹⁸¹ Míka, Václav; Kolečkář, Vladimír: 1982. *Mladí strážci hranic*. Naše vojsko: Praha.

Bohatě ilustrovaná¹⁸² brožura lektorovaná na Oddělení mládeže politické správy PS čtenářům nejprve představuje vývoj ochrany našich hranic od doby Chodů, až po dobu vydání publikace. Značná část brožury se zabývá důležitostí spolupráce pohraničnicků s místním obyvatelstvem. Zhruba polovina rozsahu je věnována již samotným oddílům MSH od jejich historického vývoje až po význam ve výchovném systému Pionýrské organizace SSM.

Poslední kapitola nese název Zahrajte si s námi. V jejím rámci jsou popisovány hry jako například Hraničářská stezka, Dukelský závod branné zdatnosti nebo Partyzánský chodníček. Znatelná je inspirace těchto her obsahem výcviku a služby u PS. Například v disciplíně orientační běh soutěží dvou až tříčlenná družstva mladých pionýrů, přičemž tato družstva jsou nazývána hlídkami. I další zmíněné disciplíny obvykle obsahují střelbu ze vzduchové pušky, překonávání překážek, dobrou orientaci v terénu ale také znalosti vojenských hodnostních označení příslušníků československých ozbrojených sborů, vojsk států Varšavské smlouvy označení, ale také SPZ a MPZ automobilů. Hra Hraničářská stezka byla zahájena podáním hlášení hlídky o připravenosti ke střežení. Úkolem hlídek poté bylo střežení svěřeného úseku, zapisování nalezených předmětů a zapamatování si popisu neznámé osoby, který následně předávali poslední kontrole.¹⁸³

Veškeré znalosti a dovednosti získané při přípravě a přezkušované při hrách činily z mladých obyvatel pohraničí velmi užitečnou součást systému ochrany státní hranice, který se s postupujícími léty přesouval od drátěných zátarasů do oblasti pohraničních obcí. Systém informátorů považujících hlášení pohybu podezřelých osob za naprostou samozřejmost a občanskou povinnost přispíval ke zvýšení pravděpodobnosti, že se osoby pokoušející o přechod hranice vůbec nedostanou k drátěnému zátarasu a do čistě vojensky střežených oblastí.

Zajímavým pramenem informací o pracovní náplni oddílů MSH jsou kroniky jednotlivých oddílů. Jedna z těchto kronik je dostupná na internetových stránkách obce Rybník v okrese Domažlice. Zápisy v kronice doplňované

¹⁸² Příklady ilustrací jsem zařadil do příloh v závěru této práce. Viz Obr. 1 a 2.

barevnými dětskými kresbami informují o výletech, pochodech, hraní stolních her, vyučování dopravních značek, ale také o přípravách na oslavy prvního máje. Najdeme zde také svědectví o návštěvách schůzek oddílu důstojníky nebo držení čestné stráže společně s pohraničníky u pomníku padlého vojáka¹⁸⁴. Jeden ze zápisů informuje o účasti členů oddílu na akci zvané Pionýr hranice, v jejímž rámci byl vyhlášen poplach a velitelem roty PS rozděleny dvojicím úseky hranice ke střežení. Dětem byla podána informace o pohybu narušitele, který měl pravděpodobně v úmyslu přejít státní hranice. Po zadržení figuranta za pomoci služebního psa se děti přesunuly na rotu, kde jim byl promítnut film. Ze zápisu v kronice lze vyčíst, že se akce dětem líbila¹⁸⁵.

Do poměrně ostré kritiky náplně činnosti oddílů Mladých strážců hranic se v publikaci *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek* pustil Martin Pulec, který uvádí, že oddíly: „*Organizováním různých bojových her pokřivovaly dětské charaktery výchovou k slídilství a udavačství.*“¹⁸⁶

4.4 Drátěný zátaras

Drátěný zátaras byl od přechodu k vojskovému střežení hranice nejdůležitějším ženičně technickým prvkem zabezpečení hranice. S jeho výstavbou bylo započato hned v roce 1951 a již následujícího roku byly práce dokončeny. Drátěný zátaras tvořily celkem tři stěny. Tyto stěny byly vytvořeny z dřevěných kúlů upevněných v zemi, mezi nimiž byly nataženy ostnaté dráty. Již od roku 1952 bylo na střední stěně zátarasu užito vodičů vysokého napětí. Vedle snahy o zpomalení osoby pokoušející se o přechod hranice bylo účelem první a třetí stěny znemožnění přístupu zvěře ke střední stěně. Kontakt s napětím 2000 - 6000 voltů by totiž znamenal nejen smrt zvířete¹⁸⁷, ale také

¹⁸³ Míka, Václav; Kolečkář, Vladimír: 1982. Mladí strážci hranic. Naše vojsko: Praha. S. 62-69.

¹⁸⁴ Oddíl mladých strážců hranic [online]. Oficiální stránky Obce Rybník. [cit. 19.2.2013]. Dostupné z: <http://www.obec-rybnik.cz/spolky-sdruzeni/oddil-mladych-strazcu-hranic/>

¹⁸⁵ Zápis v kronice oddílu MSH Rybník ze dne 31.3.1974 [online]. Oficiální stránky Obce Rybník. [cit. 19.2.2013]. Dostupné z: http://www.obec-rybnik.cz/e_download.php?file=data/editor/66es_16.pdf&original=scan0017.pdf

¹⁸⁶ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 81.

¹⁸⁷ Pamětník Krátký hovoří o plném voze zajíců, srnek, divočáků a bažantů posbíraných po prvním zapnutí proudu v drátěném zátarasu. Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 96

způsobení zkratu, které by mělo za následek neopodstatněné vysílání poplachových hlídek k místům narušení. Od roku 1954 byla trasa průběhu vodiče drátěným zátarasem rozdělena na menší kontrolované úseky, což dozorcímu roty umožňovalo zjišťovat přibližné místo narušení hranice¹⁸⁸.

Elektrický proud nebyl do střední stěny zátarasu puštěný neustále. Především z ekonomických důvodů byl zapínán jen v případě potřeby – například za zhoršené viditelnosti. Trasa původního zátarasu byla poprvé revidována v letech 1953 až 1956. Tehdy byly ve spolupráci se sovětskými poradci přestavěny problematické úseky a rozšířena elektrifikace¹⁸⁹. Pamětník Jan Krátký popisuje celou škálu zranění, ať už způsobených nešťastnou shodou náhod nebo nerozvážným porušováním bezpečnostních předpisů, přičemž ve vysokém napětí viděl spíše zdroj ohrožení života pohraničnicků a pozitivně nehodnotil ani dopad na charakter výkonu služby¹⁹⁰.

Tuto změnu popisuje následovně: „Zavedení elektrifikovaného drátěného zátarasu nám ztížilo službu po stránce fyzické i psychické, vneslo do služby neklid. Vyhledávání narušitelů, umění nalézt někoho v terénu, manévr k zadržení, to vše se začalo vytrácet, bylo zahájeno období lineárního střežení s pohybem omezeným na okolí DZ, ztížené jeho neustálou obsluhou a údržbou.“¹⁹¹ Zajímavé je také svědectví o páru, který se pokusil amatérským způsobem vyřadit vodič vysokého napětí: „Muž prolezl první stěnu, žena zůstala před zátarasem. Držela ho za ruku, když se naklonil ke střední elektrifikované stěně, obyčejnými kombinačkami se snažil přeštípnout elektrický vodič, ve kterém bylo šest tisíc voltů. Sotva kleště přiblížil k drátu, zablesklo se a žena ucítila silné pálení ve stehně, pustila jeho ruku a klekla na zem. Muž vylezl k ní, zvedl ji a pomalu odcházeli, dostali strach z elektriky.“¹⁹²

Ne všechny kontakty osob přecházejících zátaras s elektrickým vodičem však měly tak šťastný konec. Zmíním zde případ veterána druhého odboje

¹⁸⁸ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 93-94.

¹⁸⁹ Tamtéž. S. 94.

¹⁹⁰ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 95-96

¹⁹¹ Tamtéž. S. 96

¹⁹² Tamtéž. S. 135

Antonína Žalia z roku 1953, který se při prostřihávání drátů dotkl vodiče vysokého napětí a byl na místě usmrčen. Padající tělo navíc přerušilo iniciační drát protipěchotní miny, která však selhala a nevybuchla. Tělo mrtvého Žalia bylo nalezeno až v ranních hodinách, třebaže již v noci hlídka na daném místě pozorovala jiskření a při zjišťování jeho příčiny prostor osvětlila vystřelením světlice¹⁹³. Z fotografií zveřejněných v Pejčochově publikaci *Přechody přes železnou oponu* je však zřejmé, že tělo zemřelého leželo ve vysoké trávě a osobu tak bylo v přítmí možné přehlédnout.

Vysokého napětí se v drátěném zátarasu přestalo používat roku 1965. Od té doby se začalo přistupovat k instalaci unifikovaných signálních stěn¹⁹⁴ U-60, později i modernějších U-70, respektive U-80. Signální stěny byly zpočátku umisťovány v průměrné vzdálenosti 150 - 200 metrů od hranice, později se průměrná vzdálenost zvýšila na 600 metrů, aby byl vytvořen prostor pro zadržení uprchlíka ještě na území státu. Využíváno bylo také moderních technických prostředků jako například infrasenzorů a otřesových čidel¹⁹⁵. Soustava zátarasů byla doplňována signálními prostředky různého druhu. Pro zjištění narušení zátarasů byl udržován několik metrů široký pás zorané půdy, ve kterém zůstávaly rozpoznatelné stopy případných uprchlíků. V zimě byly zřizovány kontrolní lyžařské stopy. Velmi důležitou součástí celé soustavy byly také pozorovatelné v blízkosti zátarasů, které umožňovaly vizuálně kontrolovat dlouhé úseky hranice¹⁹⁶.

Vstup za drátěný zátaras byl povolen pouze osobám, které pod dohledem pohraničnicků vykonávaly stanovený pracovní úkol. Bez dohledu se za zátaras směly pouštět pouze osoby schválené velitelem brigády. Ve druhé polovině osmdesátých let se upustilo od praxe střežení osob pracujících za drátěným zátarasem. Důvodem této změny byly nízké početní stavy PS, ale také časté dezerce. Dalším zmiňovaným důvodem bylo zastřelení občana SRN Johanna Dicka na německém území, po kterém došlo ke změně

¹⁹³ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křídel: Cheb. S. 163-165.

¹⁹⁴ Fotografie 8: Již opuštěná signální stěna poblíž Pavlova Studence. Začátek roku 1990.

¹⁹⁵ Pejčoch, Ivo: 2009. *Útěky za železnou oponu*. Svět křídel: Cheb. S. 9.

¹⁹⁶ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 96-97.

koncepce ostrahy a minimalizaci pohybu pohraničnicků v prostoru mezi zátarasem a hranicí.¹⁹⁷

Přestože bylo cílem drátěného zátarasu zamezit útekům osob, dokázal zadržet také nákladní automobil. K takovému případu došlo v roce 1967 na hranici s Rakouskem. Neznámý člověk tehdy ukradl nákladní automobil Praga V3S, se kterým projel skrz drátěný zátaras. Masa pevně spojených drátů ukotvená sloupy v zemi sice zachytila automobil a zabránila jeho další jízdě, ale zároveň umožnila řidiči vystoupit až za stěnou a utéct za hranici¹⁹⁸. Ještě hladší průjezd nákladního automobilu se uskutečnil v roce 1984, kdy skrz drátěný zátaras projel muž vozem Tatra 138 v úpravě pojízdný míchač¹⁹⁹. Průjezd drátěného zátarasu tak byl očividně lepším způsobem překonání hranice než neúspěšné – a často i velmi tragické – pokusy o proražení závor na silnicích řidiči osobních automobilů.

4.5 Minové pásy

Vedle vodičů vysokého napětí byla soustava drátěných zátarasů na problematických úsecích v 50. letech zpevňována prostřednictvím min. Návrh na zřízení minových polí podal velitel Pohraniční stráže Ludvík Hlavačka na Ministerstvo národní bezpečnosti 9. listopadu 1951. Stalo se tak v reakci na zvýšení počtu přechodů státní hranice v ašském výběžku. Min mělo být užito zejména ke zpevnění soustavy drátěných zátarasů v širokých, zalesněných a nepřehledných úsecích. V návrhu je uvedeno následující: „... aby bylo zabráněno a i znemožněno pronikání nepřitele přes státní hranici, navrhuji, aby některé nepřitelem nejvíce používané a s hlediska výkonu služby nebezpečné a nepřehledné úseky státní hranice, byly zaminovány.“²⁰⁰ Za vůbec nejpotřebnější Hlavačka v tomto návrhu označil zaminování osmikilometrového úseku chebské brigády v okolí Aše.

¹⁹⁷ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 104-105.

¹⁹⁸ Pejčoch, Ivo: 2009. *Útěky za železnou oponu*. Svět křidel: Cheb. S. 40-42.

¹⁹⁹ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křidel: Cheb. S. 140-141.

²⁰⁰ Návrh na zřízení minových polí. Velitelství Pohraniční stráže. 9. 11. 1951 [online]. Ústav pro studium totalitních režimů [cit. 7.3.2013]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/minove-pole-1951.pdf>

K zaminování těch nejproblematictějších úseků státní hranice docházelo v letech 1952 až 1957. Miny byly kladeny mezi stěny drátěného zátarasu. Užíváno bylo několik druhů minových pásů. Jednalo se o protipěchotní minové pásy iniciované nástražným drátem, miny s elektrickým odpálením, nášlapné miny a klamné minové pásy. Užívaly se miny dřevěné nebo betonové, které byly vyráběny svépomocí ženisty a průmyslově vyráběné nášlapné miny. Minové pásy se v systému ochrany státní hranice příliš neosvědčily. Poruchovost min a jejich samovolné výbuchy měly za následek mnoho smrtelných úrazů v řadách pohraničnicků.²⁰¹

Postup výroby protipěchotních min a použití protipěchotních pásů u své roty popisuje Jan Krátký: *„Udělal se beton, do toho se namíchalo železo, nastříhané z tlustých železných prutů, roztlučená litina z křížů, tato směs se nacpala do plechovek od konzerv, uprostřed měly díru, do které se strčila válečková nálož s rozbuškou. Mina se přivázala na kolík a do dvou stran se vedly drátky ve výši kolen. Pokud se do drátku narazilo, spustila rozbuška a mina rozsela do okolí obsah betonového válce. Na Cetvinách jsme miny nepoužili, vytvářeli jsme pouze falešná minová pole s odstrašujícími nápisy.“*²⁰² Psychologický efekt minových pásů musel být jistě značný. Historik Pavel Vaněk v pořadu České televize *Historie.cs* upozornil, že si vedení 5. chebské brigády PS miny velmi pochvalovalo, jelikož měly údajně obrovský odstrašující vliv na tamní obyvatelstvo²⁰³.

4.6 Samostatně útočící psi

Po zrušení minových polí a zátarasů s vysokým napětím zůstali tím nejkontroverznější prostředkem OSH takzvaní samostatně útočící psi. Pro zkratku SUP byli tito psi často přezdívaní jako supi. Účelem zavedení samostatně útočících psů na přelomu šedesátých a sedmdesátých let byla snaha účinně zastavit osoby, které již překonaly drátěný zátaras a směřovaly

²⁰¹ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 94-95.

²⁰² Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 95

²⁰³ *Čára kde šlo o život* [díl televizního pořadu *Historie.cs*]. Režie Václav Křístek. Česká televize. Česká republika. 2009.

ke státní hranici. Rychlí, agresivní, speciálně vycvičení psi byli vypouštěni zejména v nepřehledných úsecích průběhu státní hranice.²⁰⁴

Samostatně útočící psi figurují i v jednom z posledních případů usmrcení osoby při přechodu československé hranice. Tou osobou byl osmnáctiletý východní Němec Hartmut Tautz, který do ČSSR přicestoval nelegálně a v blízkosti bratislavské čtvrti Petržalka chtěl přejít přes hranici na území Rakouska. Podařilo se mu prostříhat se drátěným zátarasem a pod příkrovem tmy utíkal k hranici kukuřičným lánem. Pro nepřehlednost úseku přivolaná hlídka vypustila psy, kteří Tautze zanedlouho dostihli a způsobili mu závažná zranění, v jejichž důsledku zemřel. Vedle samotného vypuštění agresivních psů proti neznámé osobě je velmi kontroverzní postup pohraničnicků po nalezení zadržené osoby. Místo okamžitého přivolání lékařské pomoci se totiž členové hlídky údajně zabývali prohlídkou osoby za účelem zjištění totožnosti a pátráním po případných dalších osobách, které mohli společně s ním projít prostříhanými otvory ve stěnách drátěného zátarasu.²⁰⁵

4.7 Obrana vzdušné hranice

Případy přechodů přes hranice takzvanou leteckou cestou se objevily hned po únorovém převratu v roce 1948. Využíváno bylo jak sportovních, dopravních, zemědělských, tak i bojových letounů. Mezi prostředky přeletu se však objevovala také rogala, balony a vrtulníky. Cílovou destinací byla od počátku spíše Spolková republika Německo, protože na území Rakouska mohl být prchající letec pronásledován letouny sovětských okupačních sil. Ojedinelé nebyly ani případy velmi propracovaných útěků dopravních letounů s většími skupinami emigrantů. Nemalé množství útěků civilními letouny vedlo k přijetí přísných bezpečnostních opatření, která měla zamezit krádežím letadel.²⁰⁶

Na letištích aeroklubů byli strážci, kteří letadla nepřetržitě hlídali. I přesto však docházelo k jejich krádežím nebo získání za pomoci lsti. Množící se

²⁰⁴ Pejčoch, Ivo: 2009. *Útěky za železnou oponu*. Svět křídel: Cheb. S. 185-186.

²⁰⁵ Tamtéž. S. 186-188.

²⁰⁶ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křídel: Cheb. S. 27.

případy vedly k neustálému zpříšňování zabezpečení letišť²⁰⁷. Bezpečnostní opatření se však netýkala pouze sportovních letišť, ale také letišť pro zemědělské stroje. Svědectví o zabezpečení tachovského letiště pro zemědělské letouny se mi podařilo získat od pamětníka Petra Wintera: *„Byla tam nepřetržitá civilní ostraha. Na letišti byl vrátný a ten měl přímé spojení na policejní stanici. Jen zmáčkl tlačítko. I když tam žádné stroje nebyly, tak tam byla služba přes den. A v noci tam i přesto zajížděli policajti, aby to kontrolovali...“*²⁰⁸

I přes tato opatření však pamětník uvádí příklad úspěšného úletu pilota i s rodinou z letiště u Starého Sedliště na Tachovsku do SRN: *„(letadlo, pozn. aut.) zůstalo stát v tom Starém Sedlišti a tam toho využil mechanik, protože musel letoun připravit, udělat předletovou přípravu. (...) No a on toho využil tím, že vzal, jelikož byl známej běžně, tak to vrátnej nepovažoval za nutnost, mu nepovolit tam tu rodinu. No takže šla s ním rodina se podívat, jak tatínek pracuje. No a tatínek zapracoval natolik, že při nastartování už tam děti měl, no tak se koukl na konec ranveje, letadlo se rozletělo a to už je pak pozdě. A pozemní síly nemohly udělat nic. Letecká síla může se snažit navázat spojení, a pokud se jedná o takovýto letoun, čili civilní, no tak ho přesvědčit, aby přistál, mohl se pokusit nízkým průletem kolem toho letounu ho donutit k přistání, ale nesměl ho podletět a ohrozit.“*²⁰⁹

4.8 Hraniční a zakázané pásmo

Výkon ochrany státní hranice probíhal do roku 1950 v přibližně 10 až 15 kilometrů širokém celním pohraničním pásmu. Život obyvatelstva tohoto pásma v té době nebyl nijak omezován ani usměrňován. Za účelem lepší kontrolovatelnosti oblasti před státní hranicí bylo v dubnu 1950 vyhlášeno hraniční pásmo. Hraniční pásmo bylo vyznačeno cedulemi²¹⁰ s nápisy na přístupových cestách, případně červenobílými terči. Vstup do toho pásma byl pouze na povolení. Po setmění se navíc ani žádná z oprávněných osob

²⁰⁷ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křídel: Cheb. S. 49.

²⁰⁸ Rozhovor s Petrem Winterem. Vedl Jan Straka, Tachov 12. 1. 2013. Archiv autora.

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Fotografie 6: Cedula s červeným nápisem vymežující hraniční pásmo.

nesměla pohybovat mimo silnice, cesty a železnice. Brzy poté byla přijata další úprava – totiž zřízení pohraničního území v pohraničních okresech²¹¹. Pohraniční území se dělilo na zakázané, hraniční a pohraniční pásmo²¹².

Na způsob vyznačení pásem vzpomíná pamětník Jan Krátký: „*Náš týl byl ohraničen tabulkami na vysokých kůlech s nápisem: POZOR! HRANIČNÍ PÁSMO. VSTUP JEN NA POVOLENÍ. Povolení byly propustky zelené barvy, vydávané pověřeným osobám okresní správou SNB. V hraničním pásmu směrem ke státní hranici bylo zakázané pásmo s tabulkami²¹³: POZOR! ZAKÁZANÉ PÁSMO. VSTUP ZAKÁZÁN. Červené propustky dostávaly pouze zvlášť prověřené osoby a mohly se tam pohybovat jen v doprovodu příslušníků PS.*“²¹⁴ Nejpřísnější podmínky tedy platily v zakázaném pásmu širokém přibližně dva kilometry. Rozsah zakázaného pásma určoval velitel PS a byl vyhlášován okresními národními výbory. Zakázané pásmo bylo zcela vysídleno, což postihlo přibližně 800 rodin. Budovy stojící v zakázaném pásmu, pro které neměly využití bezpečnostní složky nebo neměly hospodářský význam, byly do konce padesátých let zbořeny²¹⁵.

Na rozdíl od zakázaného byly z hraničního pásma vysídleny pouze osoby nespolehlivé. Spolehlivost osob žijících v hraničním pásmu posuzovaly komise okresních národních výborů, které byly v přímém kontaktu se zástupci Pohraniční stráže. Vysídleno z hraničního pásma bylo přibližně 600 rodin. Rozsah hraničního a zakázaného pásma byl v průběhu let upravován. Vzhledem k hospodářské zátěži spočívající v nemožnosti efektivně využívat rozsáhlé plochy bylo v roce 1964 přikročeno ke zrušení zakázaného pásma a zúžení hraničního pásma. Příručka pro pohraničníky z roku 1982 hovoří o vnitřní hranici hraničního pásma a jejím stanovování následovně: „... *vnitřní*

²¹¹ Jednalo se o okresy Jáchymov, Kraslice, Aš, Cheb, Mariánské Lázně, Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Vimperk, Prachatice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Třeboň, Jindřichův Hradec, Dačice, Moravské Budějovice, Znojmo, Mikulov, Břeclav, Malacky, Bratislava – ÚNV a Bratislava – okolí. Cit. dle: Zřízení hraničního pásma (Výpis). 23. 2. 1950. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 70.

²¹² Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 102.

²¹³ Fotografie 7: Cedule s černým nápisem vymežující zakázané pásmo.

²¹⁴ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. S. 27

²¹⁵ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 103.

*hranice je zpravidla vedena podél terénních čar, jako jsou cesty, okraje lesů, okraje polních ploch apod. Hloubka, respektive šířka hraničního pásma od státní hranice ve směru do vnitrozemí je různá – několik set metrů nebo několik kilometrů.*²¹⁶ I prostor před tímto pásmem však byl předmětem zájmu agenturních pracovníků PS, ale také pátračů a poplachových hlídek²¹⁷. Zapomenout nemůžeme ani na síť Pomocníků PS v pohraničních obcích.

²¹⁶ Příručka pro pohraničníky. kolektiv autorů:1982. Naše vojsko: Praha. S. 37.

²¹⁷ Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. S. 103-104.

5 OBRAZ NEPŘÍTELE

Cílem této kapitoly je shrnutí poznatků o obrazu nepřítele v jeho různých formách a časových proměnách. Toto shrnutí jsem navíc doplnil informacemi získanými od pamětníků. Obraz nepřítele na státní hranici se v období let 1945 až 1989 měnil. Na základě práce se zdroji při přípravě předchozích kapitol jsem vysledoval následující linii vývoje obrazu nepřítele. Z počátku byli jako hlavní zdroj ohrožení označováni bývalí nacisté, členové záškodnických skupin Werwolf, banderovci na Slovensku, pašeráci, převaděči a agenti západních tajných služeb. Po únorovém převratu k nim nově přibyli lidé s nekomunistickými názory, ať už se jednalo o civilní osoby nebo příslušníky ozbrojených sborů.

Vliv na utváření obrazu nepřítele měli také političtí představitelé země, kteří ve svých veřejných projevech vyhrcovali náladu společnosti. Pavel Vaněk v této souvislosti upozorňuje na projev zpravodaje branného a bezpečnostního výboru Národního shromáždění Václava Tauše, který v souvislosti s přijímáním zákona o ochraně státní hranice na půdě NS pronesl: *„na naše území jsou ... vysíláni agenti, špioni, teroristé a diversanti, aby ve spojení se zbytky domácí vnitřní reakce organizovali špionážní a teroristické sítě s úkolem: mařit naše budování socialismu všemi prostředky.“*²¹⁸

Ke změnám ve složení osob přecházejících hranice začalo docházet po přechodu k vojenskému střežení, kdy se hranice začala stávat takřka neprostupnou. I poté však bylo v kultuře, zejména prostřednictvím filmů s náměty ze čtyřicátých a padesátých let, připomínáno období, kdy hranici překonávali například agenti, převaděči nebo nacisté. Již v sedmdesátých a osmdesátých letech však nebyl takový obraz nepřítele budován při politických školeních pohraničnicků. Z rozhovorů s bývalými příslušníky PS vyplývá, že jejich pohled na nepřítele byl realistický.

„O agentech už se nemluvílo. Nikdo nebyl tak naivní, aby si myslel, že budou chodit přes hranici jako v padesátých letech. Vědělo se, že se k nám dostávají diplomatickou cestou. Stejně tak se nikdo nebál Němců, chování jejich pohraniční policie bylo korektní a nebyla obava, že k nám přes hranici

²¹⁸ cit. dle. Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studiu totalitních režimů: Praha. S. 22.

například vtrhnou v tancích. Hranice se hlídala hlavně kvůli útekům, buď naivních pitomců ve věku řekněme 17 – 18 nebo kriminálků. Případy, kdy se při útěku někdo pokusil zastřelit pohraničnický, se i v pozdějších letech objevovaly.“²¹⁹ Pamětník zmínil případ zastřelení pohraničnicka Miloše Kukly poblíž Zadního Chodova v prostoru 12. brigády PS. Tomuto případu se v knize *Vojáci na železné oponě* z roku 2011 věnuje Ivo Pejčoch²²⁰.

Pozornost si mimo jiné zaslouhuje ta část svědectví, kde pamětník popisuje, že němečtí pohraničníci byli vnímáni jako korektní téměř-partneři na opačné straně hranice. Do jisté míry je takové sdělení v rozporu s obsahem učebních textů PS. Zdá se, jako by autoři učebnic a příruček zůstávali pozadu a přehlíželi reálný vývoj situace na státní hranici. Tak například v *Příručce pro pohraničnický* z roku 1982 autoři hovoří o tom, že imperialistické kruhy kapitalistických států posílají důležité agenty takzvaně přes zelenou hranici mimo hraniční přechody ve snaze získat dostupné i utajované informace o našich ozbrojených složkách a ekonomice²²¹.

Z hlediska budování obrazu nepřítele je zajímavá také kapitola z druhého dílu učebnice určené pro politické školení pohraničnicků *Na stráži hranic socialismu a komunismu* z roku 1983. V kapitole s názvem Třídní nepřítel neprojdou je popisována nejen historie a politický systém SRN a Rakouska, ale také jednotlivé pohraniční složky těchto států. V podkapitole o SRN zde nacházíme informace o jednotkách Bundesgrenzschutz, Zollgrenzdienst, Bayerische Grenzpolizei a Bundeswehru a jejich spolupráci s americkou armádou. V kapitole o Rakousku se hovoří o jednotkách Zollwache, Gendarmerie, Bundesheer a Landwehr²²². Je třeba poznamenat, že celá kapitola je prostoupena ideologickou zaujatostí jak vůči samotným státům, tak i jejich ozbrojeným silám. Z výpovědí pamětníků je však zřejmé, že v myslích pohraničnicků nebyl primárně budován obraz nepřítele jako státního příslušníka SRN nebo Rakouska.

²¹⁹ Rozhovor s bývalým zástupcem velitele pro věci politické útvaru PS. Vedl Jan Straka, Tachov 24. 3. 2013. Archiv autora.

²²⁰ Pejčoch, Ivo: 2011. *Vojáci na železné oponě*. Svět křidel: Cheb. S. 116-118.

²²¹ *Příručka pro pohraničnický*. Kolektiv autorů: 1982. Naše vojsko: Praha. S. 62-63.

²²² Šefraný, Stanislav (a kol.): 1983. *Na stráži hranic socialismu a komunismu II. Nepřítel neprojdou*. Naše vojsko: Praha. S. 150-189.

O tom, jakou představu měli o narušitelích obyvatelé pohraničí²²³ a pohraničníci v 50. letech, hovoří ve svých pamětech i Jan Krátký: „*Tamní lidé se většinou na narušitele dívali jako na flákače, pobudy a kriminálníky, což oni převážně byli. V té době už přes hranici chodili lidé hledaní pro kriminální činnost, mankaři, zloději aut, neplatiči na děti a jim podobní. O těch jsme si při zadržení říkali, že bychom je měli z republiky vyhnat, aby jí nebyly na obtíž, ať se o ně postarají policajti na západě. Intelligence, disidenti či umělci již jezdili do ciziny legálně a zůstávali tam, nehledali cestu přes drátěný zátaras. Osoby, které chtěly venku škodit našemu státu, ty k nám začaly jezdit v diplomatických autech a ve Vindoboně vybaveni řádnými doklady. Bohužel utíkali i velmi mladí lidé, většinou středoškoláci. Jednak šli za dobrodružstvím, nebo utíkali z domova z obavy před jednáním rodičů při předložení vysvědčení s nevyhovujícími známkami. Když jsme takové zadrželi, rodiče nám byli vděční za to, že jsme klukům zabránili v odchodu. Už tenkrát, v polovině padesátých let, se začali objevovat tací, kteří byli pod drogami.*“²²⁴

V rámci budování obrazu nepřítelů v západním pohraničí bylo potřeba určitým způsobem usměrnit vzpomínky na americké osvobození západních Čech. Z hlediska zkoumání obrazu nepřítelů budovaného mezi obyvateli pohraničí jsou v tomto směru mimořádně zajímavé fotografie, které mi poskytl pamětník Jan Plášil. Tyto doposud nezveřejněné fotografie zachycují tachovský prvomájový průvod – pravděpodobně na konci padesátých let. Na fotografiích je mimo jiné zachycen nákladní automobil se znaky americké armády, který veze několik raket. Společně s pěticí osob převlečenou za americké vojáky jede na tomto voze také muž v uniformě nacistického Německa. V přední části je na automobilu nápis „*EXPLOSIVES*“²²⁵. Na sklopené bočnici nákladového prostoru pak protiválečné heslo „*Už nikdy Hirošima*“²²⁶.

Zajímavý pohled na skladbu takzvaných narušitelů přináší také jedna z odpovědí na dotazník, který jsem při přípravě práce rozšířil mezi bývalými pohraničníky: „*Nejčastější narušitelé SH byli zejména občané NDR, to především v druhé polovině osmdesátých let, dále občané ČSSR a ty lze rozdělit do několika kategorií na ty, kteří nechtěli nastoupit ZVS, dále osoby*

²²³ Jedná se o fotografie číslo 2, 3, 4 a 5, které mi k nascanování poskytl pamětník Jan Plášil.

²²⁴ Krátký, Jan: 2008. *Kluk z polenského zámku na hranicích vlasti*. Ořtís: Ústí nad Orlicí. S. 133.

²²⁵ Fotografie 4: Alegorický vůz armády USA s raketami.

²²⁶ Fotografie 5: Alegorický vůz armády USA s raketami a nápisem Už nikdy Hirošima.

kriminálně závadové a potom ve věku 15 - 18 let takzvaní dobrodruzi, skutečně co jsem se setkal /občané ČSSR/ tak to byly osoby rozumově pomalejší a poněkud zaostalé /Slovák z maďarských hranic, nechtěl na vojnu, dále studenti učňovské školy před koncem školního roku chtěli za jedním z příbuzných do Anglie. Ale příslušníci NDR to byla jiná sorta - rodina s malými dětmi, kdy otec odhodil jedno z dětí před služebního psa, obratným zásahem psovoda nedošlo k poškození zdraví, dále lidi s vozidlem Volha chtěli podjet závoru na HP Strážný. Či pokus o únos a zavlčení rukojmích na linkovém autobusu v roce 1984, moc se mi nechce o tom široce rozepisovat, pořád je to pro mě živé. Nikdo z nás do nich nechtěl střílet, ale taky nikdo nechtěl, aby neoprávněně opustili území ČSSR, neboť vážně hrozil vojenský prokurátor.“²²⁷

Obava z řešení případu útěku přes hranice prokurátorem mohla být dokonce důvodem pro jednání za hranou zákona. Emoce vyvolává případ četaře Pohraniční stráže Aloise Jeřábka, který se v lednu roku 1953 rozhodl vyřešit své problémy útekem za hranice. Při útěku na lyžích byl svými kolegy pronásledován ještě na území Rakouska. Asi 1500 metrů hluboko na rakouském území byl dostižen, postřelen a následně odveden zpět na území Československa. Téhož roku byl Vyšším vojenským soudem v Praze uznán vinným z pokusu o velezradu a následně popraven. Všichni tři vojáci, kteří Jeřábka v rozporu se zákonem pronásledovali na rakouském území, byli povýšeni a odměněni dovolenou a věcnými dary. Hodný pozornosti je fakt, že se prokurátor z Jeřábkovy případu kriticky opřel také do rodinného prostředí obviněného, když ho označil za intelektuální a měšťácky pohodlné.²²⁸

Realitou je, že s tématem budování obrazu nepřítelů u jednotek PS souvisí již výběr branců, kteří u Pohraniční stráže vykonávali základní vojenskou službu. Společně se službou u Hradní stráže a řidičskými pozicemi byla služba u PS a Dunajské PS mladými muži preferována²²⁹, takže bylo možné k službě na státní hranici povolávat ty nejvhodnější. Vyžadován byl dobrý zdravotní stav, trestní bezúhonnost nejen samotného vojáka, ale také

²²⁷ Odpovědi na dotazník pro bývalé pohraničníky. Autor dotazníku Jan Straka. Duben 2013. Archiv autora.

²²⁸ Pejčoch, Ivo: 2011. *Vojáci na železné oponě*. Svět křidel: Cheb. S. 189-193.

²²⁹ Rozhovor s bývalým zástupcem velitele pro věci politické útvaru PS. Vedl Jan Straka, Tachov 24. 3. 2013. Archiv autora.

jeho rodinných příslušníků. Výhodou byl dělnický původ rodičů²³⁰. Vyžadování takzvané kádrové spolehlivosti bylo také vyjádřením snahy omezit právě případy dezercí a minimalizovat riziko ohrožení druhých z členů hlídky případně nespolehlivým pohraničnickem.

Obraz nepřítelů prostoupil pohraničím. Stal se jeho nedílnou součástí. Desetiletí soužití lidí a pohraničnicků mělo za následek vznik systému důvěry a vzájemné pomoci. Pamětník Jan Plášil popisuje, jak se pohraničníci angažovali při pomoci v nepřízni počasí: *„Když napadlo hodně sněhu a nemohl se k nám dostat autobus ani zásobování do obchodu, tak pohraničníci odvezli děti do školy a přivezli chleba. Když jsem jako kluk potřeboval benzín do pionýra, tak jsem ho vždycky sehnal od pohraničnicků.“*²³¹ S dětstvím má spojenou také vzpomínku na jeho dětskou představu nepřítelů a zla: *„Tak jako má dnes můj syn jako určitou představu něčeho nebezpečného a zlého odkoukanou postavičku z pohádek, tak to pro nás v dětství byl narušitel. I rodiče nám říkali, ať nechodíme v noci ven, protože tam může být narušitel.“*²³² Obraz takzvaného narušitele jako zdroje nebezpečí a pohraničnicka jako garanta bezpečnosti byl tedy součástí života obyvatel pohraničí již od útlého věku.

Přínos přítomnosti jednotek PS pro pohraniční oblasti, se stal neuvědomovanou součástí reality. V rámci ankety jeden z bývalých pohraničnicků upozorňuje na fakt, že: *„...do listopadu 1989 lidé v příhraničí, jak s trvalým bydlištěm, tak i chalupáři své objekty nijak nezabezpečovali, po listopadu radikálně - v řádech stovek procent narostla trestná činnost a krádeže. Uvedená spolupráce (otázka směřovala na téma spolupráce civilního obyvatelstva s PS, pozn. aut.) nebyla jen o ochraně státní hranice či pohybu cizích osob, ale i o pomoci lidem, zejména v místních znalostech - při zabloudění dětí či turistů a podobně.“*²³³

Po roce 1989 se řada případů zásahů příslušníků Pohraniční stráže proti osobám pokoušejícím se násilně přejít hranici stala předmětem stíhání. Nevyhnul se mu ani bývalý velitel Pohraniční stráže generálporučík

²³⁰ Rozhovor s bývalým zástupcem velitele pro věci politické útvaru PS. Vedl Jan Straka, Tachov 24. 3. 2013. Archiv autora.

²³¹ Rozhovor s Janem Plášilem. Vedl Jan Straka, Tachov 23. 2. 2013. Archiv autora.

²³² Tamtéž

²³³ Odpovědi na dotazník pro bývalé pohraničnický. Autor dotazníku Jan Straka. Duben 2013. Archiv autora.

Ing. František Šádek. Ten byl prošetřován kvůli možnému podílu na smrti řidiče uneseného autobusu Jana Nováka, zastřeleného při akci pohraničnicků proti únoscům školního autobusu v roce 1978. Pro vysoký věk a špatný zdravotní stav však v roce 2008 chebské státní zastupitelství stíhání zastavilo.²³⁴

²³⁴ Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křidel: Cheb. S. 26.

6 ZÁVĚR

Cílem mé práce bylo představení uceleného pohledu na podobu obrazu nepřítele a jeho proměny v období let 1945 až 1989, dále objasnění role strážců hranic v československé společnosti s důrazem na obyvatelstvo pohraničních oblastí a zhodnocení míry a způsobů využití činnosti strážců hranic jako námětů v československé kultuře.

Za účelem dosažení těchto cílů a zodpovězení výzkumných otázek stanovených v úvodu jsem se seznámil s veškerou dostupnou sekundární a primární literaturou o tématu ochrany státní hranice a provedl rozhovory s pamětníky. Pro rozšíření spektra názorů o informace od pohraničnicků, kteří sloužili na dalších útvarech a s jiným služebním zařazením, jsem uspořádal internetovou anketu pro bývalé pohraničnický. Při zpracovávání kapitoly Odras ochrany státní hranice v kultuře jsem zhlédl desítku filmů, stovky fotografií a seznámil se s texty řady písní a básní.

Tématem obrazu nepřítele jsem se kromě jeho prolínání celou prací zabýval především v samostatné kapitole, ve které jsem poznatky z předchozích kapitol dále doplnil informacemi získanými z rozhovorů s pamětníky a ze zaslaných odpovědí na anketní otázky. Vývoj obrazu nepřítele v průběhu let 1945 až 1989 jsem však sledoval již v rámci kapitoly Historie Pohraniční stráže. O různorodosti obrazů nepřítele, které se objevovaly v umělecké tvorbě – především v kinematografii, jsem hovořil v kapitole Odras ochrany státní hranice v kultuře.

Také roli příslušníků PS v životě pohraničních oblastí jsem se pokoušel objasnit hned v rámci několika různých kapitol. Spoluprací v oblasti kulturního života, reprezentované například přípravou estrádních představení, veřejnými promítáními filmů v útvarových kinech a pořádáním oslav Dne PS, jsem se zabýval v kapitole Odras ochrany státní hranice v kultuře. Spoluprací pohraničnicků s civilním obyvatelstvem, reprezentovanou zejména zřízením jednotek Pomocníků PS a vedením pionýrských oddílů Mladých strážců hranice, jsem řešil v kapitole Prvky systému ochrany státní hranice.

Pohraničnickům jako námětu v kultuře jsem věnoval celou kapitolu Odras ochrany státní hranice v kultuře. Zaměřil jsem se zejména na filmovou tvorbu, kde jsem předložil kompletní přehled filmů s danou tematikou a krátce je zhodnotil. Neopomenul jsem však ani hudební a básnickou tvorbu. V samostatných podkapitolách jsem citoval vybrané písně a básně s tématem ochrany hranic. Pozornost jsem věnoval také Muzeu PS, oslavám Dne Pohraniční stráže, kulturnímu životu na útvech PS, neoficiální tvorbě pohraničnicků a vlivu OSH na krajinu v pohraničí.

V úvodu práce jsem si stanovil tři výzkumné otázky. Na tyto otázky zde jednotlivě odpovím.

1) Jakým způsobem byl v očích pohraničnicků a obyvatel Československa budován obraz nepřítele na státní hranici?

Obraz nepřítele byl v očích pohraničnicků budován jednak jejich seznamováním s případy přechodů hranice, přičemž byly akcentovány zejména případy, kdy takzvaný narušitel použil násilí proti pohraničnickům na hlídce. Dále byl obraz nepřítele budován prostřednictvím politické přípravy, která však, soudě podle obsahu učebních textů, měla silný ideologický podtext, a tak byl i v osmdesátých letech za nepřítele považován stále například západní agent, který se snaží dostat do země přes takzvanou zelenou hranici. Z výpovědí pamětníků je však zřejmé, že takovou představu nepřítele již oni samotní považovali za naivní. Opomenout však nemohu ani předávání různých polopравd o hrozbách a nepřátelích, které vojáci druhého ročníků pro pobavení sdělovali nováčků.

Z hlediska civilního obyvatelstva byl obraz nepřítele budován jak informacemi z celostátních médií, tak i prostřednictvím umělecké tvorby. Vznikla například řada filmů a seriálů, které se na tvorbě obrazu nepřítele podílely. Mnohem intenzivnější bylo budování obrazu nepřítele – narušitele – mezi obyvateli pohraničí. Vytvořením jednotek Pomocníků PS a jejich pravidelným školením vznikla funkční síť, která efektivně pomáhala příslušníkům PS v zamezení přechodů přes hranici. Potřeba bránit hranici před takzvanými

narušiteli byla prezentována také nejmladším obyvatelům pohraničí prostřednictvím pionýrských oddílů Mladých strážců hranic.

2) Jakým způsobem se činnost Pohraniční stráže otiskla do identity pohraničí (zejména regionu západních Čech) a jaké formy nabývala spolupráce místního obyvatelstva s pohraničníky?

Činnost jednotek PS měla dle mého názoru určující vliv při utváření nové identity vysídlených částí západočeského pohraničí. Pohraniční jednotky se podílely na zajištění bezpečnosti pohraničí po konci druhé světové války a později na vysídlení německého obyvatelstva. V souvislosti se zřízením zakázaného pásma byl ve snaze zkvalitnit ochranu státní hranice změněn charakter osídlení. Řada sídel zanikla, jiné byly z bezpečnostních důvodů ponechány takzvaně na dožití a jejich rozvoj se na několik desetiletí zastavil. Činnost strážců hranic se projevila také na podobě krajiny. Ta si v mnohých oblastech sice zachovala panenskou krásu, ale na druhou stranu je trvale poškozena v místech, kde byly vystavěny rozsáhlé ženíjní prvky OSH.

Spolupráce místního obyvatelstva s pohraničníky byla oboustranná a nabývala různých forem. Pohraničníci brigádně vypomáhali obcím v pohraničí, zajišťovali bezpečnost a v případě nepřízně počasí zajišťovali zásobování a dopravu osob. Obyvatelé pohraničí se dobrovolně zapojovali do spolupráce s jednotkami PS v oblasti informování o pohybu podezřelých osob. Ne vždy se přitom v případě spolupracujících jednalo o organizované členy Pomocníků PS. Projevem spolupráce PS s vedením obcí, institucí a podniků bylo na oficiální úrovni soutěžení o tituly vzorné pohraniční obce, školy nebo závodu.

3) Jakým způsobem se Pohraniční stráž a její činnost odrážela v československé kultuře?

V kapitole Odras ochrany státní hranice v kultuře jsem na vybraných příkladech ukázal, jak intenzivní a různorodé bylo využití tématu ochrany hranice jako námětu v československé kulturní tvorbě. Činnost ochránců hranice byla v letech 1945 až 1989 námětem filmů, literárních děl, písní, básní a knih fotografií. Důkazem této různorodosti je také existence Muzea PS a Dnů československé Pohraniční stráže a zaniklá tradice každoročních oslav

těchto Dnů. Pohraničníci byli také námětem poštovních známek. O jejich činnosti a úspěších se informovalo v médiích. Nezanedbatelný je v neposlední řadě i vliv systému OSH na podobu kulturní krajiny v pohraničních oblastech.

Možnost navázání na téma obrazu nepřítele na státní hranici dalšími zájemci vidím zejména v možnosti podrobnějšího zpracování tématu vlivu KSČ na běžný chod PS, dále činnosti vojenské kontrarozvědky a rozsáhlejším zpracování agenturní činnosti v pohraničních oblastech. Zajímavé by bylo také zpracování tématu dozvuků činnosti Pohraniční stráže. Zde by se nabízela možnost popsání činnosti veteránských sdružení a klubů vojenské historie a zhodnocení obsahů expozic muzeí železné opony a veteránských srazů. Pozornost by si dále jistě zasloužilo téma případů stíhání pohraničníků po roce 1989 pro podezření z protizákonného jednání. Zajímavé skutečnosti by jistě přineslo také srovnání obrazů nepřítele a systémů ochrany státní hranice různých států Varšavské smlouvy v letech 1945 až 1989. Tato témata přesahovala rámec mé práce, a proto jsem se jim věnoval pouze okrajově.

Téma činnosti ochránců státní hranice vyvolává v dnešní české společnosti stále mnoho emocí. Jsem přesvědčený, že prostřednictvím dalších zpracování tématu hodnotově neutrálními odborníky je možné přiblížit dobu, kdy bude většinová společnost na činnost jednotek Pohraniční stráže nahlížet jen jako na uzavřenou kapitolu české historie. Zastávám názor, že ve středu sjednocené Evropy, kde jsou hranice států v podstatě jen pouhou sestavou informačních tabulek rozmístěných v krajině, by téma přísně střežené hranice mělo být předmětem zájmu odborné veřejnosti a nikoli tématem, které pro svou ožehavost dělí společnost na dva tábory.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

7.1 Použitá literatura

Bilík, Petr: 2000. Kinematografie po druhé světové válce (1945-1970). In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. *Panorama českého filmu*. Rubico: Olomouc. ISBN 80-85839-54-7. S. 85-130.

Edl, Jan: 2010. Situace na okrese Tachov od skončení války do 12. července 1945. In: Nenutil, Jiří (ed.): 2010. *Druhá světová válka/ případ Tachovsko*. Vydavatelství Západočeské univerzity v Plzni: Plzeň. ISBN 978-80-7043-889-3. S. 113-126.

Encyklopedie pro školu a dům. Pátý díl. Hlavní redaktor: Kepřta, Josef. (rok vydání ani ISBN neuvedeno)

Kovaříková, Radana: 2000. Dětský film. In: Plaček, Luboš (ed.): 2000. *Panorama českého filmu*. Rubico: Olomouc. ISBN 80-85839-54-7. S. 353-384.

Krátký, Jan: 2008. *Kluk z polenského zámku na hranicích vlasti*. Oftis: Ústí nad Orlicí. ISBN 978-80-7405-018-3.

Míka, Václav; Kolečkář, Vladimír: 1982. *Mladí strážci hranic*. Naše vojsko: Praha. (ISBN neuvedeno)

Nenutil, Jiří (ed.): 2010. *Druhá světová válka/ případ Tachovsko*. Vydavatelství Západočeské univerzity v Plzni: Plzeň. ISBN 978-80-7043-889-3.

Pejčoch, Ivo: 2008. *Hrdinové železné opony*. Svět křídél: Cheb. ISBN 978-80-86808-52-9

Pejčoch, Ivo: 2009. *Útěky za železnou oponu*. Svět křídél: Cheb. ISBN 978-80-86808-70-3

Pejčoch, Ivo: 2011. *Přechody přes železnou oponu*. Svět křídél: Cheb. ISBN 978-80-86808-94-9

Pejčoch, Ivo: 2011. *Vojáci na železné oponě*. Svět křídél: Cheb

Plaček, Luboš (ed.): 2000. *Panorama českého filmu*. Rubico: Olomouc. ISBN 80-85839-54-7.

Příručka pro pohraničníky. Kolektiv autorů:1982. Naše vojsko: Praha. (ISBN neuvedeno)

Pulec, Martin: 2006. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha. ISBN 80-86621-18-9

Sborník archivu bezpečnostních složek 6/2008. Archiv bezpečnostních složek: Praha. ISBN 978-80-87211-19-9.

Sotona, Josef: 1983. Šlo nám o klid a pořádek. In: *Tachovsko očima pamětníků*. Kolektiv autorů. Okresní výbor KSČ v Tachově: Tachov. S. 10-13.

Šefraný, Stanislav (a kol.): 1983. *Na stráži hranic socialismu a komunismu II. Nepřátelé neprojdou*. Naše vojsko: Praha. (ISBN neuvedeno)

Šefraný, Stanislav a kol.: 1982. *Dnem i nocí*. Naše vojsko: Praha. (ISBN neuvedeno)

Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže. Naše vojsko: Praha. (ISBN neuvedeno)

Šusta, Stanislav: 1976. *Strážci hranic*. Albatros: Praha. (ISBN neuvedeno)

Tachovsko očima pamětníků. Kolektiv autorů. Okresní výbor KSČ v Tachově: Tachov. (ISBN neuvedeno)

Vaněk, Pavel: 2008. Brigády Pohraniční stráže po 21. srpnu 1968. In: Sborník archivu bezpečnostních složek 6/2008. Archiv bezpečnostních složek: Praha. ISBN 978-80-87211-19-9. S. 179-190.

Vaněk, Pavel: 2008. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Ústav pro studiu totalitních režimů: Praha. ISBN 978-80-87211-08-3.

Zástěra, A. Celnictví (295-298). In: *Encyklopedie pro školu a dům. Pátý díl*. Hlavní redaktor: Kepřta, Josef. S. 295-298. (rok vydání ani ISBN neuvedeno)

Zima, Jaroslav; Kalčík, Rudolf: 1962. *Stráže na pomezí*. Naše vojsko: Praha. (ISBN neuvedeno)

7.2 Prameny

Rozkaz pro organizaci Pohraničního pluku SNB Slovensko vydaný 25. června 1947. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 30-31.

Rozkaz ministra vnitra Odznak „Starší pohraniční hlídky“ – zavedení v PS – MV ze dne 8. června 1956. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 94-95.

Statut Muzea Pohraniční stráže MV. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 136-149.

Nařízení náčelníka politické správy Pohraniční stráže MV číslo 039 o politické výchově pomocníků Pohraniční stráže min. vnitra. Prosinec 1954. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 85-87.

Návrh na zavedení dne čl. Pohraniční stráže. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 96-97.

Odpovědi na dotazník pro bývalé pohraničníky. Autor dotazníku Jan Straka. Duben 2013. Archiv autora.

Převzetí ochrany celé státní hranice Československé republiky proti Maďarsku velitelem Pohraniční stráže (výpis dálnopisu). In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 102-103.

Rozhovor s bývalým důstojníkem Pohraniční stráže. Vedl Jan Straka, Tachov 30.12.2012. Archiv autora.

Rozhovor s bývalým zástupcem velitele pro věci politické útvaru PS. Vedl Jan Straka, Tachov 24. 3. 2013. Archiv autora.

Rozhovor s Janem Plášilem. Vedl Jan Straka, Tachov 23. 2. 2013. Archiv autora.

Rozhovor s Petrem Winterem. Vedl Jan Straka, Tachov 12. a 25. 1. 2013. Archiv autora.

Sbírka zákonů republiky Československé. Ročník 1951. Částka 35. Vydána dne 31. července 1951.

Schválení Dne čsl. Pohraniční stráže Politickým byrem ÚV KSČ. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 98-99.

Směrnice o Pomocnících Pohraniční stráže. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 85-87.

Zákon č 69/1951 Sb., o ochraně státních hranic. Sbírka zákonů republiky Československé. Ročník 1951. Částka 35. Vydána dne 31. července 1951.

Zřízení hraničního pásma (Výpis). 23. 2. 1950. In: Šefraný, Stanislav a kol.: 1989. *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko: Praha. S. 70.

7.3 Internetové zdroje

Akce B [online]. Československá filmová databáze. [cit. 13.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/6287-akce-b/>

Boty plné vody [online]. Československá filmová databáze. [cit. 23.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/5299-boty-plne-vody/>

Diskuzní příspěvek uživatele 5.BPS v diskuzní skupině Pohraniční stráž, PS OSH [online]. Diskuzní server Lidé.cz [cit. 26.3.2013]. Dostupné z: http://forum.lide.cz/forum.fcgi/forum.fcgi?akce=forum_data&forum_ID=47832&ID_from=54182671&dir=1&auth=

Drsná planina [online]. Československá filmová databáze. [cit. 19.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/8595-drsna-planina/>

Dudlajda – Na staré Mohelně [online]. Youtube.cz. [cit. 3.3.2013]. Dostupné z: <http://youtu.be/yg3gsW3hpB4>

Epizoda *Neprošli* policejního televizního magazínu *Maják*. Nahrávka uživatele Gaston 1963 [online]. Youtube.cz [cit. 12.2.2013]. Dostupné z: http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=Qpjyt8jxQaU#!

Formánková, Pavlína. *Propaganda pro nejmenší* [online]. Kulturně historická revue *Dějiny a současnost* [cit. 18.2.2013]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/1/propaganda-pro-nejmensi/>

Fučíkův odznak [online]. Ústav pro studium totalitních režimů [cit. 22.3.2013]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/fucikuv-odznak>

Kouzlo časů minulých: za drátěnými ploty [online]. Blog uživatele Old Boy. [cit. 2.4.2013]. Dostupné z: <http://nostalgiafilm.blog.cz/1101/kouzlo-casu-minulych-za-dratenymi-ploty>

Král Šumavy [online]. Československá filmová databáze. [cit. 23.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/4955-kral-sumavy/>

Miroslav Florian [online]. Osobnosti.cz [cit. 19.3.2013]. Dostupné z: <http://www.spisovatele.cz/miroslav-florian>

Muzeum PS [online]. Muzeum Policie ČR [cit. 24.2.2013]. Dostupné z: <http://www.muzeumpolicie.cz/sbirky/muzeum-ps>

Na staré Mohelně [online]. Karaoketexty.cz [cit. 3.3.2013]. Dostupné z: <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/lidove-pisne/na-stare-mohelne-182440>

Návrh na zřízení minových polí. Velitelství Pohraniční stráže. 9. 11. 1951 [online]. Ústav pro studium totalitních režimů [cit. 7.3.2013]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/minove-pole-1951.pdf>

Oddíl mladých strážců hranic [online]. Oficiální stránky Obce Rybník. [cit. 19.2.2013]. Dostupné z: <http://www.obec-rybnik.cz/spolky-sdruzeni/oddil-mladych-strazcu-hranic/>

Pochod SNB [online]. Kampflieder.de. [cit. 9.3.2013]. Dostupné z: <http://www.kampflieder.de/tschechisches-lied.php?id=16138>

Průkaz Pomocníka Pohraniční stráže – rub [online]. Vojensko.cz. [cit. 24.3.2013]. Dostupné z: <http://www.vojensko.cz/pomocnici-pohranicni-straze?image=3>

Rukopis písně [online]. Fotky na profilu timeline stránky 12.BRIGÁDA POHRANIČNÍ STRÁŽE [cit. 11.3.2013]. Dostupné z: <http://www.facebook.com/photo.php?fbid=532405383460500&set=pb.258260594208315.-2207520000.1365434512&type=3&theater>

Schmarc, Vít: 2004. Komentář k filmu Král Šumavy [online]. Československá filmová databáze. [cit. 23.2.2013]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/4955-kral-sumavy/>

Strana z deníku mazáka [online]. Fotky na profilu timeline stránky Pohraniční stráž ČSSR [cit. 25.3.2013]. Dostupné z: <http://www.facebook.com/photo.php?fbid=413409918748827&set=pb.108314039258418.-2207520000.1364244464&type=3&theater>

Zápis v kronice oddílu MSH Rybník ze dne 31.3.1974 [online]. Oficiální stránky Obce Rybník. [cit. 19.2.2013]. Dostupné z: http://www.obec-rybnik.cz/e_download.php?file=data/editor/66cs_16.pdf&original=scan0017.pdf

Záznam Televizních novin Československé televize z 11.7.1983. Video s názvem Pohranicni 2 uživatele proteeus [online]. Youtube.cz [cit. 4.3.2013]. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=7esfoccpOxs>

Známka Den pohraniční stráže - pohraničník při ostraze [online]. Online magazín o filatelii Infofila.cz. [cit. 5.4.2013]. Dostupné z: <http://www.infofila.cz/den-pohranicni-straze-pohranicnik-pri-ostraze-s-3-d-1-id-1648-cenik-znamek>

Známka Den pohraniční stráže - příslušník Dunajské pohraniční stráže [online]. Online magazín o filatelii Infofila.cz. [cit. 5.4.2013]. Dostupné z: <http://www.infofila.cz/den-pohranicni-straze-prislusnik-dunajske-pohranic-s-3-d-1-id-1647-cenik-znamek>

7.4 Filmy

Bloudění [film]. Režie Milan Vošmik. In: Vstup zakázán [povídkový film]. Československo. 1959.

Boty plné vody [povídkový film]. Režie Ivo Toman, Karel Kovář a Jaroslav Soukup. Československo. 1976.

Čára kde šlo o život [díl televizního pořadu *Historie.cs*]. Režie Václav Křístek. Česká televize. Česká republika. 2009.

Černý vlk [film]. Režie Stanislav Černý. Československo. 1971.

Drsná Planina [film]. Režie Jaroslav Soukup. Československo. 1979.

Listy z kronik Pohraniční stráže [dokumentární film]. Režie Karel Forst. Československo.²³⁵

Mimikry [díl seriálu *30 případů majora Zemana*]. Režie Jiří Sequens. Československo. 1978.

Na konci světa [film]. Režie Ivo Novák. Československo. 1975.

Pronásledování [film]. Režie František Vlácil. In: Vstup zakázán [povídkový film]. Československo. 1959.

Vysoká modrá zeď [film]. Režie Vladimír Čech. Československo. 1973

Ztracená stopa [film]. Režie Karel Kachyňa. Československo. 1953.

²³⁵ Rok natočení nezjištěn. Dostupná nahrávka nekompletní.

8 RESÜMEE

Der Titel meiner Diplomarbeit ist *Das Bild des Feindes an der Staatsgrenze in den Jahren 1945 bis 1989*. Meine Aufmerksamkeit konzentrierte ich vor allem auf die Einheiten der 1951 entstandenen tschechoslowakischen Grenzwa²³⁶, aber auch auf die Polizeieinheiten, die Wachdienste an der Grenze in den Jahren 1945 bis 1951 leisteten. Das Gegenstand meines Interesses war auch die Zusammenarbeit zwischen den Grenzschildern und den Zivileinwohnern, die eine nicht geringe Rolle im Kulturleben der Tschechoslowakei spielte. Als Methode meiner Arbeit wählte ich die Komparation und die Bearbeitung der primären und sekundären Literatur. Zu sehr wertvollen Quellen von Informationen wurden die Gespräche mit den Zeitzeugen. Das Ziel der Arbeit ist einen Gesamtblick auf die Geschichte und die Tätigkeit von den die Staatsgrenze zu Deutschland und Österreich überwachenden Einheiten vorzulegen.

Die Bestandteile dieser Arbeit sind außer Einleitung und Schluss vier Kapitel. Das erste Kapitel heißt Geschichte der Grenzwa²³⁶ und behandelt die Entwicklung und die Organisationsverwandlungen der ab 1945 die Staatsgrenze überwachenden Einheiten bis zum Zerfall von Einheiten der Grenzwa²³⁶ Anfang der 1990er Jahre. Im zweiten Kapitel – Widerspiegelung der Staatsgrenzsicherung in Kultur – beschäftige ich mich hauptsächlich mit dem Film-, Gedicht- und Musikschaffen, aber ebenso erwähne ich das Museum der Grenzwa²³⁶, den Tag der Grenzwa²³⁶, das Kulturleben von Grenzwa²³⁶einheiten und nicht zuletzt auch widme ich mich dem Abdruck von der Tätigkeit der Grenzschilder in der Landschaft um die Staatsgrenze. Das dritte Kapitel, Systemelemente der Staatsgrenzsicherung, behandelt die ausgewählten Elemente, wie z. B. die bewaffnete Wa²³⁶, die Helfer der Grenzwa²³⁶²³⁷, die jungen Grenzschilder²³⁸, Stacheldrahtzaun mit Hochspannung, Minenfelder, den Einsatz von Diensthunden, den Schutz der Luftgrenze, die verbotene Zone und die Grenzzone. Das letzte vierte Kapitel – Das Bild des Feindes – verwertet die aus den vorangehenden Kapiteln erworbenen Erkenntnisse vom Bild des Feindes, das in den Vorstellungen sowohl der Grenzschilder, als auch der Zivileinwohner entstand. Die dank den

²³⁶ Der tschechische Begriff „Pohraniční stráž“ wird hier als die „Grenzwa²³⁶“ übersetzt.

²³⁷ Die Übersetzung des tschechischen Begriffes „Pomocníci Pohraniční stráže“.

Gesprächen mit den Zeitzeugen gewonnenen Informationen werden in diesem Kapitel reich angewendet.

Meine Diplomarbeit halte ich für einen der Beiträge, die helfen, das umfangreiche Thema der Grenzwachdienste zu erörtern und vielleicht auch die Zeit des Kommunismus besser begreifen.

²³⁸ Die Übersetzung des tschechischen Begriffes „Mladí strážci hranic“.

9 PŘÍLOHY

Obr. 1: Kresba zobrazující člena Mladých strážců hranic na hlídce s pohraničником
(Zdroj: Míka, Václav; Kolečkář, Vladimír: 1982. *Mladí strážci hranic*. Naše vojsko: Praha. S. 55)

Obr. 2: Kresba zobrazující člena Pomocníků Pohraniční stráže při kontrole dokladů
(Zdroj: Míka, Václav; Kolečkář, Vladimír: 1982. *Mladí strážci hranic*. Naše vojsko: Praha. S. 31)

Dotazník pro bývalé pohraničníky²³⁹

Dotazník je určen pro bývalé příslušníky PS. Získané odpovědi budou využity jako anonymní zdroj informací při zpracování diplomové práce o tématu ochrany státní hranice v letech 1945 až 1989 studentem FF ZČU v Plzni.

- 1) Uvedte prosím základní informace o místě a době výkonu Vaší služby u Pohraniční stráže. (rozmezí let, útvary, specializace)
- 2) Jaké jsou Vaše nejoblíbenější filmy, knihy a písně s tematikou ochrany státní hranice?
- 3) Byl jste spokojen s kulturním vyžitím a možnostmi volnočasových aktivit na vašem útvaru PS? (Uveďte vaše nejčastější/nejoblíbenější kulturní a volnočasové aktivity v době výkonu vojenské služby)
- 4) Jakou jste měl v době Vaší služby u PS představu o nepřátelích strážců hranice? + Kdo podle Vás byli nejčastější narušitelé hranic?
- 5) Podílel jste se za dobu Vaší služby na zadžení narušitele? (Případně uveďte o osobu/osoby jakého původu se jednalo.)
- 6) Byla podle Vašeho názoru přínosná spolupráce jednotek PS s místním obyvatelstvem? (Pomocníci PS, Mladí strážci hranic)
- 7) Byl jste v době výkonu Vaší vojenské služby hrdý na to, že jste příslušníkem PS? (Že vykonáváte základní vojenskou službu u PS a ne u ČSLA)
- 8) Jak hodnotíte atmosféru panující na Vašem PS útvaru? (přátelstvá a družná atmosféra / stres a šikana)
- 9) Zúčastnil jste se někdy srazu s veterány Pohraniční stráže? (Pokud ano, uveďte prosím Vaše dojmy z tohoto setkání.)

Příloha 1: Plné znění Dotazníku pro bývalé pohraničníky

²³⁹ Formulář dostupný online: <https://docs.google.com/forms/d/1Cj-Oj-4jtc37gn44F0yZLsFXqUbGAPszp2H2E87mzng/viewform>

Ochrana státní hranice v letech

1945 – zformování PP1NB a meziresortní dohoda na systému ochrany pohraničí zahrnujícím (PP1NB, FS, SNB, armádu a rychlé zálohy)

1946 – zrušení PP1NB a vznik útvarů SNB 9600

1947 – zformování pluku SNB Slovensko

1948 – 23. února zrušena platnost cestovních pasů, po komunistickém převratu přišla první velká vlna nelegálních přechodů hranice

1949 – zrušena Finanční stráž

1950 – zřízeno hraniční pásmo (vstup pouze na povolení)

1951 – přechod na takzvanou novou sestavu spočívající ve vojenské ochraně hranice, přijat zákon o ochraně státní hranice, vydáno nařízení o právu příslušníka PS použít zbraně a ustanovení o pohraničním území (zřízení zakázaného pásma); počátek výstavby drátěných zátarasů a kontrolních pásů

1952 – střední DZ doplněna vodičem vysokého napětí

1953 – zahájeno vytváření minových pásů

1954 – počátek zřizování jednotek PPS; navýšení početních stavů na hranicích s Rakouskem v reakci na plánovaný odchod sovětských okupačních vojsk

1964 – zrušení zakázaného pásma a zúžení hraničního pásma

1965 – konec vysokého napětí v DZ

1966 – PS převedena pod Ministerstvo národní obrany

1972 – PS přechází pod resort Federálního ministerstva vnitra

1977 – zavedení pátračů jako jednoho z druhů hlídek PS

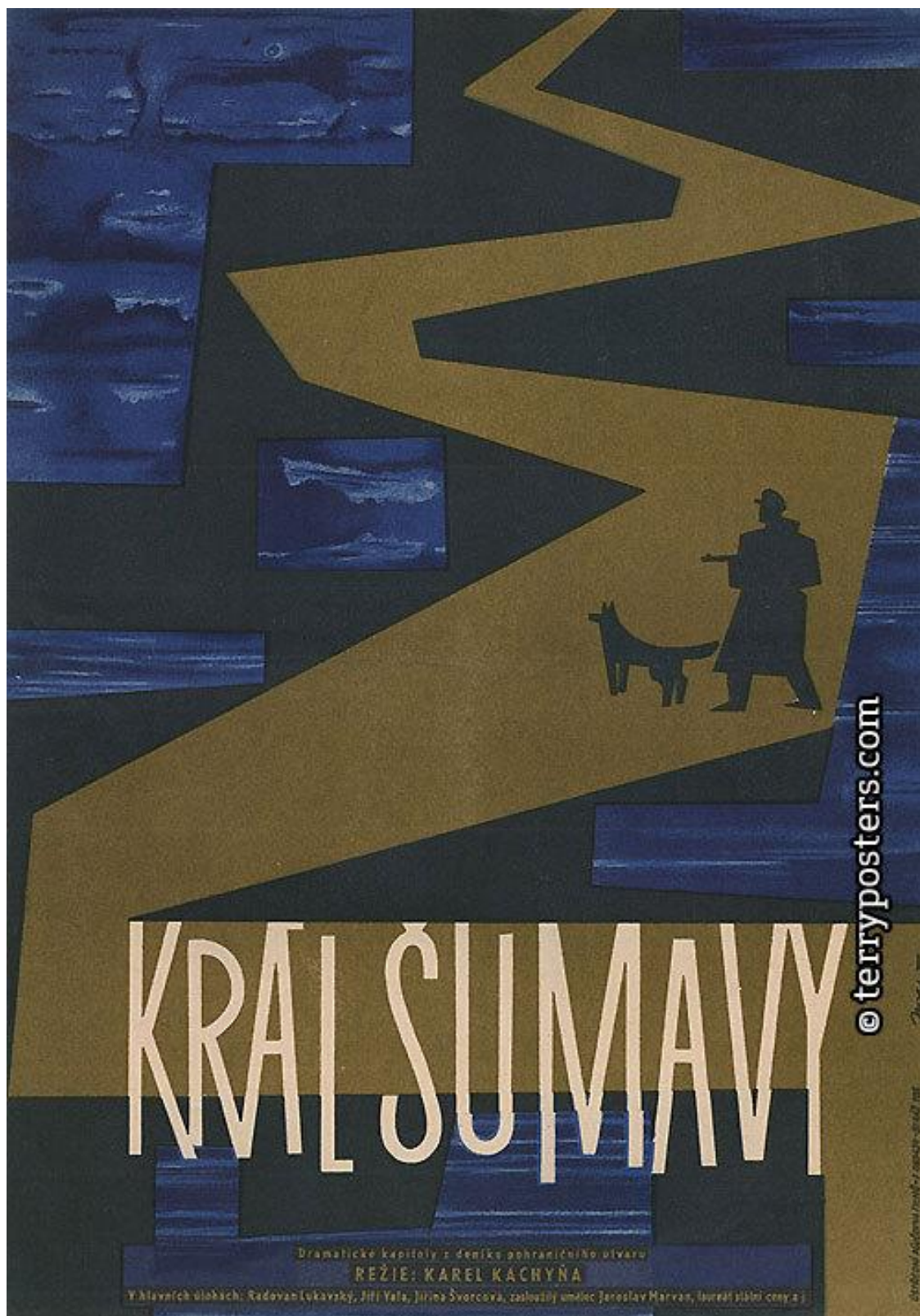
1991 – rozpuštění brigád PS

Příloha 2: Přehled nejdůležitějších událostí v historii systému OSH

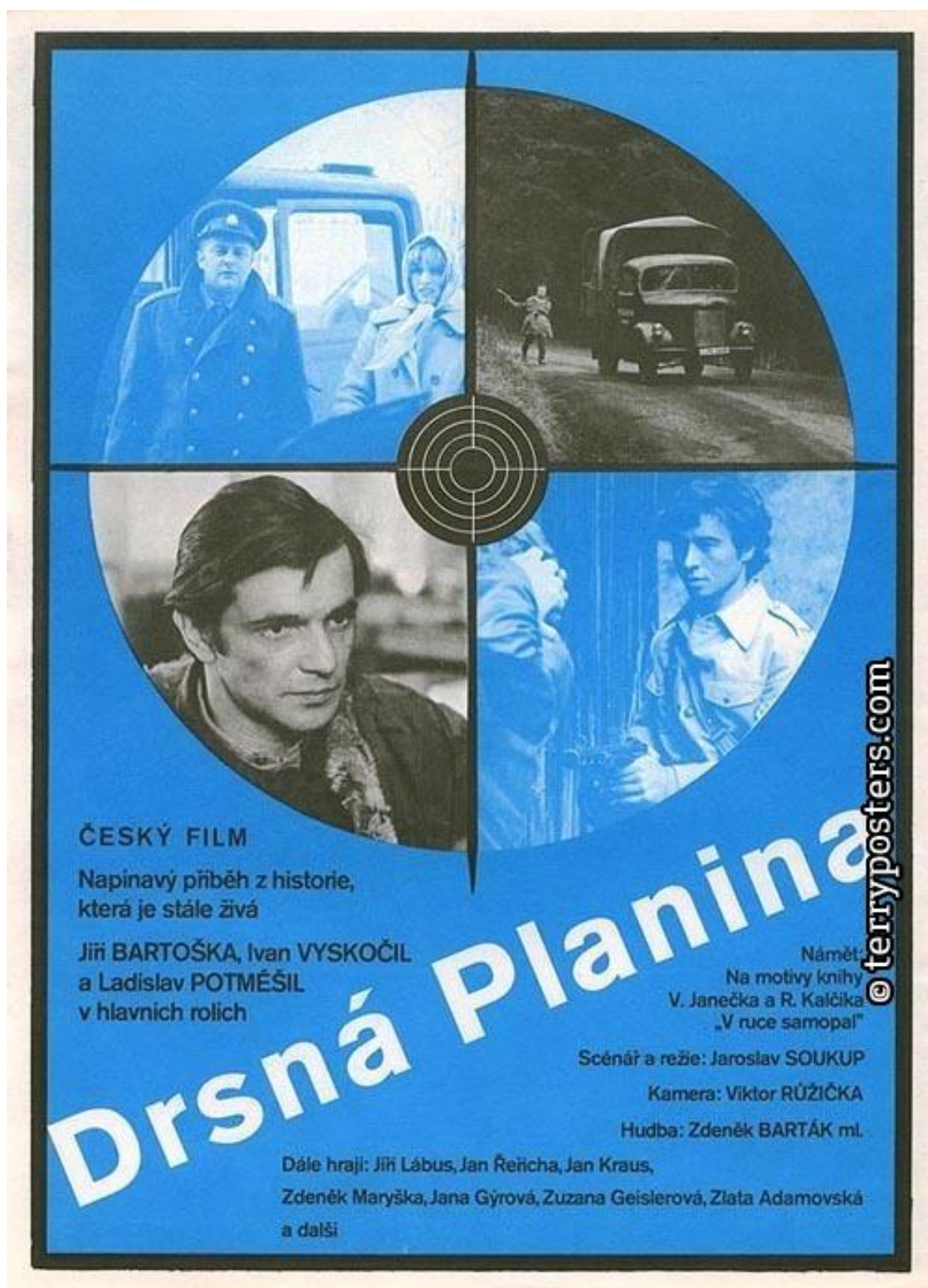
Obr 3: Plakát filmu *Ztracená stopa*

(Zdroj: <http://www.terryhoponozky.cz/images/product/image/15597/1524-oww.jpg>; [online; 30.12.2012])

Obr. 4: Plakát filmu *Kráľ Šumavy*

(Zdroj: <http://www.terryhoponozky.cz/images/product/image/13954/222-oww.jpg>; [online; 30.12.2012])

Obr.5: Plakát filmu *Drsná Planina*

(Zdroj: <http://www.terryhoponozky.cz/images/product/image/13858/124-oww.jpg>; [online; 30.12.2012])

Obr. 6: Límčové označení (nahore) a součást hodnostního označení příslušníků PS (dole)
(Zdroj: sbírka autora)

Obr. 7: Nášivka člena oddílu Mladých strážců hranic
(Zdroj: sbírka Jana Plášíla)

Fotografie 1: Příklady artefaktů nalezených při povrchovém sběru v bývalém hraničním pásmu. Zprava: pojítka sloužící pro komunikaci členů hlídky (sluchátko, přístroj pro zapojení sluchátka), světlice, dýmovnice. (Soukromá sbírka Jana Plášíla, Autor fotografie: Jan Straka)

Fotografie 2: Alegorický vůz československé armády. Oslavy 1. máje. 50. léta, Tachov. (Zdroj: sbírka Jana Plášíla)

Fotografie 3: Alegorický vůz tachovské pily s raketou. Oslavy 1. máje. 50. léta, Tachov. (Zdroj: sbírka Jana Plášíla)

Fotografie 4: Alegorický vůz armády USA s raketami. Oslavy 1. máje. 50. léta, Tachov. (Zdroj: sbírka Jana Plášila)

Fotografie 5: Alegorický vůz armády USA s raketami a nápisem UŽ nikdy Hirošima. Oslavy 1. máje. 50. léta, Tachov. (Zdroj: sbírka Jana Plášila)

Fotografie 6: Cedule s červeným nápisem vymežující hraniční pásmo
(Autor fotografie: Jan Straka)

Fotografie 7: Cedule s černým nápisem vymežující zakázané pásmo
(Autor fotografie: Jan Straka)

Fotografie 8: Již opuštěná signální stěna poblíž Pavlova Studence. Začátek roku 1990. (Zdroj: sbírka Jana Plášíla)